

TARTALOM

Győri László	Albatroszfarhát; Felhőszakadás; Séta; Ketrec (versek)	3
Petőcz András	Öregember-sonett – Hajnal; Öregember-sonett – Szomor; Öregember-sonett – Szorong (versek)	7
Szilasi László	Kioltják egymást	9
	► Változatok eklektikára (Zalán Tiborral Juhász Attila beszélget – II. rész)	15
Fried István	Egy kései történelmi regény (Jókai Mór Fráter Györgyének újraolvasása)	32
Gyenesei József	„...a népnek a háború folyamata alatt bennük lappangott elégületlensége alkalmat nyert a kitörésre” (Adalékok Szőke Gyula pályaképéhez, különös tekintettel kártalanítási ügyére)	56
Végső István	Egy nehéz életű, „legendás” lelkész (Ván Benjámin református lelkész élete a kutatások tükrében)	71
Varga Zoltán	Apró léptek a végtelenben (Gondolatok M. Tóth Géza három animációs rövidfilmjéről [Maestro, Ergo, Mama])	83
Péntek Imre	Egy prózai kezdemény kalandos szemlézése (Mohai V. Lajos: A kanizsai Hidegház – Befejezetlen kézirat)	105
Bakonyi István	Petőcz András: Dadog	110

Képkockák M. Tóth Géza animációs filmjeiből
(A címlapon: Ikarosz)

FORRAS

57. ÉVFOLYAM | 2025. 2. SZÁM

Megjelenik Kecskemét Megyei Jogú Város Önkormányzata és
a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

SZÉPIRODALMI, SZOCIOGRÁFIAI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT ► Megjelenik havonként ► *Főszerkesztő: Füzi László*
► Kecskemét Megyei Jogú Város folyóirata ► Kiadja a Katona József Könyvtár; *Felelős kiadó: Bujdosóné dr. Dani Erzsébet*
könyvtárigazgató ► *A szerkesztőség címe:* 6000 Kecskemét, Piaristák tere 8.; *Telefonszáma: 76/500-550/111. mellék; Honlap-
cím: www.forrasfolyoirat.hu; E-mail cím: forras@forrasfolyoirat.hu* ► *Tördelés:* VideoPix Bt., Kecskemét; Tel.: 76/508-160;
videopix@videopix.hu ► *Nyomdai kivitelezés:* Print 2000 Nyomda Kft., Kecskemét, Nyomda u. 8.; Tel.: 76/501-240; Felelős ve-
zető: Szakálas Tibor

A szerkesztőség tagjai: **Buda Ferenc** (főmunkatárs), **Csenki Nikolett**, **Füzi Péter**, **Pál-Kovács Sándor Attila** (szerkesztő),
Bosznay Ágnes (szerkesztőségi titkár). A szerkesztésben közreműködnek: **Bahget Iskander**, **Komáromi Attila**, **Pintér Lajos** ►
Szerkesztőségi órák: kedd–csütörtök 10 és 12 óra között. ► Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza! Terjeszti a Lapker
Zrt. 1097 Budapest, Táblás u. 32. ► Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megren-
delhető az ország bármely postáján, és a kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban ([https://eshop.posta.hu/storefront/
hirlapok/m-veszet-es-kultura/forras/prodB040714.html](https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/m-veszet-es-kultura/forras/prodB040714.html)), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu, telefonon 06-1/767-8262,
levélben a MP Zrt. 1900 Budapest. Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/m-veszet-es-kultura/forras/prodB040714.html>), 1900 Budapest, 06-1/767-8262,
hirlapelofizetes@posta.hu. **Belföldi előfizetési díj: 7200,- Ft** ► Index: 25947 ► HU ISSN 0133-056X

Győri László

Albatroszfarhát

És mi lett akkor az albatrosz vége,
mikor megdöglött, elnyúlt a fedélzet
deszkáján, és folyt, csak folyt a vére
ábrákat rajzolva, s mindent összevérezett?

Megilletődve néztünk tetemére,
ezért gúnyoltuk, csúfoltuk halálra,
hogy sorsunkat végül vele mérje
össze a sorsa. A sorsunk még talány, a

Földből alig bújt ki, még parányi,
bolyong a bolygón, erre-arra futkos,
nem olyan hatalmas, mint amely égbe szállt ki
az alacsony tenger hullámaiból.

Egy patkány bújt ki alulról a titkos
mélységekből. Azt kellett volna
kigúnyolnunk, csúf, gunyoros botokkal
a vitorlák tövében elagyabugyálni,

mert maga a dögvész, a ragály és a kór,
azt kellett volna noszogatni okkal,
hogy távozz tőlünk, kiszáradt torokkal
vonítani, halál, az vagy te bizonyjal,

lássuk, tudsz-e, mint albatrosz, röpkülni,
még döglötten is a hullámokra ülni,
lebegni a nagy vizek árjában, mint a lélek
a víz fölött, te dögvész, te pokolra se jó.

Az albatroszt, mert nem volt ennivaló,
főztük, főztük, s kiderült, ehetetlen éték
az albatroszfarhát. Mért kellett lelőni?

Lehet jelkép, és lehet félnyersen költői,
nem kellett volna a szárnyát összetörni.

Felhőszakadás

Sose volt, új felhőszakadás
önti el váratlanul
a várost, zúg a nagy rohanás
árja feketén, vadul.

Tolják egymást ijedt rohanók,
mert nincs szabad kapualj
behúzódni, se pardon, se kód,
csak jaj van, és újra jaj,

elázunk, asszonyom, úgy bizony,
uram, nyakunkba szakadt
nagy jégszemekkel a borzalom,
és most is még egyre tart.

Kérdezzük, mi ez az új csapás?
Csatorna nem nyeli el,
annyi a víz. Új klíma? Hőhatás?
A forrpont már túl közel.

Az idegeink már ránganak,
kiülnek arcunkra, az
ér kidülled, egyre vastagabb.
– Hagyd el a várost, utazz

el máshová a szimbólumok
közül, ne felhőszakadást
zsongj, hiszen régóta jól tudod:
valamit rejt a palást.

Séta

Nem oldoztunk, csak kötöttünk,
s nő a távolság közöttünk.

Lépésenként egyre messzebb
kerülsz tőlem, úgy ijesztget,

egyre hátrébb vagyok tőled,
ne hagyj még le, ne előzz meg!

Oldaladon hadd mehessek,
úgy lassíts, hogy el ne essek.

Nem vagyok rest, még igyekszem,
mint a szélben a homokszem.

Ügyelj arra, amit kérek,
velem lépj, ha veled lépek.

Szoríts óva oldaladhoz,
le ne tépj, bár ne fogadkozz!

Tágulhat az űri rendszer,
légy velem, te, közeleddel!

Ketrec

Csak azt olvasom már, csak azt,
amit először, valaha, egyszer
kinyíló, mohó, kandi szemmel
frissen, naivul. Az maraszt

már, most is az a legnagyobb,
legjobb. Tudom, hogy megrekedtem,
akár a majom, ketrecemben
magam ítélte, rab vagyok.

De hát ez az én otthonom,
a megszokott, a meghitt otthon,

ahol jólesik kucorognom,
nyugtató, biztos oltalom.

Klasszikus, akár az öröklét.
Már nem kell a bizonytalan,
nem kell, hogy a lelkekre kössék,
ezt olvasd! Nem hagyom magam.

Petőcz András

Öregember-szonett – Hajnal

Jó az, amikor elalszol végre, hajnal
kúszik fölébed, álmodban *az lehetsz*,
aki már semmiképpen a valóságban,
magad-magad, bár így, régen, soha.

Rossz az, amikor magadhoz térsz, fel-
kelni semmi, de semmi kedv, remegsz
attól, ami előtted, és nincsen olyasmi,
ami *előtted*, csak az üresség, ami van.

Aludni volna jó, messze lenni, innen!
Egy gondolat, *bévül*, tán elemel kicsit.
Visszatérhetsz oda, ahol sohase voltál.

Örökké benned lapul a különös emlék.
Kórházi ágyon nyugszik az *elhagyott*,
aki fiával, álmában, kézen fogva kószál.

Öregember-szonett – Szomor

Ezentúl *vége*, mindennek, látni
itt, elhallgatnak, akik még ezen
a fura szövegen *kiismer*, maguk,
azt, hogy értik, le se írom, mert.

Dadog, dadog. Szétesik a nyelv,
s aki benne, az is. Hinni szabad,
de minek, *még vagyunk!*, hogy
élünk-e?, nem tudhatom, nem.

Szomor vagyok, egyre szomor.
Leépül, nem csupán én magam,
de itt körülöttünk ez is, ami van.

Porlad, omlík, szétesik. *Tájék*,
benne városok, falvak, és azok,
kik tengetik erre hétköznapijaik.

Öregember-sonett – Szorong

A remegés, ami itt, belül, a *feszült*,
hogy levegőt is alig, és a gyomor-
ban, *ami annyira*, elgyengülsz, *jaj*,
mondod akkor. És *nem jó öregnek*

lenni, teszed hozzá, nincsen senki,
figyelem sincs, csak üres tekintet,
az van, nem mersz megszólalni se,
jogod sincs beszélni, jelt adni sem.

Szorongás hajnalonta, feküdni se,
felkelni se, *sehogy, sehogy*, halál,
és nem élet, perspekt nem is lesz,

innen nincs vissza, hova is vissza?,
ezt sem tudhatod, szétesik minden
körültötted, vereség, *ahogy, ahogy*.

Kioltják egymást

Egyszer arról beszélgettünk,

hogy mi is lenne a jómód, és én azt állítottam, hogy a jómódú ember *magasabbról* kezdi el a pénzek számolását (a szegénynek minden fillér számít, a gazdagabb már kidobja a ötforintosokat, tízestől fölfelé kerekít, a húszast meg se nézi, az ötvenesből mindig borraavaló lesz, kisgyerekekkel százasba fogad, és a nyomorultaknak – már ha egyáltalán – marokkal adja a *kavicsot*, avagy az aprópénzt, mert számára minden aprópénz, ami az ötszázás vagy az ezres alatt van), és te ezen nagyon fel voltál háborodva, azt mondtad, hogy ezen a területen elbízтам magam, pedig hát a nevelésed (egyik) célja éppen az volt, hogy egyszer majd elbízಹassam magam ezen a téren, és tudtad azt is, hogy az én gazdaságomban mekkora összegnél kezdődnek a *beruházások*, százezer forintot már biztosan nagyon meggondolok, csak nehogy hirtelen indulatból, a dopamin érdekében vegyek meg valamit, ezért aztán nyilván nem lepne meg, ha megtudnád, mennyire bonyolult dolog volt megvenni az evezőpadomat, *Zipro*, az a márkája, ez már csak azért is tetszik, mert hasonlít a *Zippo* öngyújtó nevére, emlékszel, bár lehet, hogy letagadtam, de volt egy *The Gold Rush* feliratú, aranylázás darabom, nagyon szerettem, csak aztán leszoktam a dohányzásról, szóval meghozta a postásnő a dobozt, vagy hatvan kiló, egyedül kellett felhoznom a második emeletre, a vékony kötőzöszalagok majdnem levágták az ujjamat, ráadásul rá volt ragasztva a nyilvánvalóan felnyithatatlan csomagra, hogy *Do Not Use Blades to Open*, oké, de akkor mit, szerencsére a barátnőm magára vállalta az összeszerelést, érték hozzá, majd én megcsinálom, és igaza is volt, mert én ilyenkor mindig ordítani szoktam, nem bírom elviselni az elemek egymáshoz illesztésének kockázatát, kiabálok, fölöslegesen, aztán meg győzhetek bocsánatot kérni, magára csukta az ajtót, és én, ostoba végfelhasználó, így már csak a késztermékekkel találkoztam, nagyon szép darab, felülök a végére, és hátulról nyomok és húzok egy csinos, csigaszerű gépecskét, össze is lehet hajtani, váltott evezős nyolcasok a Temze folyón, Putneytől Mortlake-ig, bő négy mérföld, csak hát a hajók, azok nincsenek már sehol: virtuálisak a *The Boat Race*-en, Oxford és Cambridge között.

A bortársaságban

(már kiléptem) bevett volt az a gyakorlat, hogy a tagok kijavították a magyar nyelv általuk elrontottnak vélt szavait, nyilvánvaló volt például, hogy a *halászlé* hibás elnevezés, ugyanis a levet nem a halászból főzik, ugye és bruhaha, hanem a halakból, a helyes elnevezés tehát *hallé* kellene hogy legyen, és punctum, és hiba,

sőt: bűn a *Vajdaság* elnevezés is, hiszen hát az nem is magyar szó, használjuk inkább a *Délvidék* kifejezést, az a biztos, és én (*költő úrnak* szólítottak) eredménytelenül jeleztem, hogy a nyelv túl van a logikán, kár erősködni, de ők azt mondták, hogy menjek én a picsába, és amikor mostanában járjuk a barátnőmmel a (csakazértis:) Vajdaságot, a Vajdasági Autonóm Tartományt (részei: Bácska, Bánság, Szerémség és – bruhaha és javítsd ki: – *Macsó* [ti.: Macsói Bánság, de akkor is]), szépen lassan nem vissza-, de legalább meghódítjuk ezt a később megunt területet, először a bácskai Magyarokizsa, aztán a határhelyzetű Zenta, majd a bánsági Nagykikinda, ahogy én látom, egyre csúnyábbak a városok, Kanizsa nagyon szép, Zentába sok helyen beleharapott az ipari jellegű modernitás, Kikindát pedig egész egyszerűen felfalta, recseg és ropog az egész, az épített múltja teljes egészében megszűnt, vagy csak rosszul néztük, és aztán az is kérdés lesz, hogy egy rút városban érvényesülni tud-e a kiválasztott épület gyönyörűsége, vagy elrontja azt is a kontextus, bezabálja a téglás szövetek ocsmány környezete, vagy ki lehet onnan emelni egy másik, művészi valóságba, a fene tudja, talán nem is lehet tudni, keressük tovább, majd ha meglesz, akkor kiderül, vagy akkor se, és a rendező hirtelen azt mondja, hogy látott valahol egy öregasszonyt, aki motoros kerekesszékekben rótt az utcákat, erős, kemény nő volt, csak viccelt a székével, olyan okosnak tűnt, mint a Stephen Hawking, ő biztosan el tudná játszani a szerepet, nem kell a színész, minek, a színészek Magyarországon mindig a színpadra játszanak, az pedig helytelen, és akkor már csak az a kérdés, annak kellene utánanézni, -nem, hogy voltaképpen ki is az az öreg bácsi a szomszédban, a táskarádiójával meg a disznóival, és arra jutok, hogy csak az Isten és helytartói adhatnak felmentést a Tízparancsolat alól, az öregember tehát maga az Isten, remélem, tetszik neked ez a megközelítés, édesanyám.

Egyébként

háború van most, bennünket is érintő, legalább kettő, az egyik itt a szomszédban, a határ túloldalán, az orosz csapatok inváziója Ukrajna ellen 2022. február 24-én reggel kezdődött el, amikor Putyin „különleges katonai műveletet” jelentett be Ukrajna „demilitarizálására és denacifikálására”, lefegyverzésére és náciitlanítására, a másik pedig Izrael állam és a Hamász nevű terrrorszervezet között, amely 2023. október 7-én, a Tóra örömnepének reggelén kezdődött, amikor a palesztin Hamász vezetésével a Gázai övezetben működő fegyveres szervezetek nagyszabású támadást indítottak Izrael ellen, mind a két háború nagyon mocskos ügy, szerintem az elsőben Ukrajnának, a másodikban Izraelnek *van igaza*, de lehet, hogy csak felülök a honvédő háború ideológiájának (bár azt nem tudom, hogy a breszti erőd védelme, a sztálingrádi blokád, az óriási emberáldozattal járó moszkvai csata, a majd huszonzét millió halott, a több száz elpusztított település, az elevenen

elégetett emberek, a tervbe vett és végrehajtott népirtás, százmilliók emléke és immáron majd három generáció emlékezete voltaképpen miért is lenne *ideológia*), és az is igaz, hogy az ukránok talán valóban megfosztották a szerzett jogaitól a majd kétszázezer fős magyar kisebbséget, az izraeliek pedig alighanem tényleg ki akarják irtani a gázai palesztinokat, akiktől azt a hont kapták, vették el, amit most olyan nagyon védenek, rettenetes ez az egész, nehezen átlátható dolgok, ha Ukrajna belépne a NATO-ba, minden tagországnak hadba kellene lépnie, Izrael pedig talán tényleg irtja a gázai palesztinokat, és ez talán tényleg genocídium, de hát én magam sem tudnám nagyon könnyen megkülönböztetni a terroristát a civiltől, beleönteném én is a tengervízet a kórházak alatt lévő alagútjaikba, hadd pusztuljanak, és a háború visszautasítása, a híres-nevezetes *békepártiság* is csak maszlag, a saját állampolgárok védelmének elsődlegessége a mi országunkban csak a gyávaságunk elfedését szolgálja, semmit, de tényleg semmit nem tanultunk a történelmünkéből, anyámasszony buta katonácskái vagyunk, undorító az egész, ebben az etika nélküli világban, és talán te is csak azt mondanád, hogy Isten az, aki *dönt királyokat és állít királyokat*, de ez most kevés lenne, anyám.

Te is tudtad, hogy évtizedeken át hazudtam nektek,

nem azért, mert ennyire rossz vagyok, hanem azért, mert nem akartam, hogy azt gondoljátok: elárultam az adventista hitet, amely szerint sem cigarettázni, sem alkoholt inni, sem disznóhúst enni nem szabad, és szeretkezni is csak a házasságkötés után, én azonban cigarettáztam, ittam, disznóhúst is ettem, és mindenkiel, akihez csak hozzáfértem, lefeküdtem, erősen nyomtak engem a kortárs csoportok, sokkal erősebben, mint a neofita szüleim, talán ezért is nem akartátok észrevenni az erős dohányszagot, az acetonos leheletet, a felhalmozott sonkatapasztatásokat meg a fiatalkori szexmániámat, és apám hiába mondta, hogy *akinek megpuszítad a fenekét, azt el is kell vened feleségül*, te pedig hiába hazudtad azt, hogy apám vette el a szüzességedet, nem hittem el, jóllehet akár igaz is lehetett az állítás, és titokban diszkóba is jártunk, azt se volt szabad, de én jó előre kinéztem a Békés Megyei Népújságból az aznap esti moziműsort (Terv, Szabadság, Brigád), és aztán a spoilereket visszabüfögtem nektek másnap délelőtt, bevettétek őket, vagy legalábbis úgy tettetek, mintha bevettétek volna, és aztán egyszer, amikor már autóval, egy használt Dáciával jártam haza Szegedről, az egyik kanyarban annyira elkapott a pánikroham, hogy azonnal rá kellett gyújtanom, otthon el is mondtam apámnak, aki nem tudta, hogy most mit is kellene tennie, ezért aztán túllépett rajta, megvárta téged, de te se tudtad, és attól kezdve mindenki tudta, hogy mit *cselekszem*, ez volt a szó a *bűnre*, de igazából senkit sem érdekelt, és hirtelen világos lett számomra, hogy mennyire *naiv* voltam eddig, és váratlanul megértettem, hogy

szó sincs arról, hogy az adventista hit felfalta volna a szülői szeretetet, és nem baj a cigaretta, a szesz, a sertéshús se baj meg a korai szeretkezés sem, csak szeresselek benneteket, de az se baj, ha nem, mert ti mindenféleképpen szerettek engem, és mivel Isten maga a szeretet, ti máris, már ezen a földön azonossá váltatok vele, de a 'hirtelen' meg a 'váratlanul' itt azt jelenti csak, hogy nem akkor értettem meg, hanem most, mostanában, amikor szenteste kijártunk Törökszentmiklóson a vártemplomhoz, és néztük, ahogy az angyalok repülve hordják szét az ajándékokat, és már a kisebbik lányom se volt gyerek, gyanakodott, és mégis próbált hitelt adni ennek az egésznek – egymásért hittünk.

Egyébként pedig az a helyzet, anyám,

hogy az idősebbik lányom Athénban él, párkapcsolata nagyon tartósnak ígérkezik, egy internetes keresőcégnél dolgozik (*outsourcingolták* a magyar hívásokat Görögországba, még a Franklin utca végéről is kapott egy hívást), pontosabban dolgozott, mert kilépett a jelenlegi, három hónapos túrájuk miatt (Laosz, Vietnam, Kambodzs), a fiú az AEK Athén drukkeré, a szurkolói és baráti kör mindenhol a focicsapattal utazik, amúgy Szifnosz szigetén vezet egy ifjúsági szállást, fél év távkapcsolat, talán ez a tartósság titka, meg az, hogy nagyon szeretik egymást, járják az országokat, *Land und Leute kennenlernen*, ahogy a német mondaná, hogy legyen majd mit mesélni az unokáknak, noha lehet, hogy nem is lesznek, képeket készítenek, keresik az élet értelmét (a lányom szerint természetesen nincsen neki, de azért elég jól érezheted magad), és olyan olvasmányaik vannak, hogy aszongya: *Michel Foucault szajhája voltam* (Salon, 1997. február), a lányom megtér az elmélet birodalmából, ahol – tudtommal – sohasem tartózkodott, a kisebbik lányom pedig hamar felhagyott a filmművészet tanulásával (a tanárai nagyon hittek benne, de ő nem szerette, hogy az órák újra és újra elmaradnak, nem pótol senki, a tandíj pedig a nagyszülői ház ránk eső eladási árából állt elő), szó nélkül kilépett, és összerakott magának egy saját, átmenetileg egyetem nélküli életet: megfeszített erővel tanulja az angolt, a MOME-ra készül, textilesnek vagy tárgykészítőnek, mindkét szaknak saját előkészítő tanfolyama van, és ezenfelül még dolgozik is, egy 3D-s múzeumban, nem tudom, mit kell csinálnia, de nagyon igénylik és üdvözlik waldorfos kreativitását, ezenfelül pedig van egy olyan sapkája, amin van egy ház, ő kötötte és horgolta az egészet, eszelős viselet, igaz, a múltkor egy kéregető lekötötte a kislányomat (*ne adj mindenkinek*, de eddig az volt, hogy adjak, *igen, de ne mindenkinek* – undorító, ahogy az áldozatot hibáztatom én is), és az is eszembe jut, hogy a nagyobbik lányomat azzal biztattam, főlegesen, hogy igen, Európa bukásra áll, menjen közelebb Rómához, hiszen a barbárok is közelebb mentek, legyen személyesen ott, amikor összeomlik ez a kibaszott Birodalom: 476, Odoaker germán

hadvezér megfosztja hatalmától a kiskorú Augustulus császárt – és csak aztán a reneszánsz.

De most influenzajárvány van,

a kisebbik lányom nem is ment vissza Pestre, itthon maradt, mert nagyon beteg, az anyja visszament, de ott ő is megbetegedett, nem jár be dolgozni, a Vas utcai albérletben tölti az idejét, én pedig nagyon lelkesen ápolom a lányomat, távkapcsolat ugyan, nem akarom elkapni tőle a bajt, mégis nagyon örülök, hogy most aztán végre minden kedvességemet és pénzemet (ez utóbbiból most aztán tényleg nincsen sok, mert a bankom, lopási próbálkozások miatt, letiltotta a kártyámat, két hét múlva jön a kártya, három hét múlva a PIN-kód, áruk: 1.950 Ft, beépül a számlába) rá fordíthatom, járt orvosnál, megkapta az antibiotikumot, az egyik napon elvittem neki gyógyító koktéljának alapelemeit (gyömbér, hagyma, méz, citrom, kurkuma + 1 dl házi pálinka = még abból is kigyógyít, amilyen betegséged sohase volt), a másikon sárgarépat vittem hozzá, hadd főzhessen magának egy gyógyító levest, aztán pedig földi epret kért, állítólag azzal álmodott, de annak most nincsen szezonja, a boltokban még GMO-epek sincsenek, és aztán az is eszembe jut, amikor elvittük a gyermekorvos otthoni rendelésére, és annyira félt az oltásoktól, hogy az üvöltése miatt haza kellett vinnünk, *megijeszti még a többit is, menjetek el*, és akkor is nagyon haragudott, amikor a fogorvos mégiscsak kihúzta a beteg fogát, pedig én megígértem neki, *semmiképpen nem fog olyat csinálni, ami fájna neked*, de hazudtam, vagy a fogorvos ragaszkodott túlságosan a hippokratészi eskühöz, neki segítenie kell, hiszen ígéretet tett rá, és az is az eszemben járt, amikor a nővérének megígértem egy új mobiltelefont, *nincs olyan ár, amit ki ne fizetnék érte*, de aztán keletkezett egy olyan ár, szaros hetvenezer forintot sem akartam kifizetni érte, és úgy gondoltam, hogy ezekkel a *cselekedeteimmel* olyan dolgokat követtem el, amik nem megbocsáthatóak, a lányaim által biztosan nem, bár hamar kiderült, hogy egyikőjük sem emlékezik az adott esetre, de én azért tudom, hogy a traumák mégiscsak beépülnek valahová a lélekbe, a regényekre általában nem emlékszem, de megmarad a hangulatuk, és a jó filmes adaptációk mindig ezt a *moodot* viszik rá a gyöngyvászonra, neked pedig három fiad volt, van, drága édesanyám, iszonyatosan nehéz lehetett neked ez a figyelmes és nagyon szegény életed.

És a legrosszabb az egészben az,

aminek az elején a legjobban örültem: biztos lehetek benne, hogy ha csörög a telefon, senki nem fog arról értesíteni, hogy meghalt az anyám vagy az apám, meghaltak, megértettem, feldolgoztam, gondoltam akkoriban, de nem, nem dolgoztam

fel, és most, amikor felébredek az ebéd utáni posztkulináris szenderegésemből, lemegyek alfába, vagy kifejezetten alszom is egy kicsit, és megnézem a telefonomat, mindig azt kell látnom, hogy nem hívtatok, és ez most már mindig így lesz, hiszen hát, végeredményben, én már árva vagyok, nem tudtok felhívni, és ezen a testvéreim sem segítenek, nagyon szeretem őket, de az apátlanságomat és az anyátlanságomat ők sem tudják megváltoztatni, és azt is tudom, hogy te mindig utáltad a telefonálást, apám meg talán még jobban, sohasem hívtatok, csak te jó alaposan bekattantál az agydaganatomnál, mindennap hívnom kellett téged 18.48-kor, és ha nem tettem meg, akkor aztán csak úgy pattogott a telefonom a rengeteg hívástól, és később, ha végre felvettem, a rettenetes szentségelések, *hát meg akarsz te őrjíteni engem, édes fiam, már majdnem felhívtam a klinikát*, de utáltál te mindent, minden olyan eszközt, amiben csak hang van, nem bírtad követni a rádiót, jó, elismerem, általában nagyon rosszak és hazugok, de hát az emberi hang mégis olyan szép, még akkor is, ha éppen lódít, vagy éppen gonosz, akkor is olyan gyönyörűen zeng, megpróbálja eltagadni a bűneit, és a számítógéppel is csak a baj volt, mondtad, *miért van az, kérdezted, hogy vonatkoznak a gépre a személyes névmások, nem ember az, fiam* (ez kicsit emlékeztetett a menekült albán kisgyerekekre, aki a *létezik-e Isten* kérdésére azt felelte: *nem ember az, hogy legyen vagy ne legyen*), én mindenesetre nem választam neked semmit, nem vezettelek bele ebbe az oda-vissza metaforikába, de igazából a képekben sem hittél, nézted a tévét, tőlem kaptad, talán azért is nézted, de nem hittél nekik, nem hittél te már senkinek, visszamenekültél a könyvekhez, ott néha még az én tanácsaimat is megfogadtad, és noha nem változtatta meg a nézeteidet, de még *A vastagbőrű mimózát* is elolvastad, *nehéz lehet nekik*, mondtad, és igen: a könyvekben, gondoltam, talán éppen az az egyik mesebeli tulajdonság, hogy egyszerre állnak hangból és képből, biztonságosan kioltják egymást.

Változatok eklektikára

Zalán Tiborral beszélget Juhász Attila – II. rész

– Kitérőnek tűnhet a költői életművet és ars poeticáját vizsgáló indulást követően, ha elszakadunk kicsit a konkrét versektől, szövegektől, de annak kapcsán, hogy a *Graves-díjas* [a múzeum kávéház teraszán hold kél...] című kulcsversben, illetve azóta is sok más szövegben és címadásban – szerintem egyre többször – ott találjuk nálad a „tűnődve, útra készen”, a tűnődés, tűnődöm szavakat, érdemes körüljárnunk a tűnődés zaláni jelentéstartalmát. Kontemplatív alkatú lennél? Pedig amit elmondtunk például az avantgárd kísérleteiről, a radikalizmusról, azzal ez nem nagyon fér össze. Vagy nem ugyanazt jelenti számodra a tűnődés, mint amire én gondolnék?

– Tudatosan használom a tűnődés szót, és nyilván szándékosan használom a többi hasonlót. Használok természetesen, ezzel párhuzamosan, a töprengés szót is. Gyakorlatilag a tűnődés az általánosabb, a tűnődés az lebegő, míg a töprengés mindig konkrétan irányul valamire. Én a tűnődést és a töprengést is műfajnak tartom.

– Egykor volt a „kísérlet” mint negyedik műnem – akkor a tűnődés talán számodra az ötödik műnem?

– Ha nem is az ötödik műnem, de valahova a minden fölöttiségbe tudom elhelyezni. Nagyon sokszor kérnek írást tőlem valamilyen konkrét témából vagy tárgyról, de én nem vagyok tudós alkat. Mindig tiltakozom, ha ilyesmire utalnak velem kapcsolatban; még csak nem is doktoráltam. Nem tartottam szükségesnek, ahogy sok mást sem. Nem vagyok tudós ember, legfeljebb gondolkodó ember, és az adott témához a megközelítésem soha nem kimerítő, hanem azok fölötti töprengés vagy tűnődés. Minden bizonnyal kontemplatív alkat is vagyok, de ilyesmikről nem szoktam gondolkodni. Ilyen is, olyan is, mit tudom én! De amikor ezeket a szövegeket megírom, nyilván azért teszem oda a címbe, a szövegbe a fölemlített szavakat, hogy jelezzem, azon töprengek, hogy azt a fajta esszéisztikus igazságközlést elkerüljem, ami elvárható lenne az ilyen szövegektől. Nem írhatom mindig azt, hogy véleményem szerint, vagy azt: lehet, hogy tévedek. Ezért vannak a tűnődések. A megérzéseim, az érzéseim hatására kialakult vélemény, nézet, elgondolás közvetítése zajlik, nem pedig ítélethozatal. Ítélet nincs – mondta nagyszerűen Déry Tibor –, csak tájékozódás és tájékoztatás van. Nem akarok ezektől a tűnődésektől, töprengésektől többet, mint hogy megosszam többnyire a kételyeimet azzal kapcsolatban, amiről írok. Meg magammal szemben is. Mielőtt valaki ezt félreérthetné, ez nem bizonytalanság.

– Valóban sokszor említesz kételyeket és használsz vagy-vagy árnyalásos megoldásokat a gondolatsorokban... Sok remek kötet van az és néhány akvarell és a Kívül között, de

a költészetedre visszatérve most ugorjunk egyből a Kívülre. Azért is, mert ez a rendszerváltás időszakához kötődik, szekértáborok alakulásához, amiről már volt szó. Úgy érzem, versekben soha annyira konkrétan nem kapcsolódtál aktuális történésekhez, uram bocsá politikához, mint a Kívülben. Nem tartod azóta is furcsának ezt a közéleti közvetlenséget? – Nem tartom furcsának; a mai magatartásom és a mai pozícióm helyzetéből nézve lehetne az, de akkor feltétlenül szükséges volt a *Kívül* című verset és a *Kívül* című kötetet megírni. A kötetben sokféle dolog van, de a *Kívül* című vers azt a fajta döbbenetet fogalmazza meg, amit a rendszerváltozás kiváltott bennem emberi módon. (Döbbenetes, hogy valahányszor újraolvasom a verset – most miattad tettem meg – azt látom, hogy azóta sem veszített aktualitásából, már ha egy versnek lehet aktualitása, a gyanú árnyéka nélkül...)

Azt kellett észrevennem, hogy az úszósapkán folyamatosan cserélik a címereket az emberek, s teszik ezt mind a mai napig. Nem akarok politikai példákkal előhozakodni, de a legfájóbb kijózanodás az volt, hogy akik azt mondták: ők a verőlegényeikkel soha nem kötnek szövetséget, egy héttel a választások után meg szövetséget kötöttek, épp velük, a hatalomért. Azok, akik éhező földönfutóként definiálták magukat a Kádár-rendszerben, hirtelen vagyonos, kastélyokkal és nép főiskolákkal rendelkező emberek lettek, és mindenki mindenkivel szövetséget kötött, hetente váltott szövetségést, ha az érdeke úgy kívánta. Megértettem, hogy én maradtam gyakorlatilag az egyetlen rinocérosz, aki nem tudja – mert nem akarja – a bőrét ki/lecserélni ebben az országban, és a felismerés indulatával definiálni akartam, talán először életemben, hogy kívül vagyok. De ha belegondolok, addig is kívül voltam mindenén és mindenkin.

Ez az időszak, amikor nemcsak versben jelentettem be a kívülállóságomat, hanem az irodalmi intézményrendszerben is. Fölmondtam a Kortársnál (1991), az Írószövetség választmányából kiléptem (1991), jóval később az Írószövetségből is (2006), de nem léptem át a Szépírók Társaságába. Ez jelentős ellenérzéseket váltott ki mindkét oldalon. Amikor nem léptem ki az Írószövetségből a Szépírók Társasága kiválásakor, akkor is kaptam gyalázkodó üzeneteket, hogy ott már nincs író, ami súlyos és ostobán embertelen kijelentés. Majd, amikor kiléptem az Írószövetségből, nem a csordaindulattal és számítással, az Írószövetség megmaradt tagjai közül kaptam sokaktól levelet; ilyeneket fogalmaztak meg alsó hangfekvésben, hogy soha nem lesz Kossuth-díjad, te szemét. Akkor jöttem rá, hogy itt és most már nem babra megy a játék. Egyébként azóta sincs Kossuth-díjam, és azóta se hiányzik. Minden díjammal örültem, de nem vágytam soha semmilyen díjra; a már meglevők közül sem kötődöm jobban egyikhez vagy másikhoz, kapjam azt Szöulban vagy Budapesten. A díjakat az átadás-átvétel másnapján ha nem is elfelejteni kell, de át kell lapozni rajtuk.

Rá kellett jöjjek, itt véres hatalomelosztás van, s még ha csak az lenne, pénzelosztás, még ha csak az lenne... A legnagyobb baj, hogy rangelosztások is történnek.

A kánonok olyan mértékben pusztítják az irodalmi értékrendszert, amit nagyon nehéz elmondani. Amikor egy kánonrendszer politikai aktualitások és politikai preferenciák miatt alakul ki, és nem minőség mentén, akkor óhatatlanul leereszelik az irodalmat, kinyírják, meggyilkolják. És most is ennek az időszakát éljük. A *Kívül* demonstratív jelentés volt egy helyzetről. Megengedtem magamnak; sokaknak soknak tűnt, én ma sem bánom, sokkolja csak azokat, akik, okkal, magukra veszik.

– *Alexa Károly az akadémiai laudációban szabadságharcosnak nevezett. Ő ennek a jelentését több árnyalattal is szemléltette, de kíváncsi vagyok, hogy a magad részéről elfogadható-e ez a titulus, és ha igen, hogy értelmeznéd?*

– Elfogadom, mert hízelgő, és van benne valami. Érvényesnek tartom ezt a láttatásmódot, mert valaki észreveszi azt is, aki egymaga vívja a donquijote-harcait. Én az a fajta szabadságharcos vagyok, ha az vagyok, aki nem valaki ellen küzd, hanem folyamatosan kiharcolja magának a szabad véleményalkotás jogát, a székértáborokhoz tartozás nélküli alkotói boldogulás lehetőségeit, az irodalomban való minőségi jelenlétet, annak emberléptű alkalmait. Szabadságharcos, aki megküzd az alkotói függetlenségért, aki védőként küzd a középén vagy kívül maradás pozíciójáért.

– *A rendszerváltás környékén lett kedved meg felkérésed is, hogy publicisztikát írj. Kezdetben volt a Jászkunságnál A kor falára (1991–1992), aztán írtál Lapvég meg Körmös cím alatt az Iskolakultúrába (1992–1999), majd írtál tárcákat az ÉS-nek gyerekkori emlékek feldolgozásával (Tárcatár, 2008), valamint a Napútba mint a B2 páholy szemlélődője (2016–2020), mégsem érzem azt, hogy rendszerességgel akarnál reagálni a világ dolgaira, bár biztos van ezek között az írások között olyan is. A te alkotói értékrendedben hol van a helye a publicisztikának és annak, hogy publicista is lettél?*

– Ez látszólag mellékszálnak tűnik az oeuvre-ben, pedig nem az. Szegedi egyetemistaként, mivel a szüleim anyagi bázisa nem adott módot arra, hogy erőfeszítések vagy áldozatok nélkül eltartsanak, újságírásból tartottam fenn magamat. Így volt ez Nagykőrösön is, gimnazista koromban. De nem fontos politikai vagy társadalmi kérdésekkel foglalkoztam, nem igazi újságírással, hanem „csak” tárcáírással. Alapból irodalmi oldalról próbáltam megragadni mindent. Kis színeseket írtam a Nagykőrösi Híradóba, a sovány honoráriumból ittam a rumot és ettem madártejet egyszerre, mert az volt a kedvenc szokásom. Szegeden szintén írtam publicisztikát a Dél-magyarországba, hogy a versek mellett fenntartsam magam, de ezek is inkább tárcák voltak. Az Iskolakultúránál Géczi János főszerkesztő ragaszkodott a jelenlétemhez a folyóiratban, de hát én nem értettem a tanítás módszertanához, noha rengeteget tanítottam – a magam-feje-módszertan szerint. Ezért csak azt vállaltam, hogy írok minden szám fülszövegének egy minitárcát. Keresztury Tibor, a jelentős kritikus és szerkesztő később bevallotta,

hogy ő azért vette annak idején az Iskolakultúrát, hogy ezeket a kis tárcákat elolvassa. Nagyon sokan szerették.

Azután következett a Napút. Szondi György főszerkesztő azt mondta, hogy lehetőség szerint írjak minden számba egy tárcát, az vagy kapcsolódik a tematikus számaikhoz, vagy nem. Mondtam, hogy nem nagyon szeretnék tárcát írni a Napútnak – sem. Úgysem tud megfizetni. Akkor javasolta, legyen úgy, hogy ő nem fizet egy vasat sem, én pedig írok. Ez vonzott, ez tisztességes hozzáállásnak tűnt. Írtam tehát a lapnak, nagyon sokat, két könyvem is megjelent ezekből a tárcák-ból,¹ kis töprengésekből, tünődésekből. Aztán, egy időben keresett meg tárcáírási ajánlattal a Magyar Nemzet meg az Élet és Irodalom. Elmondtam Dérczy Péter ÉS-szerkesztőnek, hogy a Magyar Nemzethez is valószínűleg fogok írni. Ő azt kérdezte tőlem, jól érzed magad közöttük? Azt feleltem: legalább olyan rosszul, mint közöttetek érezném. Nyilván a Magyar Nemzetnek is elmondtam ezt fordítva, mire a szerkesztő azt mondta, időt kér, ezt meg kell beszélnie a főnökséggel. Ebből az lett, hogy az ÉS-ben publikáltam havonta egy nagyobb méretű tárcát, amiből a *Göncölszekér* című, Artisjus irodalmi díjjal elismert könyv² formálódott ki, a Magyar Nemzet pedig azóta sem értesített a döntésről, amin azért mosolygok, mert egymást vádolják intoleranciával és kizárással az egyes oldalak. Hát, itt éppenséggel a liberális oldal volt az elnézőbb; de ott is kikötöttem, hogy irodalmi tárcákat írok.

– *Időben nem olyan nagy ugrás, de a Fénykorlátozást több okból is szóba hoznám. Egyrészt azért, mert ha jól tudom, akkor itt volt az első együttműködésed Kovács Péterrel, vagy legalábbis verseskötetben először látom alkotótársi jelenlétét. Azt hiszem, hogy ez is egy hosszú, mélyreható együttműködés volt a munkásságodban. Kérlek, magyarázd el, hogy az a keresővonalas technika, amit Kovács Péter grafikusként alkalmaz, és a te költészeted hogyan kapcsolódik össze. Ezek is tünődés-töprengés jelek?*

– Igen, a Fénykorlátozás volt az első jelentősebb találkozásunk Kovács Péterrel, az utolsó pedig *A lovak reggelije*, és ezeknél a kötet belsejében is lehet találni tőle rajzokat.

Kovács Péter egy futballpartnerem volt, én csak annyit tudtam róla, hogy idősebb nemzedék, és hogy jó festő. Esterházy szerint talán az egyik legjobb festő Magyarországon, állította focik után. De igazából nem érdeklődtem sem Kovács Péter, sem a világa iránt. Néha adott egy-egy brosúrát, tele ilyen girbegurba, kusza vonalakkal. Majd nagy megdöbbenésemre kaptam tőle egy kézzel írt hosszú levelet, amelyben ez az ember, aki akkor már Munkácsy-díjas volt, hamarosan Kossuth-díjas, azt írja egy hozzá képest kezdő költőnek, hogy rendszeresen olvassa

▼

1 *B2 páholy: tünődések a belső oldalon* – Napkút Kiadó, 2017, *Istenek az árokparton* – Cédus Művészeti Alapítvány, 2022

2 *Új Palatinus Könyvesház*, 2010

a műveit, és úgy gondolja, a kettejük világa nagyon közel van egymáshoz. Jó lenne, ha leülnének beszélgetni.

Nagyon elszégyelltem magam, előszedtem az összes brosrát, könyvet, albumot, és egy napon keresztül csak a képeket néztem bennük, és rájöttem: valóban nagyon közel kell legyen ez a két világ egymáshoz. Nemcsak a szenvedésmitológiában, hogy mind a ketten valójában pusztulásművészek vagyunk, megveszekeztett roncsolásspecialisták, dekadensmániások és minden egyebek, legalábbis a műveinkben, de maga a módszer, ahogy a mű a keresővonalakkal alakult nála, az pontosan olyan, mint ahogyan én az egész életemen keresztül próbáltam az alkotás felé közeledni, ahogy mindenfelé; és a radikális eklektikához most térünk vissza: mindenfelé elindulnak ezek a keresővonalak, mert nem elég egy-egy sima modorba belehelyezkedni, ott igazából nem keresel semmit, ott csak találsz valamit, többnyire fölöslegeset. Mert rögtön a találatra mész. Meg kell keresni azokat az idegkinyúlásokat, azokat kell alkalmazni, amelyek teljesen más tartalmakkal töltik meg magának az alkotásnak a testét. Kovács Péterrel találkoztunk, s azt hiszem, az egyik legkomolyabb barátság szövődött vele az életemben. Őt azért is becsülöm, mert olyan életkorban az ember már ritkán köt barátságokat, s én belefértem ebbe, és kölcsönösen tiszteltük egymást. Van is egy vers, amit neki ajánlottam. Megvan a *Fénykorlátozásban* is, *Hamuszárnyak* a címe,³ amiből ő aztán festett egy olyan nagy képet, amit csak állványozással lehetett a lakásomban fölrakni. Mint egy reneszánsz festő, úgy rakta egymásra a pallókat, mert helyét a lépcsőfeljáró homlokzatán találtuk meg, ahol nincs lehetőség, hogy létrát használj. Erre fölépített egy állványrendszert, beütött egy nagy szöveget a magasban, ráakasztotta a hatalmas képet. Borzalmasan szép volt a látvány, nagyon örültem neki. Ez Kovács Péter egyik legklasszabb műve, és azóta sem adtam soha kölcsön semmilyen kiállításra.

– A *Fénykorlátozásban* a nyitóversed tulajdonképpen *Kölcsey-parafrázis*. Az ő Emléklapra című kétsorosát változtatod meg úgy, hogy nemcsak a végét írod át, hanem még meg is töröd azt a végét: „Négy szócskát üzenek, vésd jól kebeledbe, s fiadnak / hagyd örökölni, ha kihunysz. Oly szomorú ember / nek lenni.” Ez a négy szócska az előbb elmondottakhoz, a dekadens, haláltematikusan beállításhoz tökéletesen passzol, viszont mégis úgy érzem, hogy ennek az „oly szomorú embernek lenni” gondolatnak az igazi kivételése a *Papírváros*.

– Igen, de egyelőre Kölcsey-nél maradva: ez egy jellegzetes reformkori vers, és az eredetiben „a haza minden előtt” szerepel. Na most, szerintem ma nem élünk reformkorban, holott azt hittük, hogy reformkorba jutunk a rendszerváltozással,

▼

3 A *Fénykorlátozás* című kötetben (Ecotrend, 1996) vele azonos címmel szerepel egy a festőművész által ihletett vers, alcíme szerint *Pet'R festő néhány vásznára* (50–54.), a szöveg után pedig két grafika is; a *hamuszárnyak* című vers pedig Kovács Péter ismeretlen képéhez mottóval a *szürrealista balkon* című kötetben található (Kortárs, 2004, 25–27.).

és minden megváltozik. Minden megváltozott, csak nem arrafelé, amerre szerintem az ember változhatna a haza, illetve a haza változhatna az ember számára, ami nem feltétlenül a mindenkori politikának a bűne, hanem egyszerűen a demokráciát értettük félre. Azt hittük, a jó, a tiszta, az emberért létező valami a demokrácia. Ezzel szemben rá kellett jönnünk, hogy a lobbizás, a nyereszkeskedés, a pénz és a hatalom újabb kombinációja talán még gonoszabb, mint az előző diktatórikus rendszeré volt, ha lehet, gonoszabb is annál. Mindenesetre ez a reformkor nem jött el, és valószínűleg ezt éreztem meg a versben, hogy nekem sokkal fontosabb most demonstratív kiállnom a haza mellett – a nagy eszmék és gesztusok tagadásával. Nem nagyon tettem meg ezt egyetlen más versemben sem, mert azt gondolom, az embernek magánügye a hazával való foglalatosság, és csak forradalmi időkben, forradalmi helyzetekben kell a költőnek részt vennie a társadalmi mozgásokban. Egyébként pedig foglalkozzék azzal, ami belül van, ami belül történik meg. Én ebben a négy szócikában azt üzenem a lányaimnak, fiamnak, az unokáimnak: az elsődleges érzet az, hogy szomorú embernek lenni. Ha ezt tudatosították magukban, csak utána nézzenek körbe!

De amikor kimondunk valamit, mindig lehetőséget teremtünk a változás, a továbbgondolás számára is. Amikor fölismerem, hogy nincs reformkor, s abban az értelemben nincs jövő, ahogy azt elképzelem az ember, akkor egyúttal annak az igényét is bejelentem, hogy ha nekem nincs is, de meg kéne teremteni a jövő lehetőségét, a nem szomorú emberek társadalmát, közösségét, a nem szomorú emberek létének a lehetőségét. Szóval ilyesmit akartam írni amellest, hogy leszögeztem: valóban az alapélményem, hogy szomorú embernek lenni, de lehet, hogy már így születtem. Génjeimben a szomorúsággal.

– Papírváros. Ennek a regényfolyamnak is elég sötét tónusa van. A kötet cím itt nem árul el sokat erről, de sok olyan könyv van, amelyben a cím előrejelez egyfajta borús-elégikus-tragikus hangoltságot, például Földfogyatkozás, Borús reggeli üzenetek, Aversion, A szomszéd nyelvén, Lassú halált játszik, Azután megdöglünk, Holdfénytől megvakult kutya, Reménytelenek, A nehéz léptű ember, és akkor még az egyes versek, drámák címadását nem is néztük. Van valamilyen elv, amit a címadásnál alkalmazol? A lovak reggelije kapcsán egy anekdotát szoktál mesélni, ami azt feltételezi, hogy olykor teljesen spontán rátalálással történik a címadás.

– Az egyes címeken általában sokáig töprengem, néha túl is gondolom őket. Egy címnek – bármely címnek – nem szabad feltétlenül véleményközlésnek lennie, illetve nem kell a könyv súlyát szimbolizálnia. A kötet címeim többnyire függetlenek a bennük található szövegek megnevezésétől, talán egyedül az és néhány haiku az, ahol nem alkalmazok metaforikus-szimbolikus többletjelentést. Egyébként a lovak reggelije szó szerkezetet valóban egy angol nyelv-leckéből vettem kölcsön, de nyilván a véletlen rátalálás nem zárja ki, hogy a motívum ne telítődjék poétikus konnotációval.

– Visszatérve a Papírvárosra, annak sötét tónusára, reményvesztett hangulatára, hová fog ez kulminálódni, hogyha lesz egyáltalán benne kulmináció?

– Most egy drámán dolgozom, hogyha ezt befejeztem, neki kell látnom a Papírvárosnak, mert szeretném 2025-ben kiadni. Lehet, hogy a könyvhétre nem fogok elkészülni vele, de az nem is baj, mert én a könyvhetet könyvtemetőnek hívom, csak a kiadók miatt vagyok jelen. A kiadó rangját adja, hogy a könyvhéten olyan szerzőket jelentet meg, akiket fontosnak tart, vagy fontosnak tartja a jelenlétüket a standján, de igazából a millió könyv között megint csak egyfajta rendet vágnak a könyvhatalmak, nagy kiadók, és nem jobb ez semmivel, mint a diktatórikus körülmények között zajló mindennapi életünk. Ugyanúgy kisajátítják a díjakat, a lehetőségeket, a standok elhelyezkedését. Szóval őska kis buli ez, ilyen mini Frankfurt, silányabb kiadásban, bockwurst helyett pattanós virsli a kifliben.

A Papírváros is olyan vállalkozás, ami megint csak nem tudatosan indult el benem. Egy interjú során blöfföltem arra a kérdésre, hogy min dolgozom. Egy költőtől ne kérdezzék meg, hogy min dolgozik, mert ugye azt mondja mindenki, hogy a versírás nem munka, nem komolyan veendő dolog. Azért mondtam, hogy prózát írok, regényt írok, nagyregényt írok, megmondtam a címét is, mint az *Arctalan nemzedék* idején, a Papírvárost írom, csak azt nem mondtam meg, hogy hány fejezet lesz. Ahogy lenni szokott, az első Papírváros kéziratát befejeztem, amelyben, költő lévén, nekem végig a nyelv volt a legfontosabb: hogy nyelvet teremtsék, olyan nyelvet, ami egyébként nem nagyon létezik az irodalmunkban. Akár 15-20-30 oldalas mondatokat is belekomponáltam a szövegbe, és egy nem profi prózaírónál ez lehet nagyon fontos. Nagyon nagy munka, ha belegondolsz.

Amikor kész volt a regény, el kellett olvasnom újra, még leadás előtt, és sok problémám támadt azzal, mi is ez a Papírváros, amit olyan könnyedén kiböktem az interjú során, és végül is ki a főszereplője? Elolvastam, de nem tudtam rájönni. Tudniillik, ahogy a versnél, és én költő vagyok elsősorban, ahogy a versnél se tudom pontosan, mikor leírom, hogy mit írtam, és ki írta, kinek írta, ugyanúgy a Papírvárost se értettem már olvasóként, hogy mi a fene akar ez lenni, ki a fene akar ez lenni. Szerencsémre akkor olvastam kedvenc írómnak, Thomas Mann-nak a *Tonio Kröger* című művét, és abban találtam öt állapothatározót, és úgy gondoltam, hogy odateszem előszónak a Byron-mondat⁴ mellé ezt a Thomas Mannt,⁵ és ha már ott van öt állapothatározója a főhősnek, akkor megírok öt regényt ezekkel; az első

▼
4 „The tree of knowledge has been pluck'd – all's known” – a.m.: Letépve a tudás gyümölcse már (Byron: *Don Juan*, Első rész, Első ének, 127. strófa, ford.: Ábrányi Emil).

5 „Végiggondolta az érzékek, az idegek és a gondolatok sívár kalandjait, amelyeket átélt, látta magát megmarva az irónia és a szellem kígyóitól, kifosztva és megbénítva a megismeréstől, félig felörlődve az alkotás lázától és rázó hidegétől, talajtalanul és lelki kínoktól gyötörve, kirívó ellentétek sodrában, szentség és gerjedelem közt ide-oda hajszolva, túlfinomulva és elszegényedve, rideg és mesterkelt elragadtatásokban kimerülve, eltévedve, letarolva, szétszaggatva, betegen – és zokogott a bánattól és a honvágytól” (Lányi Viktor fordítása).

már úgy is jelent meg, hogy *Papírváros egy, kimerülve*. Az utolsó rész állapothatározója a *beteg*, azon most dolgozom, legalábbis töprenkedem. Nem gondoltam bele, hogy pentalógiát írni nem egyszerű, és hogy nekem négyszer kell megismételnem ezt a munkát.

Nagyon jó fogadtatása volt a *Papírváros*nak, és rögtön a következő évre a könyvkiadó meghirdette a második részt. Hát én legalább négy-öt évig nem kezdtem neki az írásnak. Aztán megírtam a második szöveget, akkor megint vártam négy-öt évet, szerkesztői ravaszkodással rákényszerültem, hogy megírjam a harmadikat, megírtam a negyediket, és most jön az ötödik. A negyedikben már kiderítettem, hogy a papírváros mi. A nem létező város, ami mögött az üresség van – és talán csak a lélekben létezik. Szegeden, jártamban-keltemben éjszaka, a kollégiummal szemben egy nagyon szépen megvilágított többemeletes épület faláról mindig azt képzeltem részegen vagy józanul, hogy az papírból van, és ha odamennék, és beüt-ném, átüt-ném a papírt, akkor mögötte a Semmi gomolyogna, és én végre látnám a Semmit. Akkor, öt éven keresztül nem volt bátorságom beleöklözni ebbe a falba.

Az ötödik könyvnek megvan a szerkezete. Nem árulok el titkot, egy fordított gúla ez az egész pentológia-időszerkezet. Hogyha valaki egymás után egyszer majd elolvassa a *Papírváros*okat, akkor észreveszi, hogy a konkrét cselekvések ideje egyre kisebb és kisebb. Az utolsóé már talán az egy órát se közelíti meg, és az utolsó feltehetően az az egzisztenciális pillanat lett volna (a fogalom nagyon divatos volt a múlt század elején), amikor az ember a halála előtti pillanatában végigpörgeti az életét. Nos, akadt más megoldás, és ezt azért mondom el, mert azt elvettem, hogy az ötödik rész az első négy könyv egy embernek a halála előtti pillanatában végigpergetett élete. Sokáig ezzel kacérkodtam. A fordított piramis csúcsa ez tehát, amikor az utolsó pillanatban végigélte, végigpörgött előtte, mint a sínek közé esett kisgyerekeknek, az élete, és utána, az utolsó részben, elérünk addig a pillanatig, amikor átmegy egy másik létezésbe, vagy(is) meghal.

– *Tehát akkor lesz tulajdonképpen kulmináció.*

– Lesz, de nem ez. Még az is lehet, hogy a főszereplő már meghalt. De azzal szemben, hogy eddig az volt a fontos, hogy az időben is elérjek a jelen pillanatig, most már nem az a lényeges, hanem hogy a hősmet megteremtsem, bármilyen furcsa, az ötödik regényben, hogy minden magyarázatot kapjon az ő személyiségein keresztül, ami addig szétesni látszott.

Nagyon nehéz egyébként erről a regényről gondolkodnom, hiszen én magam sem ismerem már a saját könyvem. A kritikusaim közül van, aki még nem is élt, mikor az első részek megjelentek. Nem is értik a dolgot, és a kritikákból, amikért hálás vagyok természetesen, olykor az derül ki, hogy gőzük nincs az előző kötetekről. Például az egyik kritika fölveti, hogy honnan kerül egy nő a negyedik könyv végére, talán a második emeletről lesétált? Na most, ez a nő megjelenik már az első könyvnek az első oldalán...

Lehet, nagyon kevesen lesznek, akik végigolvassák ezt az egészet. Miért is olvasnák végig? Miért feküdnenek neki 25 év munkájának... Horváth Bence kiadóigazgató ígérete szerint ez az öt könyv megjelenik végül egyetlen nagy kötetben. A NAGY PAPÍRVÁROS-könyvben. Akkor én is elolvasom végre, hogy mit írtam. Tudniillik olyan kritika is előfordul a negyedik könyvvel kapcsolatban, hogy az egyik, a második könyvben megírt történet szerepel a negyedik könyvben is, egészen más környezetben, és a kritikus derék módon még meg is magyarázza, hogy miért van ez az eltolódás. Én szégyenkezve vettem tudomásul, hogy nem emlékeztem rá, hogy ezt a történetet már megírtam. A költőknek kevesebb történetük van, mint a prózaíróknak, tehát nekem meg kellene becsülnöm azt a keveset, amit ki tudok találni, amit bele tudok passzírozni a regényfolyamba. Kíváncsian várom azt az olvasást. Elterveztem, hogy Murter szigetére vonulok le Horváth Bence igazgatóval, már mint testi-lelki jóbaráttal, ülünk a sziklákon, és elolvassuk együtt ezt a (terjedelmében) baromi nagy művet, és mikor elolvastuk, egymásra nézünk, iszunk egy vizespohár fügepálinkát, és mindketten tudjuk, ezzel befejezem a prózaírást – is.

– A lírai műveidben, szerintem főképp a Kívül előttiekben, tematikusan nagy szerep jut a szerelemnek, a párkapcsolatnak. Az akvarelleciklus talán a legfontosabb jelzése ennek, de gondolhatunk a Fénylapokra az OPUS-kötetben, vagy a Hagyj még, Idő! erotikusnak is címezett verssorozataira. Mégis úgy gondolom, hogy a legmélyebb, legkomplexebb mondanód a szerelem és a szexus kapcsán a Papírvárosban kerül felszínre. Úgy tűnik, mindegyik részben fontos számodra a lélektani és néhol a nyers fiziológiai megjelenítés egyaránt, akár a harmonikusság, akár a bizarrság, vagy épp a dekadencia jegyében. Mennyire volt tudatos és tervezett, hogy erről így és ennyit beszélj? Mennyire múltott ez a szöveg belső, tartalmi-nyelvi építkezésének öntörvényűségén?

– Leírtam, nyilatkoztam is, hogy a szerelmet az ember legmagasabb rendű életmegélési lehetőségének tartom, de ezt nem kizárólagosan a szexualitásra vonatkoztattam. A szexualitás nem szerelmi privilégium; legnyilvánvalóbb formáit, a létfenntartási eszközöktől az aktív gyönyörszerzésen át az önszórakoztatás egyik módozataig, látható és gyakorolható voltuk miatt számontartjuk, de ez csak töredéke a mindennapi szexualitásnak, amelynek része a szex (bár nem szívesen használok ezt a szót, mert a szexualitásnál kevesebb, azon belül van). Leegyszerűsítve: a szex a szexualitás konkrét gyakorlata, a szexualitás viszont a mindennapi lét búvópatakja, mindent átsző, minden pillanatunkban jelenvalóság. Hajtóerő, fékezőerő, lefojtott vagy felszínre engedett, tudatosult, vagy csak az ösztönökben veszteglő életmozgató energia. Nem tartom üdvöztetőnek azokat a műveket, melyek a szerelmet szexualitás nélkül, csak érzelmi állapotként ábrázolják. Ez koronként olykor érthető, de legtöbbször modoros, és hamis eredményekhez vezet. A szerelem nélküli (élet nélküli) szexualitás pornográf ábrázolást eredményez, aminek

nem a szexualitáshoz van elsősorban köze, hanem az ösztönök kielégítésének a látható formáit mutatja be. Namármost, engem mindig nagyon foglalkoztatott, hogy a mindennapi szexualitást és a minden napra elképzelhető szexet hogyan tudjuk a szerelem mint legmagasrendű érzés „belügyeként” megragadni. Míg a szerelem fogalmi lényként testtelennek képzelhető el (a légies érzelmi szenvedély erős és kontrollálhatatlan betegségeként), a hozzá kapcsolódó szexualitást nem tudjuk fogalmi szinten kezelni, hiszen testi és ösztönindíttatások kapcsolódnak hozzá. A másik nem, a nemi szervek, az együttléteket kísérő anyagok (testnedvek) és gesztusok (érintések, simogatások, a nemi szervek izgatása, a másik testbe behatolás, merevedés és nedvesedés...) csöppet sem az ideák világába felemelkedést teszik lehetővé. Szerencsére. Érzelmek, érzések, ösztönmegnyilatkozások és birtokba vételek bonyolult együttese a szerelem. S bár tiszteljük és nagyra tartjuk a beteljesületlen szerelmet (ezen általában a fizikai beteljesedés elmaradását értjük), a saját életpraxisunkban magunkra nézve leginkább ostobaságnak, sutaságnak vagy testi, illetve elmebajokat lefedő modorosságnak tartjuk. Szexualitás nélkül nehezen képzelhető el a szerelem, és fordítva. Azonban az ideák álló világa és az ösztönök diktálta mozgások összehangolása egyetlen szerelmi kapcsolatban sem képzelhető el tökéletes összehangoltságban. Mint irodalmilag hasznosítható anyag számomra fontos az anomáliák felmutatása, a törekvések megghiúsulása, ellehetetlenedése. A szexualitás verbalizálása persze elképzelhető tiltott szavak használata és a tabuk áthágása nélkül, azonban minden szónak helye és értéke van a nyelvhasználatban, a szex szavait sem használom nehezebben vagy megfontoltabban, mint a nyelv egyéb szavait. Ahogy egy darabomban ezt egyik szereplőm meghatározza a maga számára, nem biztos, hogy pontosan idézem: a pina az pina, a zongora meg zongora. Talán tényleg ilyen egyszerű ez. A szexuális játékok, pózok, egymásra következtetések, illetve az aktus ábrázolása irodalmunkban még mindig gyerekcipőben jár. Semmi sem idegen tőlem – akármilyen műben –, ami emberi! Az eufemisztikus megfogalmazások a társadalomtól tudatmódosult, megfélemlített lélek megnyilvánulásai, amin belül egy író nem helyezkedhet el kényelmesen. Ezek, így, bár a „durva” nyelvi megragadás kikerülése a céljuk: malackodások, ízléstelenkedések, tiszteletlenség a nyelv és a befogadó felé.

– *Lassúdad regénynek nevezed a Papírvárost, nem csak a hosszú készülésfolyamat miatt. Ez a cselekményvezetésnek is fő jellemzője, ugyanakkor a nyelvhasználatnak elképesztő sodrása, intenzitása van. A regényt nem lehet letenni, ez a lassúság egyáltalán nem unalmas. Hogy körvonalazódott benned a „lassúság” ars poeticája?*

– A minap egy fiatalabb kollégám azt nyilatkozta, hogy a legfelháborítóbb írói cselekedet az olvasóval szemben az unalom. Mert aki unalmat közvetít, nem szolgálja meg a pénzét, nem az olvasói igénynek akar megfelelni. A *Papírváros* kapcsán sokszor megfogalmaztam, hogy én az intellektuális unalom írója akarok lenni.

Thomas Mann számomra az egyik példa, akinél unalmasabb regényeket valószínűleg senki sem írt; rosszabbakat írtak, de azoknak a rosszaságuk unalmas. Thomas Mann viszont úgy zseniális, hogy dögunalom. Én minden nyáron elolvasom a *József és testvéreiből* az első negyven oldalt, aztán kapkodok ide-oda, mert reménytelenül, elképesztően unalmas. Szoktam mondani, amikor hencegő formában vagyok, hogy csak a *Papírváros* unalmasabb a *József és testvéreinél*. Felfogásom szerint az intellektuális unalomnál nincs magasabb rendű emberi tevékenység. Ez sok mindent magában hordoz, sok mindent magába tud szívni. Tehát számomra a cselekmény a regényben nemhogy másodlagos, gyakorlatilag nem is nagyon létezik. Nyelv létezik, szándék létezik, történés létezik, ami nem azonos a cselekvéssel; és a lassúság adottság. Unalmasnak kell lenni ahhoz, hogy érvényesek legyünk, szerintem. Én azt hívom intellektuális nyugalomnak, hogy te harminc oldalon keresztül mész anélkül, hogy történne valami benne.

Az unokámmal szoktunk nézni mostanában egy videójátékot: egy mészkődombot elkezdenek faragni, és a végén az őserdő közepén nagy fürdőkomplexumot csinálnak belőle, de addig csak faragnak – ennek a sziszifuszinak feltűnő munkának a párhuzamára gondolok én a nyelv megmunkálásánál: addig faragni tizenöt oldalt vagy öt oldalt vagy százat, amíg össze nem áll belőle az a mondat, ami nem lehet más. Azt gondolom, hogy az irodalom itt kezdődik, és a *Papírváros*nál, ahogy a próza is itt kezdődik nálam, amikor egy mondat nem lehet más, mert ha bármit megváltoztatsz benne, az egész omlik össze, mint a kártyavár. Ezért fontosabb a számomra – lehet, hogy a költő indíttatására – a nyelv a regényben, mint a történet vagy a cselekmény.

– Tervezed tehát a versek után a prózaírás befejezését is. Mi a helyzet a drámaírással és az egyéb színházi munkákkal? Három évtizede állandó közeged a színház dramaturgként, szerzőként még régebb óta. Elképzelhető, hogy ezt az erős kötődést is le tudod vezényelni a teljes elbúcsúzásig?

Nagyon gazdag az életműnek ez a része is, és több vonalon lehetne elindulni a dráma munkáid kapcsán. Az egyik irány lehetne a „továbbírás”, a dünnöngés félhangokra című verskötet kapcsán is használt kifejezés körüljárása a színpadi művekre vonatkoztatva. Megcsináltad például *A köpönyeget*, a *Mario és a varázslót*, *A revizort*, a *Toldit* és sok más is. Vannak átdolgozások, átvezetések, hogy megint saját szavaidat használjam, ahol nagy klasszikusokat rövidítesz, színpadképesebbé teszel, ami a dramaturgi munkához kötődik. És vannak a saját invenciók. Ez a furcsa hármasság azon múlik nálad, hogy mikor, milyen felkérés van, mikor, mi a szakmai munka, vagy hogy egyáltalán jön-e ihlet drámát írni?

– A színházi tevékenységem élesen két részre választott. Egyrészt vagyok alkotó, másrészt vagyok dramaturg. Ez a kettő nagyon távol áll egymástól, valójában pedig nagyon közel is állhat.

Tehát vannak saját drámai műveim, elég nagy számban, vagyis olykor leülök, és írok egy drámát. Az első igazán jelentős drámám az *Azután megdöglünk*, ennek szerintem hat vagy hét bemutatója lett idehaza és a határon túl. Itt egy világégés utáni helyzetet akartam megragadni, ami a modern filmeknek is állandó témája, de akkor még nem volt az. Beckett erős hatással volt rám, és amit a versek kapcsán mondtam, hogy ha költő akarsz lenni, túl kell írni József Attilát, úgy túl kell lépni Beckettet is természetesen, és nálam már nincs *Godot*, mert *Godot* sem létezik, akit várhatnának. Nálam már csak a halálát várja a három túlélő valami elhagyott romtájban, és egyszerre kiderül, hogy az egyik gyermeket vár, mert rendszeresen megerőszakolja valamelyikük. Gyermeket vár, és megölik, hogy ne legyen folytatása az emberiségnek. Ez szomorúbb kép talán, mint a Becketté. Tehát vannak műveim, amelyeket magamnak írok. Már elég sok van, épp elég.

Pár évvel ezelőtt jelent meg a Fekete Sasnál a *Ruhatárban felejtett kabátok* című könyvem (2019). Az abban megjelent munkák túlmutatnak a dramaturgiai tevékenységen. Nézzük, mik ezek!

Először is vannak az adaptációk, amikor egyik műnemből átteszem a másik műnembe a szöveget. Tehát a *Tonio Kröger*t ha színpadra alkalmazom, akkor az nem Thomas Mann-mű, hanem az én színpadi alkotásom az ő művéből. Hogyha a *Mario és a varázslót*, amit meg is csináltam, színpadra teszem, az nem az ő színpadi műve, hanem az én Thomas Mann–Zalán-művem Thomas Mann alapján. Az adaptációnál műnemváltás következik be. Oda szoktam tenni a nevemet a szerző mellé, ezzel vállalom a felelősségét, hogy nem Thomas Mann írt egy rossz drámát, hanem én írtam rossz drámát Thomas Mannból. Most sokat játszásk az *Egri csillagok*at a Nemzeti Színházban – ott is arról van szó, hogy nem írt Gárdonyi ilyen című drámát. Tehát nem lehet csak azt odatenni a plakátra, hogy Gárdonyi Géza: *Egri csillagok*, mert szerintem nem etikus így, főleg, ha rossz a produkció. Az egy másik ember műve, nem is négykezes.

Van az átírás, mint megint irodalmi műfaj, amikor fogok egy művet, nem váltok műnemet, hanem átírom a szöveget. Ilyen például a *Bánk bán*-átíratom. Felkértek, hogy a *Bánk bánt* dramatizáljam színpadképessé. Én sokáig tanítottam, sok középiskolában, és nyilvánvalóan sokszor találkoztam a *Bánk bánnal*. De mint elfoglalt ember és vén róka a pályán, soha nem olvastam végig újra az aktuális órákra. Viszont feltűnt, hogy a diákok nagyon nem szerették, talán még az *Odüsszeiánál* is rosszabbul viselték. És amikor elolvastam a dramatizáláshoz a darabot, rájöttem, hogy nagyon sok ponton nagyon rossz ez a mi nemzeti drámánk, például borzalmasan nehézkes a nyelvezete. Sok helyen nem értem még én sem, aki tanítom. Katona nem volt a blank vers nagymestere, nem volt egy Shakespeare, de a műve blank versben élő szöveg (kellene legyen). Akkor nekilódultam, a rendkívül nehéz és bonyolult nyelvezetet átírtam, az egésznek mondjuk 90 százalékát, blank versben. Megtartva Katonának szinte minden fontos sorát. Persze húztam

ki dolgokat, de megtartottam a jelenetek sorrendjét és menetét, a párbeszédet, mindent, csak átírtam mai nyelvre, ami egyfajta átvezetés is már, de még nem teljesen az. Kihúzgáltam bojóthiakkal kapcsolatos fölösleges részleteket, mert mára még a migránskérdés felvetésekor sem jelent sokat, hogy mi történt velük otthon, meg hogy Melinda onnan származott. Szóval rövidítettem is a darabot. A kritika a maga laposságával legfeljebb annyit jegyzett meg, hogy jól leporoltam a *Bánk bánt*. Ahhoz viszont, hogy a kritikus észrevegye, hogy ez egy teljesen új átírata a műnek, el kellett volna olvasnia az eredeti művet, legalább, mielőtt megnézni készült. Az is érdekes, hogy amikor Illyés annak idején hozzányúlt a *Bánk bán*hoz, óriási botrány kerekedett belőle, most meg, amikor a dráma teljes átíratát közli a Criticai Lapok, bár sok helyről értesítettek már, hogy azt tanítják a gimnáziumokban, és nagyon szeretik a diákok – botrány nincs, még csak észre sem veszik. Ez vagy az én jelentéktelenségem, vagy annak a jele, hogy ma a szabad rablás természetes része a közéletnek, így az irodalomnak is. A szabad rablást nem magamra értettem...

Van egy harmadik munkafolyamat, az átvezetés. Ez még izgalmasabb dolog: egy nagyon régies nyelven írt szöveget átvezetünk mai modern nyelvhez. Ilyen munkám például a *Pathelin prókátor* nyomán írt *Patt lenn* című darab.⁶ Az eredeti mű egy kegyetlen középkori farce, amely a kora jelenségeivel foglalkozik. Nálam is a kor – az ezredforduló – jellegzetes figurái szerepelnek a köztársasági elnöktől a vidéki stadionépítő maffiózóig. Ez esetben úgy írtam modern drámát a *Pathelin*ből, hogy teljesen mai nyelven, mai figurákkal, mai világba átvezetve raktam színpadra a művet, tehát úgy maradtam hozzá hű, hogy semmi sem emlékeztet az eredetire. Minden úgy történik, ahogy az ősforrásban, csak teljesen megváltozott nyelven beszélnek megváltoztatott beszélők, és a beszélők nyelvhez való viszonya is megváltozott. Míg a *Bánk bán*ban gyakorlatilag nem változott meg, csak hozzápasszírtam a mai nyelvhasználathoz a mondataikat.

– Világos. A saját invencióból született drámáidnak az arisztotelészi elvekhez semmi közük. Figurákban és helyzetekben bírják és alkalmazzák az iróniát. Szituációk vannak, úgy gondolom, azokat tudod igazából élvezhetővé és izgalmassá tenni. Az előbb említetted az *Azután megdöglünk* című darabodat, és például ezzel kapcsolatban is, hogy szereted a végállapotokat megjeleníteni. Szerintem az unferlédi meg a Romokon emelkedő ragyogás is lépüléstörténet.

Tehát irónia, világvége-állapotok, ezek a jó hívószók?

– A műnemek alkalmazásakor – én mind a három műnemben dolgozom – különféle lelki és készenléti állapotokban vagyok. Amit nem tudok alkalmazni például a lírában, ez alkati kérdés, az irónia, szarkazmus, azt bőséggel árasztom a színpadi

▼

6 Kötetben ld.: *Szín-játékok a Békéscsabai Jókai Színházban* (2014), 6t másik színművel együtt.

műveimben. A kiindulási alap, hogy a jó dráma olyan elemeket tartalmaz, végig azzal tartja fenn a feszültséget, hogy pontosan nem tudod eldönteni, szabad-e sírni, szabad-e nevetni „odalenn” vagy a másik oldalon. Ezért van az, hogy a nézők általában zavarban vannak, hogy kell-e most röhögnöm, vagy nem kell; most röhögök, de közben olyasmi is történik, hogy el kéne szégyellenem magam. Emiatt aztán a vége kötelező feloldása után, ami akár tragédia is lehet természetesen, fellelegeznek, de nem azért remélhetőleg, hogy vége az előadásnak, hanem mert az a feszültség, amit támasztottam bennük, kioldódott.

Arisztotelész óta elképesztő mennyiségű drámaelmélet született pro és kontra, Brechten, Becketten át akár Bécsi Tamás többszintű drámaelméletéig, nagyon sok minden ahhoz, hogy ne legyenek kötelmei, kötelező szabályai ma egy drámaírónak. Ráadásul a munkáim során én még azt a menekülési útvonalat is igénybe veszem, hogy nem vagyok hivatásos drámaíró, nem ez a megélhetési forrásom. Következésképpen azt írok, amihez kedvem van, drámában is. Így lehet, hogy a *Bevíz úr hazamegy, ha* című darabot, amit utcán akartak megrendezni, akkora botrány övezte a bemutatón, hogy a fél ház elment, a másik fele pedig arra biztatta kórusban őket, hogy takarodjanak haza, és idézek most: „Takarodjatok haza, nyárs-polgárok!” Olyan óriási botrány volt, amit nehezen tudok elképzelni. Spirónak ugyanakkor volt egy ugyanolyan botránya Pesten a nyelvhasználat miatt, de mivel Pesten volt, az kapott nagy publicitást, a szegedi szerencsére, vagy sajnos, nem kapott elég reflektorfényt.

Ezekben a darabokban valóban nem tartom a hagyományos dramaturgiát, azt írom, ami belőlem, ami a szereplőkből következik, és nem ami a szerkezetből következik. Most például olyan darabomat mutatták be, ahol Jókai találkozik Munkácsyval (*Idegenek és ismerősök*). Ők az életben valóban többször találkoztak. A bibi az a darabban, hogy Munkácsy 1900. május 1-jén meghal, és a találkozásra 1900. május 28-án kerül sor Párizsban. Tehát a halott Munkácsyval találkozik az élő Jókai. Nos, ez a szituáció megint mindenre felhatalmaz és mindenre lehetőséget ad. A dráma számomra nagy kísérlet a beszédre, arra, hogy hogyan tudok szituációkat teremteni, hogyan tudok mozgatni embereket. A katarzis meg az efféle dolgok nem nagyon érdekelnek, amikor írok, mert azt gondolom, hogy a katarzis, szemben Arisztotelésszel, a darab utolsó mondata után kell bekövetkezzék az olvasóban, a nézőben – mondjuk, hazafelé menet. Ez nyilvánvalóan ellentmond annak, hogy megtartsam a klasszikus szerkezetet, de nincs is értelme arra gyúrni, hogy fölnyomom a tetőpontig, és aztán lehozom a megoldásig az adott művet. Ezek ma már annyira életidegenek, az emberi élet lefolyásával szembemenő spekulatív elképzelések, amiket szerintem fölösleges alkalmazni. A drámában is mindig az izgat, ami a hangjátékokban, sőt azokban jobban is izgatott: hogyan lehet úgy megszólalni egymás után két mondatban, hogy az egy harmadik mondatot kívánjon meg. Tehát a dráma folyamatos előrehaladás a színpadon, ahogy a hangjáték folyamatos elő-

rehaladás a hangszórókon keresztül. Itt nem lehet megállni akkor se, ha unalmas dolgokról beszélgetnek az emberek. Nagyon nehéz ezt megteremteni.

Hálás vagyok a sorsnak a sok hangjátékért, amit annak idején megírtam, elsősorban Katona Imre József rádiós dramaturg ösztönzésére, mert egy fokkal még nehezebb a hangjátékírás a drámánál, mivel ott semmit sem bízatsz a szemedre, csak a belső látásodra. Amikor azt mondják, hogy a hangjátékok éjszakai meg hajnali elfoglaltságok, ma a rádióban ez így működik, akkor én mélyen fel vagyok háborodva. Ez pontosan olyan, mint a színházi előadás, mert egy rockkoncerttel szemben az ilyesmi jelentős nézőhányadesést vagy hallgatóhányad-esést jelent, és hajnalra kell rakni őket, ha már vannak, mert akkor úgyis csak pár nyugdíjas bóbiskol a rádió mellett. Nincs becsülete a hangjátéknak. Lassan a jó színháznak se egyébként. Változik a közönségízlés és a színházak repertoár-összeállítási szándéka. Mióta a nézőszámra apellál a színházak dotációja, azóta csak a populárisabb előadások kerülnek az érdeklődés középpontjába.

– Vannak azért olyan szövegek a hangjátékaid között, amikre nyugodtan mondanám, hogy esti vagy éjszakai szövegek. Mondjuk például az Anya, te vagy?, A gyöngyház fénye.⁷ Nem a korhatárosság miatt gondolom ezt; a megélhetőség, a situáció ad olyan jelleget nekik.

Végállapotok vagy visszafejlődés-történetek a drámaidban, ne hagyjuk ki, ha van kedved erről beszélni. Nagyon érdekes vonulat. Szóba kerülhet az Azután megdöglünk, a Szavak, kék alkony, szavak,⁸ akár az unferlédi,⁹ hiszen az szintén valamiféle leépüléstörténet. Ezek nagyon fontos műveknek tűnnek. Lehet, hogy számodra egy a sok közül mindegyik? Van nálad valamiféle tematikai, szemléleti csoportosíthatósága a drámáknak?

– Drámát akkor írok, mikor eszembe jut valami, abban az értelemben, hogy az egy drámai lehetőség. Érdekes, mindig a pusztulás, a leépülés, a reménytelenség felé tartanak ezek a drámák, még akkor is, ha végigröhögi őket a közönség. Van egy Szása i Szása című darabom,¹⁰ Szegeden mutatták be, a rendszerváltozás környékén játszódik: egy ukrán katonatiszt nem akar hazamenni, mert annyira jól érzi magát itt, és kurvára nem akar Afganisztánban meghalni, így építenek neki és családjának magyar barátai a trágádombjuk alá egy apartmant, ott próbálja meghúzni magát a szovjet csapatok kivonulásának végéig. Ez a darab arról szólhatna, hogy milyen boldogok tudnak lenni ők a más emberek között. De nem arról szól.

▼
⁷ Kötetben I. Reménytelenek (2023), kilenc másik hangjátékkal együtt.

⁸ Utóbbi szintén a Reménytelenek című hangjátékkötetben.

⁹ Kötetben I. Két színpadi játék (2016).

¹⁰ Ld. szintén a Két színpadi játék című kötetben.

Inkább olyasmiről, hogy a rendszerváltáskor a régi rendszer hívei, az új rendszer hívei sok mindenben nem értettek egyet, sok mindenben viszont igen. Például abban, ez nyilván szimbolikus is, hogy meg kell a Barátság kőolajvezetékét csapolni, és lopni kell a benzint. Szóval amikor írtam, még az foglalkoztatott: hogy van ez, hogy a lopásban és rablásban kiegyezik mindenki, a darabban a volt párttitkár és felekezet nélküli pap, akárcsak a többiek. Viszont valami borzalmas véget adtam a kétórás röhögésre sarkalló történetnek: a nézőtér, miután magát kitombolta, zavartan és döbbenetben figyeli, hogy a váratlanul megjelenő orosz katonatisztek az utolsó órában hogyan tartóztatják le és hurcolják el az ukránt; valószínűleg vagy kivégzik, vagy kiküldik az afgán frontra. De hát az élet ilyen: még röhögünk, pedig már ott áll a hátunk mögött a halál.

Hirtelen ötlet volt megírni ezt a *Szása i Szását*. Nincs olyan vezérgondolatom, amivel egymáshoz fűzhetném a drámákat. Vannak azonban hasonlóságok. Az írás kezdetén még az a képzet van bennem, de ez lehetetlennek bizonyul többnyire, hogy a hőseimet megmentem, kihozom a rettentő szituációból, amibe belesodródhatnak, belesodrom őket. De, mint utaltam rá, általában nem tudom megmenteni őket. Itt megemlítem egy másik érdekes munkámat, amelyet szintén több helyen játszottak, és mindig botrányt okozott. Amúgy nem tudom, miért okozok én mindig botrányt. Úgy látszik, ilyen az alkatom, vagy ilyen a hangfekvésem, a gondolkodásmódom.

A *Romokon emelkedő ragyogás* egy kétszereplős tételdráma. Ebben a következő dramaturgiát alkalmazom a léépülés ábrázolására: kezdődik egy gazdagon berendezett, nagypolgári, úrgazdaglakásban a jelenetsor, és romok között fejeződik be. A díszletet bontom le közben, jelzésképpen: folytonos a ropogás, recsegés, omlás a színpadon, és egyre rosszabb körülmények közé kerülünk. Ezzel szemben, míg az első részben gyakorlatilag a majomvilág nyelvével tudnak már csak kommunikálni az emberek, az utolsóban már a Biblia nyelvén zengenek a szavaik. Magyarán, ellentétesen haladunk a körülmények és az emberi megnyilvánulási lehetőségek között. Ez tulajdonképpen ars poeticus mű, mert azt gondolom, hogy minél tovább haladunk az időben a technikai civilizáció segítségével, a mesterséges intelligencia, az űrhajók, a Mars-kutatás és egyebek segítségével, annál jobban eltorzul, amit úgy hívnak: ember, emberi minőség.

Az embert legjobban a cselekedetei mellett a nyelve jellemzi, határozza meg. A mai drámában sok cselekedet már nincs, mert az kevésbé érdekli a nézőt, gondolom. Attól a pillanattól, hogy a cselekvésre koncentrálsz, népszínműveket vagy legfeljebb közepes musicaleket, hasonló populáris dolgokat tudsz csak csinálni. Ez pedig nagyon rossz irány. Ahogy a pályám elején, az első drámai vagy hangjátéki kísérleteimnél azt gondoltam, hogy a vég az atomháború után következik el, és majd néhány megmaradt ember tengés-lengése emlékeztet arra, hogy itt éltünk is; most azt gondolom, az emberiség önerőből pusztítja el magát még az atomháború előtt.

Ráadásul mintha visszahanyatlanánk egy olyan korba, amelyet most nem tudok pontosan meghatározni, nem a középkor és nem a reformáció kora, amikor bizonyos dolgokért akár meglincselés is járt az embereknek. Valami más, és még rosszabb. Az előző rendszerben például írtam egy hangjátékot *A gyöngyház fénye* címmel. Ez megjelent folyóiratban, a Magyar Rádió viszont, amikor elkészült a felvétel, pornográfia címén betiltotta. Kilenc női szereplő van, akik egy férfiről, egy halottról beszélnek, aki valamennyinek az életében valamilyen szereplő volt. Szerető, férj, nem lehet pontosan tudni, mi minden még, de komoly fizikai és lelki kapcsolat fűzte ehhez a kilenc nőhöz. A legfiatalabb 19 éves, a legidősebb 40-50 év körüli. Nem tagadom, beleírtam olyan szavakat, amelyeket nem tart a sajtó vagy a média komilfónak. Azonban azt gondolom, hogy az írónak kötelessége ezeket a szavakat használni, hiszen nincs csúnya szó a magyar nyelvben, csak rosszul használt szavak vannak. Egy éven belül aztán a rádió meggondolta magát, és leadta a hangjátékot. Nem vonultak az utcára az emberek, nem történt botrány. Az a rádióhallgató közönség, az az interkulturális réteg, amelyik egyébként is hallgatja a rádiót, vagy az a nyugdíjas réteg túlélte azt az öt-hat olyan szót, ami általában a nyomdafestéket nem tűri, amit fül nem bír el, de amit mindenki a legtermészetesebben használ a hétköznapiakban.

Az a probléma, hogy a mai irodalomban, az irodalomszemléletünkben és az irodalmi befogadási szemléletünkben, főleg a média felől, nem tapasztalom még azt a fajta rugalmasságot sem, hogy ma nem engedélyezem, és tíz nap múlva engedélyezem. Ab ovo nem lehet bizonyos szavakat használni, amiket valakik valamiért meghatároznak, és ezért vérbe fojtják az ember minden kísérletét. Nagyon rossz irányba haladunk a szóhasználati demokrácia útján. Is.

(Folytatjuk)

Egy kései történelmi regény

(Jókai Mór Fráter Györgyének újraolvasása)¹

Nem úgy jegyezte fel Clio. (ez a kisasszony, aki a történetírásra van hivatva, nem ismeri se a mathesist, se a logikát.) Ha egy regényíró vagy egy poéta merne kifundálni olyan képtelen mesét, aminőt Clio kigondolt, olyan veszősőt futtatnának vele! Ilyen csekélységen fordult meg a világtörténet.²

Minthogy Jókai prózai epikai életművének tetemes részét történelmi tárgyú regények és elbeszélések teszik ki, sőt több formában írta meg Magyarország „regényes” történetét,³ a kutatás megkezdte nyomozását annak érdekében: fény derülne rá, mint lehetne körvonalazni a regény(író) és a történelem „viszonyát”, megragadhatók-e, ha igen, miképpen, az író-költő és a történelmi tárgyú (prózai) epika megannyi, Jókaitól kevéssé teoretikusan megfogalmazott összefüggései; messze nem utolsósorban: miképpen értelmezendő a Jókai-életművet végigkísérő, nem csak a Magyarország (a magyar nép, a magyar föld) vonatkozású történelmi érdeklődés szépirodalmi realizálódása.⁴ A regényekben elszórt megjegyzések egyrészt a történetmondásról általában, másrészt a történelem irodalmi megírhatóságáról összeállnak-e (vagy sem) világ/történelemszemléletté? A kritikai kiadások

¹ Dolgozatomat Kabdebó Lóránt emlékének ajánlom. Az ő legkedvesebb Jókai-regénye volt a Fráter György. Infarktusa után alig felépülve eljött a Veszprémben rendezett regénytörténeti/elméleti kollokviumra, és ott e műről tartott némileg vázlatos előadást. A diplomáciát mesterfokon művelő György barát időszerűségéről beszélt, magatartását államférfiúhoz méltónak minősítve, mely nem csekély történelmi tanulságot sugároz.

² Jókai Mór, Fráter György (1893), s. a. r. Oltványi Ambrus. Akadémiai, Budapest, 1972. Hivatkozásaim e kiadásra vonatkoznak, külön nem lábjegyzetelem. Oltványi Ambrus messze meghaladja sajtó alá rendezői vállalásait, értelmezi is a regényszöveget. Értelmezéseivel jórészt egyetértek, jegyzeteit jól tudtam használni. Mégis megkísérlek egy alapvetően eltérő elemzést adni. A regény hírlapi közlésének évszáma 1892.

³ Uő, A magyar nemzet története regényes rajzokban, s. a. r. Téglás Tivadar, Végh Feren Akadémiai, Budapest, 1969, I–II. Hivatkozásaim erre a kiadásra vonatkoznak, külön nem jegyzetelem. A főszövegben rövidített címen idézem, korántsem azért, mert a „regényes rajzokban” önmínősítést nem vélem perdöntően fontosnak. A szerző nyilván a tudományos jellegről határolódik el, sem Horváth Mihály, sem Szalay László műveivel nem kíván versengeni, de még a század végére idejétmúlttá vált Fessler Ignác Aurel történetírásával sem. A népszerűsítő szándék dominál, s ezt nem töri meg az időnként visszatartatlan ironizálás sem.

⁴ Jókai történelemszemléletéről kevés a korszerű szakirodalom. Inkább a „hazafias”, nemzeti szempontú előadásmód érvényesülését bemutató tanulmányokra támaszkodtam. Eisemann György, A forradalom elbeszélése. A köszívű emberi fiai, in Uő; Műfaj és közeg – hatás és jelentés. Ráció, Budapest, 2018, 9–51., különösen 35–39; Hajdu Péter, Románcos történelem némi extrákkal, in A kispróza nagymestere. Tanulmányok Jókai novellisztikájáról, szerk. Hansági Ágnes, Hermann Zoltán. Tempövölgy könyvek 25, Balatonfüred, 2018, 82–91.

megfelelő kötetei természetesen elsősorban a történeti tárgyú művek forrásainak feltárásában voltak érdekeltek, és e téren kiváló eredményeket mondhatnak a magukénak, a Jókai-könyvtár,⁵ a noteszek jó segédanyagának bizonyultak. Kevesebb elégedettség tölt el, ha bizonyos – fontos – részletkérdések elemzésére törekednénk, mivel a monográfiákból, a tanulmányokból és nem utolsósorban a kritikai kiadás jegyzetanyagából kinyerhető – az alábbiakban tárgyalandó – adatok, összefüggések, gondolatfutamok regisztrálása elmaradt. A Jókai-kutatás nemigen számolt az életműből látványosan kibukó ellentmondásokkal: Jókai ugyanis nem csak (*A magyar nemzet történetében*) részese, alakítója volt egy nemzeti nagyelbeszélésnek, egy túllelkesített nemzetivé váló gondolatnak (és itt nem elsősorban a hun–magyar rokonság szinte kritikátlan műbe írására gondolok), így – többek között – a magyar föld csodateremtő erejéről elmélkedvén,⁶ összemosván a spontán magyarosodás régebbi korokra jellemző és 19. századi történetét a korántsem önkéntességre valló magyarosítással, viszont nem, vagy nagyon kevésbé számolva a hungarus patriotizmus 18. századi megnyilatkozásaival, ugyanakkor nem egy szépirodalmi művében nemcsak a nemzetiségi-nyelvvelvi népoktatás támogatása mellett foglal állást, hanem műveibe komponálja azt a többnyelvűséget, a magyarul beszélők mellett a nem magyarul beszélők hozzájárulását a közös kultúrához. Míg egyfelől a magyar „szuverenitás” elismerése, szolgálata sine qua nonja politikai meggyőződésének (ezzel nem látta ellentétben az 1867 után fokozatosan formálódó „aulikus” meggyőződését), tisztában lenni látszott azzal, hogy ahány (nemzeti) érdek, annyiféle történet/történelem, mely különféle történetek/történelem között aligha tehető „igazság”, kvázi csak igazságok vannak. Beszédes példája Jean d’Arcé: miként jelenik meg két oly világirodalmi személyiség drámaiban, mint Shakespeare és Schiller. Mint az *Egy az Istenben* írja Clioról: „Kacérkodik minden nemzettel. Ugyanazt a történetet másképpen mondja a franciának, másként az angolnak.”⁷ Példánk lehet a waterloo-i csata a Jókai által bizonyosan olvasott *Nyomorultak* című Victor Hugo-regényben, illetve a *Hiúság vásárában*. De hogy Jókaihoz egészen közel lépünk, még a korai magyar történetet bemutató fejezetben sem fölösleges rálapoznunk az alábbi fejtegetésre:

„Magyarhont annyi tarkán összefoldott népcsalád lakja, hogy maga bátran képviselhetne egy kis világrészt. // E családok mindegyikének megvannak őshagyományai, hírneves múltjuk, s bár némelyikük azt végképp elfeledte, jó volna

5 „Egy ember, akit még nem ismerünk”. A Petőfi Irodalmi Múzeum Jókai-gyűjteményének katalógusa. Könyvtára, szerk. E. Csorba Csilla. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2006.

6 Ezt nemcsak a 3. sz. jegyzetben i. m.-ben hangoztatja, hanem a reprezentatívnak szánt Magyarország vármegyéi és városai sorozat első, Abaúj-Torna vármegyét bemutató kötet általa írt előszavában is. Abaúj-Torna vármegye és Kassa. Apollo, Budapest, 1896.

7 Jókai, A T3. sz. jegyzetben i. m., I, 336. Fráter György II, 71. („Ilyen csekélységen fordult meg a világtörténet.”) Vö. még, Fried István Kleopátra orra, vagy Jókairól sokféleképpen. Irodalomtörténeti Közlemények 123, 2019, 2, 210–231.

azokat feljegyezni, – ha nem is a historikus, legalább a költő számára. // Maga a magyar nép sem egy törzs ivadéka, mert azt fölfoghatóvá nem lehetne tenni, mint növekedett volna az Álmos alatt kijött törzs annyi harc alatt tízszer annyira?”

(A honfoglaláskor itt talált népek, néptöredékek között tartja számon Jókai a palócot, a székelyt, a kazárt, a később bejöttek/befogadottak között a kunt, a bese-nyőt, a jász-kunt. A továbbiakban a hammelni parkányfogó mondájára hivatkozva emlegeti az erdélyi szászokat, majd a román legendaírók nyomán a „dakoromán” történetet, a cigányok eredetmondáját, illetve a „szerb „telepítvények”-et, végül az örmények betelepülését Apafi Mihály fejedelemsége idején.)

A különféle származású, nyelvű, hitű népcsoportok keveredésében természetesen nem Jókai regényírásának, történetmondásának tulajdonítható az első ráismerés, hogy ti. Magyarország történetéből nem zárhatók ki a más nyelvű népek, így a Magyarországnak nevezett „világrész” (emlékeztetek a korábbiakra) ennek a vegyes lakosságnak adott otthont, ekképpen az „őshagyományok” között megfelelő szerep jutott számukra. Hirdeti azt az a Jókai, aki a *Levente* című színművének is szerzője, és aki politikai pályája jó részén a „politikai nemzet” 19. századi meghatározását az 1867 utáni uralkodó elvek szerint fogadta el. Ezzel együtt azonban regényeiben, így kiváltképpen a *Fráter Györgyben* nemcsak nem rejti el (idealizált) főhőse horvát–olasz származását, hanem a regény egy rendkívül hatásos fejezetében (Fráter György apjának temetési szertartását festve-beszélve el) viszonylag részletesen jeleníti meg a déli szláv és a magyar énekmondó közösnek elgondolt gyászdalát. Fellépteti ama bizonyos Kármán Demetert (Dimitrije Karamant), amiképpen guszlár-társával együtt „hosszúnyakú hegedűn muzsikáltak, görbe nyirettyűvel, s hőskölteményeket danoltak, különösen az elhunyt két Utyessenovicsról”. Tinódi Lantos Sebestyén örökítette meg, az ő négy sorából tudott csak elindulni a kutatás személye, játékanak földerítésére („Kármán Demeternél nincs jobb az rác módba... Az ő hegedűjét főhajtván rángatja”). Annyit tennék hozzá, hogy az előző fejezetben az apa és György barát beszélgetése, a temetési szertartás megannyi részlete is a följebb jelzett kettősség jegyében kap alakot. Nemcsak az apa végakarata szerint fogja „felváltva” „Egy magyar hegedűs meg egy rác guszlár (...) énekelni az Utyessenovicsok vitézi tettei a halottas tornál”, hanem Fráter György vigasztaló szavai is olyan fogadkozással teljesek, melyek a regényben kevésbé hangsúlyozott, ám a forrásmunkákból kiolvasható tulajdonságát mint jellemző vonást hangsúlyozzák Fráter Györgyről szólva, a 19. század végi „hazafias” öntudattól eltérő szemlélettel karakterizálva az államférfivá emelkedő György barátot:

„Bizony mondom neked, atyám, hogy nem fog az Utyessenovics név az ország krónikájából soha kitöröltetni, bizony fogadom neked Isten előtt, hogy az Utyessenovics nevet olyan dicsővé fogom tenni, hogy azt soha el nem felejtí semmi nemzedék, de amíg a magyar és horvát él e haza földén, örökké emlegetni fogják.” [Az én kiemelésem. F. I.]

Tévedés volna Fráter György pia frausáról elmélkedni, mellyel utolsó óráit élő édesapját vigasztalná, tévesztené meg. Inkább a származására nézve horvát eredetű, hungarussá váló személyiség közös örökségét vállalja, a török és német között vergődő, vívódó, egyensúlyozó, a tévesztés minden lehetséges és lehetetlen eszközét habozás nélkül igénybe vevő politikus árulja el titkolt vágyát, amely későbbi (pártállását sűrűn változtató környezetével szemben) vállalja a „nagy hatalmak” kijátszását, a közös haza érdekében játszott, meglehetősen veszedelmes kettős játékot, „hintapolitikát”,⁸ a regény egy későbbi helyéről ideidézve: „Azt mondják, mindenkit megcsalt, hát őt nem csalta meg mindenki? Ez a diplomácia.” (Ez utóbbi, keserűségtől sem mentes megjegyzés az elbeszélőé, aki többnyire mindent tud, a szereplők titkolt indulatairól is van általában ismerete, néha azonban be kell ismernie tudása hiányát, éppen Fráter Györggyel kapcsolatban: „Tíz év óta sikerült már neki ezzel a kettős arccal játszani, anélkül, hogy a maszkját egyszer is elejtette volna. / Még most sem tudjuk igazán, melyik volt a *maszk!*”) ”

Vissza Fráter György kettős tudatához vagy több identitásához. A nemegyszer (és nem egy adatot tekintve joggal) anakronizmussal vádolt Jókai ebben az esetben ragaszkodik a történeti hűséghez: a török- és németellenes küzdelmek során a magyar–horvát, horvát–magyar tudat nem különös, egyszeri, hanem természetes jelenség (Zrínyiek!), a születési hely, a származás, az anya- és az elsajátított, a magáévá birtokolt nyelv, valamint az ország vezetésében betöltött tisztségek magától értetődően igényelték a XVI. és még későbbi század(ok)ban az önazonosságnak ezt a megjelenési formáját, különös tekintettel a magyarok és horvátok azonos érdekeire ezekben a történelmi időkben. Fráter György nyelvtudása innen eredeztethető. A családi örökségként magával hozott horvát mellett Corvin János seregében szolgáló lengyelektől a másik szláv nyelven is megtanult, mint ahogy a magyarral és a románnal korán megismerkedett, ehhez a kolostorban elsajátított latin, illetőleg a szintén családi örökségű olasz járult. A lengyel származású Ulászló udvarában nem kevésbé a többnyelvűség uralkodott, ezt keresztezte a királyné franciája. Utóbb értesülünk, hogy Fráter György arabul is megtanult. S hogy a többnyelvűség általános és szükségszerű volt, íme egy idézet a regényből: „A János király által Sztambulba küldött követ is egyike volt azoknak a magyaroknak, akik eredetükre nézve horvátok. A neve is Horváth volt. Fráter Györgynek hű embere volt.” (Tehát a horváton, valamint bizonyos a magyaron, esetleg a latinon kívül törökül is tudott, ez tette alkalmassá a követségre). A több/vegyes nyelvűség

8 Nemeskürty István, Ez történt Mohács után. Tudósítás a magyar történelem tizenöt esztendejéről. Szépirodalmi, Budapest, 1966 másképpen vélekedik Fráter Györgyről, mint uő, Elfelejtett évtized 1542–1552. Tíz esztendő krónikája. Helikon, Budapest, 1964. A kép itt lényegesen pozitívabb. Nemeskürty megbízható történeti forrásként kezeli Tinódi elfogultságoktól sem mentes krónikás énekeit, akár Jókai (aki rámutatott elfogultságainak okára), számos feltételezését azzal menti, hogy nem történeti szakmunkát, hanem népszerűsítő-tudományos művet írt. Adatai-fejtegetései nem kevésbé átfedésben vannak a Jókaiéival, jóllehet a függékben sem említi szépírában elődjét.

Izabella királynő udvari tanácsában is jelen van: „A tanácskozás latin nyelven folyt, azon a magyarral, lengyellel, horváttal kevert, semmi grammatikai szabályt nem ismerő diákságon, melyet Szerémi naplójában megörökített, s melyen ez a három nemzet megértette egymást: ez volt a hajdani *volapük*. Kivételt csak Fráter György és Verböczy képeztek, akik a klasszikus római nyelvet használták.”

A kritikai kiadás kiváló készítője, Oltványi Ambrus messze szűkebb értelemben vett feladatán túl vetette föl a regény (kevésbé kor-, mint inkább) időszerűségének problémáját.⁹ Hiszen a XVI. század magyar- és horvátországi történelménél sokkal inkább a XVII. és XVIII. század (nem csak magyar, hanem lengyel!) eseménytörténete foglalkoztatták íróinkat. Oltványi Jókainak Tisza Kálmánhoz fűződő viszonyáról közölt érdekes adalékokat, az 1890-es évek egyházpolitikai küzdelmeit emlegeti, ám inkább közvetetten, mint közvetlenül olvassa össze a két korszakot. Érveléséből hiányzik a horvát–magyar kiegyezést (1868) követő helyzet érintése, amely a század végére teljesen nyilvánvalóvá tette, hogy a kiegyezés nyomán inkább újabb problémák születtek, a két királyság egymáshoz fűződő viszonyának megnyugtató(bb) megoldása elodázódott, a horvát politikai pártok megosztottak voltak a kérdésben, a jugoszláv tájékozódástól a méltányos meg egyezésig különféle eszmekör szerint kérdőjelezték meg ennek a kiegyezésnek a fenntarthatóságát.

Jókait (mint minden pálya- és párttársát) foglalkoztatta a feszültségig kielezett (ún.) horvát kérdés, az *Egy játékos, aki nyer*ben tágul regénnyé a szláv nemzetiségek önvédelmi-támadó küzdelme nép/nemzetegyeniségük védelmében, alakításában, a radikalizálódás jeleitől megterhelten; s mindez Jókai és általában a közvéleményt irányító fórumok interpretációjában pán-szláv, pán-orosz agitáció vádjával párosul,¹⁰ tegyük hozzá, hogy orosz részről nemigen lelünk cáfolatra; ellenben az inkább félhivatalos megnyilatkozások során egy össz-szláv összefogás jelszava nem kevés tápot ad a magyar feltételezéseknek (a guruló rubelek nem bizonyosan esnek a csak feltételezések közé, a reformkorban keletkezett félelmek felerősödnek a megannyi, félreértésekre okot adó megfogalmazásokat tekintve).¹¹ A szláv, és azon belül orosz, küldetéstudat megnyilatkozása (akár az irodalmilag legbecsesebbnek tekinthető Puskin-émlékbeszédben Dosztojevszkij részéről, vagy az Ördögökben

9 E kérdés további beható kutatást igényel. A korszak jórészt feltáratlan Jókai-publicisztikájából még kinyerhetők lennének adatok, az író milyen történelmi eseményeket érzett korával analógiákat. A levelezés e téren nem kínál szempontokat.

10 Az *Egy játékos, aki nyer* szövegét és a kritikai kiadás jegyzetanyagát érdemes tanulmányozni. Az össz-szláv eszme, a szláv kölcsönösség gondolat kritikai-parodisztikus megjelenése a korai Szomorú napok anyagában lelhető föl, a Fiume körül kialakult viták lecsapódása az *Egy játékos, aki nyer* cselekményébe ágyazódik, de a regény alkotása körüli évek publicisztikájában is visszakéreshető. A háromszínű kandúr című humoros elbeszélés a horvát–magyar viszony magyar felfogását szatirizálja.

11 Jókai érzékenyen reagált [Rosztiszlav Andrejevics] Fadejew, *Russlands Kriegsmacht und Kriegspolitik*. Übers. und Vorw. Julian Eckardt. Brockhaus, Leipzig, 1870 könyvére, mely megvolt könyvtárában. A jövő század regénye a tanú. Az anarchista Nyecsajev pere Dosztojevszkijt is foglalkoztatta, mint az Ördögök című regénye tanúsítja. Vö. még: 5. sz. jegyzetben i. m. 51.

fölnyíló alternatívák értékelése) akár alátámaszthatná az „Éjszak rémes árnyai” okán érzett rettegést. Mármost a magyar–horvát ellentéteket fokozta a magyar kormánykörök teljes érzéketlensége a horvát igényekkel szemben, a magyar–szerb viszony alakulása mellett (bár itt inkább későbbi fejleményekkel számolhatunk, a leginkább az Obrenović-ház bukását követően) Bosznia–Hercegovina kérdésében sem közelítették egymáshoz az álláspontok. A magyar és horvát nemesség együttes antijozefinus fellépése régen a múlté, a közös történelem (éppen a törökellenes küzdelmek, a Wesselényi-összeesküvés, mint horvát–magyar akció, a magyar jakobinusok több horvát vonatkozása: a horvát forradalmi dal magyar fordítása, Maksimiljan Vrhovac feltételezett részvétele, Josip Kralj öngyilkossága) szintén a feledésbe merülni látszott a *Fráter György* írásának-közlésének esztendeire; ezzel szemben (például) az 1848/49-es események eltérő értékelése, Matej Gubec–Gubec Máté lázadásának értelmezése (benne a magyar földesúrnak mint a megtorlás reprezentánsának szerepével) – mind-mind összegződtek. S ha a Šenoa-mű¹² tendenciája félreérthetetlenül szolgálta a magyarellenességet is tartalmazó nemzeti ügyet, mint ahogy e szempontból aligha hagyható figyelmen kívül a századvégi horvát regények történelemszemlélete: a pacta coventa versus hódítás „teóriái”-nak századvégi gyakorlatba fordítása nem pusztán elvont államjogi fejtegetéseket sugalltak.

Ebben a konkrét ügyekkel (zágrábi tüntetésekkel, robbantásokkal, a magyar államhatalom részéről retorziókkal) terhes időszakban adta közre Jókai a *Fráter Györgyöt*. Jókainak (paradox módon) jelentékeny szerb (irodalmi) befogadástörténete volt (írói jubileumára Szent Száva-érdemrendet kapott), míg a horvátok részéről jóval csekélyebbnek mondható az érdeklődés általában a magyar irodalom, különösképpen Jókai iránt. Igaz, cseh versus szlovák viszonylatban ugyanez állapítható meg, a Jókai-fordítások, -olvasás intenzitása még az 1920-as években sem csökken, jóllehet a cseh történelem romantikus regénybe írója, Alóis Jirásek másképpen fogja föl mind a történelem, mind a regény lényegét. Míg a szerb Jókai-olvasás a 19. század számottevő irodalmi eseményévé avatják a magyar regényíró életművéből fordított műveket, efféle „zágrábi”, vagy általában horvát igény nem mutatkozott. Az nem állítható, hogy a csekélyebb szlovák recepcióval tudnánk párhuzamba állítani a horvátot: a szlovák értelmiség magyar nyelvi tudása szinte fölöslegessé tette a fordítást, mint ahogy a szlovák regényformálódást is nehezítette a Jókai-művek népszerűsége (a szlovák ponyvanyomtatványok között is akadunk Jókai-művekre!). A horvát olvasók között még a *Fráter György* sem lett népszerű, a mai napig nincs horvát fordítása, tudomásom szerint még a horvátokat

▼

12 August Šenoa, *Seljačka buna*, priredio Simon Vučetić, in. uő, *Djela 2. Pet stoljeća hrvatske književnosti 36. Zora-Matica Horvatska*, Zagreb, 1964.²

közvetlenül érdeklő részletek sem jelentek meg horvát lapokban. Mindez azonban nem kisebbíti sem a Jókai-regény időszerűségét (nevezetesen azt, hogy közvetetten a horvát–magyar közös múltról szól, közös – történeti – emlékként tárgyalva a horvát kismanesi sorból magyar primássá emelkedett Martinuzzi életét, politikáját, tehetségét), sem azt a sugallatot, miként képes egy magát veszélyeztetettnek érző, mert a valóságban veszélyeztetett, nemzet helytállni a támadó, közömbös, segítségére sosem siető nagyhatalmak árnyékában, szorításában. Mert ugyan *A magyar nemzet történetében* Jókai idilli képet fest föl Magyarországról, mint egy szabad nép boldog hazájáról, de halványan sejtetni enged valami mást is: nem csak azt, bár azt hangsúllyal, hogy ha a „magyar nemzet (...) államalkotási és kulturális küldetését teljesíteni akarja” (s e küldetéstudat akár az 1840-es esztendőig volna visszavezethető, s ebben lengyel felfogásokkal rokonítható), akkor „azon trón körül kell csoportosulnia őszintén, melynek mennyezete alól Szent István koronája ragyog szét minden népeire”. Talán nem elhamarkodott vélemény fölfigyelnünk a többes számra, igaz, nem nemzeteire, írja Jókai, hanem népeire, s ennek a megkülönböztetésnek jelentőséget tulajdoníthatunk (összefüggésben államjogi problémákkal, a politikai nemzet meghatározásával!), ugyanakkor Szent István *Intelmeinek* sokat idézet passzusát sem lehetetlen belehallani a Jókai-szövegbe, mely „végső fokon” ama többnyelvűség elismeréséhez vezethet, amely a *Fráter György* több helyén magától értetődően, szinte érzelemmentesen mutattatik be. A *Fráter György*nek ez a vonulata valóban nem, vagy alig sorolható a regény cselekményét, irányát meghatározó elbeszélői közlések közé, de tudomást nem venni róla, akár jelentéktelennek minősíteni, hiba volna. Különös tekintettel arra, hogy a horvát–magyar „hazafiság”, a horvát–magyar stb. többnyelvűség nem pusztán egy halódó horvát (származású) kismanes végső óráiban merül föl, egyébként várvédővégyári sorsában is jelen volt, hanem a többnyelvűség az államtanácsban sincs melőzve, azaz nem kizárólag a magánérintkezések „volapük”-je (nemzetközi nyelve), hanem a társadalom több rétegét áthatja; a katonai-hadi egymásra utaltság a nyelvi egymásra utaltságban realizálódik. S ha fölbukkanása a regényben epizodikus, ennek okát a regény jellegében kell látnunk: nem a nyelv, hanem részint egy eszme, egy „nemzeti” gondolat, részint az ezt következetesen érvényesíteni szándékozó, érvényesítő, vasakarátú, különös tehetséggel felruházott, politikussá fejlődő személyiség regénye, aki a mű első néhány fejezetének magántörténeti viszontagságain felülemelkedve egy eszme hordozójává, elkötelezettjévé válik, szinte azonosul azzal az eszmével, melynek csak mellékesen vannak személyes, sokkal inkább a nemzetközi politikába érő, annak ellentmondásaival számoló, azokat kihasználó, szinte a személytelenségig fokozódó magatartásban megnyilatkozó jellemzői. A följebbiekben érintett maszkkérdés céloz ide, a hideg fővel maszkokat váltó, a maszk mögé rejtőző diplomata nagyszabású (csak annyira személyes, hogy életveszélyes) játékát játszó személyiség megszűnik magánérdekek, szeszélyes ambíciók

képviselője lenni, ritkán játszik nyílt kártyákkal a világszínpadon, ahová fel kell lépnie, vagy amelyen mozgatnia kell azokat a bábként viselkedni nem akaró, mégis akaratokon kívül, öntudatlanul is egy bábjátékban szerepelni kényszerülő alakokat, akik a két király között, pártállásuk gyors változtatásával magánérdekeik szerint cselekednének, s így nem figyelnek föl arra, miféle, a két királyt is a játékba vonó *theatrum mundi* részvevői.

A következőkben távolabb lépek e gondolatmenettől, hogy a későbbiekben visszatérhessek. A *Fráter* György olyan regény, melynek cselekménye arra kényszerítette és készítette Jókait, hogy talán minden eddigieknél inkább támaszkodjék a forrásokra, kevesebbet merítsen a történeti anekdotákból¹³ (noha azokat se hanyagolja el teljesen), inkább – mint ezt Oltványi Ambrus meggyőzően kimutatta – részint a Martinuzzi-kortárs emlékiratból, részint a történeti forrásként elfogadott Tinódi Lantos Sebestyén fogalmazta históriás énekekből,¹⁴ de leginkább a 19. század jeles történetíróitól (Szalay László, Horváth Mihály) merítse regénye tényanyagát, olykor szó szerint, stilizálva emeljen be történeti fejtegetéseket. Méghozzá annak érdekében, hogy megjeleníthesse Martinuzzi meglehetősen kanyargós pályáját, összefüggésben a kettős királyság bonyolódott viszonyaival, hozzáadva a török szultánnak, udvarának, vezíreinek, általában a török terjeszkedés reprezentánsainak pusztán „orientalizmus”-sal aligha magyarázható magatartását, tetteik indítóokait, általában: az európaiától eltérő hatalmi mechanizmus sikerorientált és jó darabig sikeres cselekvéseit. Jókait jócskán élt a történeti kutatás adataival, amelyeket maga „csak” összefűzött, összehangolt, stilizált, ám mindenképpen törekedve arra, hogy a megbízhatóságnak, a hitelességnek ne csak látszatát keltsse. A könyvtárában megmaradt francia nyelvű forrás, A. Bechet műve 1715-ből¹⁵ nem kevésbé ennek szolgálatában áll: Jókait maga részrehajlatlannak minősíti a francia szerzőt, jócskán közli a cselekménybe illeszthető passzusokat, a maga fordításában és az eredetiben. Nemegyszer lábjegyzetben tünteti föl, honnan vette az adatot, a történetet, a jellemző vonást, mit sem törődve a regénybe iktatott lábjegyzetnek a folyamatos olvasást kevésbé segítő voltával. Ugyanakkor az a tény, hogy Tinóditól is kölcsönöz szövegeket, azt jelzi, hogy a prózai előadást (a jó értelemben) megtörő vers, mely éppen költőietlensége, krónikás célzata, hírszolgálatára miatt nem törekszik a poeticitásnak fentebb stíljére, hatását az „eredeti helyen” az

▼
13 A 18. század francia írásbeliségében lesz népszerű a királyi udvarokhoz, dinasztiaiához, egyes uralkodókhoz fűződő „történeti anekdota”, ezekből összeszerkesztett gyűjtemény. Sonja Hilzinger, Anekdoten, in *Kleine literarische Formen*. Philipp Reclam jr., Stuttgart, 2003, 11. Anekdotikus elbeszélésre példa: „És így a két nagy ellenséges tábor, a török és osztrák szétbomlott, elpusztult, anélkül, hogy egymást bár csak látta volna // Folytatását lelte ez a nagyszerű háború-paródia a rá következő békekomédiában.”

14 A 8. sz. jegyzetben i. m.

15 [A Bechet]. *Histoire de ministère du Cardinal Martinuzzi (...)* Paris, 1715. A kritikai kiadás egyhelyütt (I, 566.) Augustinnek nevezi, a teljes címléírással szolgáló könyvtárjegyzék (5. sz. jegyzetben i. m.) pedig Antoine-nak.

ének és a lantkíséret biztosítja, élénkíti a megannyi harci, diplomáciai, ármányos és ok-okozati összefüggéseket bemutató elbeszélést, a királyi, császári, szultáni, főnemesi, hadvezéri akciók elbeszélése mellé illeszti egy teljesen eltérő stílusnemben elhangzottakat, az okleveles, szerződéses, levélbeli, követi, ágensi etc. közlések irodalmisága vagy szakszerűsége mellé csempész egy helyszíni, a vizualitásra és auditívra építő, semmiképpen nem az akkori idők „irodalmi nyelvét” beszélő, ám közvetlen információkban gazdag, lényegre törő, noha elfogult, ám személyes meggyőződést eláruló nyelviséget; mint ahogy Szerémi György emlékiratának idézése is a kortársi előadás szűkebb perspektíváját, élményszerűségét szegezi a történeti kutatások sokrétűségével, hitelesnek elfogadott, értelmezést igénylő, ezért a nem titkoltan szubjektív magyarázatoknak kitett narratívájával szemben. Van azonban még egy forrás, melyről nemigen ad számot a Jókai-kutatás: az általa megformált renegát, csak fiatal pribéknek emlegetve, „török nevén Zülfikár bégnek hítták”, nemcsak magyarul és törökül tud, „ügyességénél fogva gyorsan megtanult rácul”, majd a szász atyafiakkal nyelvükön beszél: „elmondá, hogy ő kicsoda micsoda; hogy elébb Ferdinánd király katonája volt, aztán Jánosé lett, most a szultáné”. Persze feljebbvalója, Gritti sem kevésbé volt kalandor,¹⁶ csakhogy ő magasabb régiókban űzte mesteriségét, mint Zülfikár bég. Érdemes a teljes bekezdést ideírni:

„A pribék kótyagos fővel mindent elbeszél, az atyafiak előtt, s nagyokat nevetett hozzá. Neki tréfa volt az egész élet. Egyik táborbul a másikba átszökni csak afféle diákkaland, mint mikor az ember a kocsmáros elől a bor árával elillan; hitet, nemzetet változtatni nem ment nála nagyobb számba, mint maskarát játszani: Till Eulenspiegel volt a mintaképe, akit utol akart érni.”

Egy pillanatra hasonlítsuk Zülfikár alak- és „párt”-változtatásait Fráter György kortárs főnemességének magatartásához, legfeljebb a „méretek” tekintetében találunk eltéréseket. Itt emlékeztetek Balassa Menyhártra,¹⁷ a regény egyik epizód szereplőjére, aki Oltványi Ambrus jegyzetét idézve „kilencszer változtatta pártállását”, és aki egy róla mintázott-írt színmű révén (*Comoedia Balassi Menyhárt árultatásáról*) a (fő)nemesi praktikák, magatartás „címszereplőjévé” lett. Ám Zülfikár alakjának ilyen beépítése a regénybe, kiváltképpen az emlegetett Till Eulenspiegel népkönyv alakját megidézve egy másik, a történeti regénytől nem minden esetben idegen műfaj lehetőségei előtt tárnak szélesre a kaput, nevezetesen a kópéregényi történetek Jókaitól egyébként egyáltalában nem idegen történésorozatára emlé-

▼
16 Grittiről kismonográfia készült. Szakály Ferenc, Veszthely az út porában. Gritti Magyarországon 1529–1534. Helikon, Budapest, 1986. Árnyaltabb és megalapozottabb kötet a Nemeskürtyénél. Szakály a kötet függelékében megjegyzi: „A Bégoglu »tündöklése és bukása« valóban szépíró tollára kívánczik.” Említi (147.) Szigligeti Ede drámáját (Gritti). Ennek Nemzeti Színház-i bemutatója 1845. április 19-én volt, 1846-ban jelent meg első ízben nyomtatásban. S bár a színpadon nem volt sikere, a népszerű Olesó Könyvtár sorozatban még 1913-ban is megjelent. E kötet előszavában Morvay Győző Fessler Ignác Aurél történeti munkáját jelölte meg forrásnak. Szakály Jókai regényét nem említi.

17 Jókai következetesen Balassát ír, így magam is ezt a névalakot használtam.

keztető módon villantják föl a cselekményközpontú, gátlátalan, eszközökben és nyelvben nem válogató figurához köthető események cselekménybe szőhetőségét. Zülfikár epizódfiguraként ágál, de Gritti cselszövevényében ennél jóval jelentősebb szerepet szánt neki, részben Nádasdy Tamás házassága, a kiszemelt arának „fiúsítása” ellenében szövődik egy, a picaresz sorsára nézve meghatározó történet, részben a gondjaira bízott levelek célba juttatása ígér valami egészen mást, mint ami végül is megtörténik. Csak egészen apró túlzással állítom, hogy a regény nyelvének, elbeszéléseinek, sorstörténeteinek rétegződése során még az oly epizodikus szál, mint Zülfikáré, sem mellőzhető, a figura tudta nélkül kerülhet(ne) bele a lényegi történetek közé, ezt azonban halála semmivé teszi. Ugyanakkor jelenléte a regényben, jelenése és eulenspiegel-i karaktere felidézheti azt a forrást, amelynek rövid jelenetű mesélése árulkodó: nevezetesen az, hogy az intrikák, diplomáciai fogások, erőszakos hatalomra törések, nemzetközi bonyodalmak mellett, mögött, árnyékában szerveződnek jelentéktelennek tetsző alakok jelentéktelennek tűnő cselekedetei, amelyek hatással vannak-lehetnek a „fő cselekmény”-re, kormányzók, hadvezérek, királyok, főnemesek sorsának alakulására. Ez a nagyon kevésbé „történelmi” szál egyfelől külső formájában szinte leképezi a jelentékeny történetek formálódását, illetéknéppen szintén történelem, másfelől arra figyelmeztet, amit Cloról szólva az elbeszélő emleget, ti. nem ismeri a mathesist (az előre kiszámítottságot/kiszámíthatóságot, a megtervezettséget) és a logikát (az észszerűséget, a még oly ravasz diplomáciát, az ok-okozati összefüggéseket), hanem a saját logikátlanságának, felelőtleniségének, gondatlanságának és mindezzel összefüggésben nyugtalanságának, életélvezésének, könnyelműségének útját járja. Aligha túlzás, ha a picaresz (a kópé) magatartását vélem felismerni Zülfikár vázlatosnál is vázlatosabb életútjában, a helyzethez alkalmazkodás, a semmi elvhez nem ragaszkodás a korban divatos életminták saját lehetőségeire átfordítása az, ami saját „döntése”, nyilván sejtelve sincs arról (legalábbis a regényben semmi nem utal arra), hogy tisztában lenne, milyen szerepet szán neki a „nagypolitikában” Gritti, ti. az ő utalásai csak eleinte homályosak, de amikor látszólag színt vall, csak Martinuzzi sejtí a „mögöttes”-t. Ha újból szóvá teszem az eulenspiegel-i mintát, akkor a népkönyvi forrás jellegét szeretném előtérbe helyezni. Jókai ebben a regényben elsősorban történetírókra hivatkozik, ezt egészíti ki Bechet „hivatalos” történetírásnak nemigen elfogadható életrajzi művével, valamint a kortárs emlékirattal, amelynek anekdotikus vonatkozásait szívesen illesztette művébe. Mindezekhez képest a népkönyv (ha úgy tetszik: a ponyva) hangban, előadásban, szereplői viselkedésformákban valami egészen mást képvisel, más „regiszter”-t, melyet szintén ebben a regényben két, a közköltészetből merített dal egy-egy strófája egészíthet ki. Ez utóbbiról annyit: Oltványi Ambrus föllelte a két strófa megfelelőjét Erdélyi János *Népdalok és mondák*jában, csak hogy a Jókai-regényben – mondhatjuk – szövegváltozataiba ütközünk. Ez arra késztet, hogy feltételezzem, Jókai emlékezetére hagyatko-

zott: a Jókai és a mű/népdalok címszó alá sorolható kutatásból¹⁸ tudható, hogy bámulatra méltó szövegi és zenei emlékezetében a gyermekkorban hallott vagy a népszínművekből ismerős verseket/dalokat (amellett, hogy maga is alkotott több népszínművet) még idősebb korában is fel tudta idézni. Éppen az ő szövegemlékezetéből származó énekek (kiegészíteném: nemcsak a világiak, hanem a vallásiak/egyháziak is) időskori műveiből is visszaköszönnek. A népkönyvi, közköltészeti anyag egyaránt epizodikus a regényben, de van, a közölt helyen szervesen illeszkedik az elbeszélő előadásába: a két éneket két, teljesen eltérő női személyiség énekli, teljesen eltérő szituációban, Martinuzzi életének teljesen más szakaszában, így a két ének között a történeti, a címszereplő teremti kapcsolatot. A hozzá kapcsolódó „fenséges” jut valamelyest más árnyalathoz, s bár a főszereplő nem lép ki beszédével a maga regiszteréből (a regényben idézett szónoklatai igazolják), mégis jelződik, hogy ki van téve ama világ felől érkező pajzán-dévaj „üzenetek”-nek, melyeknek hatása ugyan nem éri el, de melyet meg-/elkerülni mégsem tud. Amit mondandó volnék, abba a kategóriába sorolódik a népkönyvből eredeztethető epizódtörténet, a két közköltészeti ének, valamint a regényben felbukkanó több hiedelem, amely a regényt „nyelvek rendszer”-ének (Bahtyin) tekinti. Konkretizálható: részben azért, mivel noha Martinuzzi élete meghatározott társadalmi, egyházi, nemesi, udvari körben játszódik, mégsem képes elkerülni a fentebb stílnél alacsonyabb stílnél hangzó, megszólaló történelem elemek betörését a lényegében zárt világba. Emellett a *Fráter György* nem csupán György barát regénye (életregénye); nemcsak azért nem, mert jó darabig (megbízható történeti forrás híján) kevés az információ ifjúságáról, hanem azért is, mert fejezetek során eltűnik, még utalásokban sincs jelen, s a főszerepet illetőleg jórészt osztoznia kell János királlyal (Szapolyai Jánossal, aki élete különféle periódusaiban más-más szerepre kényszerül, és aki királyként messze nem felel meg az elbeszélő várakozásainak). Erre egyetlen példa: „Midőn Zápolya meghallá a magyar hadsereg pusztulását, keserves sírásra fakadt. // Hát könnyekkel gyászol a magyar? Sírás-e a dolga a trónkövetelőnek?” Megerősítve az elbeszélő viszonylag hosszan rója föl Zápolyának: „Mért nem ragadta akkor kezébe az ország zászlaját? Neki akkor egy jól rendezett hadserege volt, s mögötte voltak még egész Felső-Magyarország gyülekező hadai, a török hadsereg a diadal után szétbomlott pusztító dandárokká, azokat Zápolya egyenkint felmorzsolhatta volna, ahogy tette a horvát vidéken a derék Frangepán Kristóf, az ő legjobb fegyvertársa. S akkor az egész nemzet hálája tette volna fejére a koronát. Ha Zápolya könnyhullatás helyett vérontást követel, a honszeretet, a nemes harag, az elkeseredés vezette volna a hadsereget. // De egy síró hadvezérnek a hadserege szalad.”

▼

18 Gulyás József összegyűjtött tanulmányai kötetében. Dolgozatok, Fischer Lajos, Sárospatak, 1926. Jókai és a népdalok, a műdalok, valamint a kálvinista énekek tárgykörében közöl tanulmányt, melyekben listát is ad a Jókai-művek alapján (feltehetőleg a 100+10 kötetnyi kiadásból) összeszedett énekekről, kezdősorok szerint elrendezve.

Az elbeszélő provokatív kérdései, ezek kifejtése szintén a fenséges körébe utalják az előadást. A passzust lezáró szentencia megcsillant valamit az ironikus hangvételből, amelyben szintén igen kevésbé szűkölködik a regény.

Ám a (regény) nyelvei közül ideje rátérnem az egyház/vallási rétegződésű beszédre. Minthogy György barát egyházi méltóság, pályája során (eltekinthetve kora ifjúsága katonai, majd valamivel idősebb, kályhafűtői foglalatosságától) magától értetődő, hogy papi mivoltából következően az egyház rendezte szertartásokon, eseményeket szervező, gyóntató papként szerepelvén, illetve maga is meggyónván vétkeit, tévedt gondolkodását, egy ízben erős kétségeit, a liturgia, a szertartások (latin) nyelve is szerves részévé válik a történéseknek. Ezzel (a történések során) ellentétben szólnak meg a reformátusok ajkán a zsoltárok, immáron nem latin, hanem anyanyelven tanúsítván az éneklők újfajta közösségét. Minthogy a regény cselekménye a reformáció első szakaszában magyar(országi) elterjedése pedig a kezdeti periódusban játszódik, a regény elsősorban Debrecen reformátussá válásának élénk színekkel festett, zsoltáridézetekkel meggyőzővé tett magatartásváltását érzékelteti, mely elsősorban a két vallás közösséghez szólásának minéműségében kap kézzelfogható formát. S ha történetileg nem igazolható is, médiumként a jeles hadvezér Török Bálint (bár pályája egyáltalában nem mentes az ellentmondásoktól és a pártváltásoktól) reakcióján keresztül mutatja be. Az elbeszélő megkísérli a katolikus „zsolozsmák” és a „kálvinista zsoltár” tárgyyszerű összehasonlítását, önmagában mindkét ének szépségeit elismerve. Csakhogy a hangzóság érvényesítését háttérbe szorítja, hogy míg a zsolozsmákat latin megnevezésükkel hozza elő, addig a kálvinista zsoltárok magyar szövegét adja. Emellett a „lágoly olasz melódiák” konfrontálása a magyar szöveggel (éppen abban az időben, mikor a német és a török hatalom szorításában kellene érvényesülnie a magyar érdeknek) aligha téveszti el célját. A nem magyar nyelvű szépség olasz cífrázataival szembeesül a riadóval, a harci énekkel, amely nem kevésbé származik az idegenből, de szövegiségében magyar szóvá, beszéddé, verssé lesz.

A kétféle „felfohászkodás” retorikája egy bekezdés ellentétre épülő szerkesztésével válik szemléletessé, a csupán dallamával megjelenített zsolozsmák nem „versenyezhetnek” a szövegiségükkel érzékeltetett zsoltárokkal, miként a más nyelv az anyanyelvvél szemben kerül hátrányba. Ráadásul a bekezdésben ott egy ellentétes kötőszó a kettős ének határán, túlra és innenre osztja az elbeszélő szavát. A zsolozsmához fűződő »égi« jelzések át kell adják helyüket az evilági beszédnek, e „zord idők”-ben a „harmónia” helyébe a kiáltás kerül:

„Gyönyörűek a katolikusok zsolozsmái, azok az áhítatkeltő lágoly olasz melódiák, a Beata Virgóról, az Agnus Deiről, a dicsőült szentekről, angyali hangok harmóniájával vegyülve, közbe csengettyűk szólnak, oboák, hegedűk zengedeznek! De a kálvinista zsoltár dallama egy riadó, egy harci ének, Clemens Marot francia ritmusaira, amely ostromolva tör fel az égből! A bosszúálló erős Jehovához kiáltva!

Mikor négyezer férfi hangoztatja egy szívvel és szájjal.” (A Tebenned bízunk eleitől fogva hat sora következik.)

Egy lényeges mozzanatról nem szóltam. Közvetlen az idézett passzus előtt a hadvezér Török Bálint megrendültségéről, „színeváltozásáról” értesülünk, így nem lehet teljesen kizárni, hogy valójában Török Bálint gondolatai vetülnek ki. A fejezet történései mutatják, hogy a János király utasításaival érkező hadvezér, a király által Debrecen hűbérurává rendelt Török Bálint fokozatosan térül el vallásától, a városban megéltek készítetik, hogy elforduljon eddig vallott hitétől. S ezt elősegíti, hogy szembetalálkozik Debrecen eddigi vallási képviselőinek megosztottságával, melynek nem pusztán a papi feladatkör, hanem a nyelvi különбözés is oka. A város világi életet élő, vidám, a hitellett keveset törődő szerzetesei mellett tűnik fel Celesztin, aki kihirdette a János királyt és közvetlen híveit kiközösítő, egyházi átok alá helyezés bulláját, harciasan képviseli a pápai üzenetet, nem téve eleget Török Bálint felszólításának, hogy misézzen. Az (ismét) kétféle magatartás és e magatartást közvetítő nyelv egy elvilágiasodott, hivatását mintegy törlésjel alá helyező papság és a fundamentalizmusig következetes Celesztin egymást kizáró világában Török Bálintot megérintik a kálvinista templomban látottak és hallottak („egyszer csak azon vette észre, hogy zsoltosma őt magát is elragadja, s az utolsóját együtt éneklí a gyülekezettel: »Te voltál és Te vagy igaz Isten / És te megmaradsz minden időbken!”); ráadásul megérkezik Martinuzzi instrukciókat tartalmazó levele, mely a kényesnek mondható helyzetben megfelelő tanáccsal szolgálhatna. Ez azonban éppen ellenkező hatást ér el, „retorikája” bosszantja, helyzetelemzésére nincs tekintettel. „Ez a barát! Ez a mezítlábas, facípös monarcha. (...) Szájamba rágja, hogy mit mondjak, mint szekszta gyereknek az egzameni gratulációt.” A Martinuzzi utasításszerű javaslatában foglaltakkal ellenkezőleg cselekszik. Ha György barát instrukciójában ezt olvassa: „Minden esetben pedig erőltesse meg kegyelmed vasbul levő derekát meghajlásra az apátplébánus előtt, s amit előtte mond, mondja fiui alázattal és proselytai áhítattal, mert a hitbuzgóság, még ha túlságba vetemedik is, tiszteletreméltó, s kétszeresen is az a mostani hitetlen korban.” Erre Török Bálint indulattal felel, nem alázkodik meg még látszatra sem az apátplébánus előtt, mondandóját felszólító módba teszi át, szóval és gesztusnyelvvvel („Feltette a fejére sisakját, felhúzta a harci kesztyűjét, s ezzel a vaskesztyűs ököllel zörgeté meg a főpap ablakát, harsány hangon kiáltva”). A válasz nem késik: A felhívásra „kitárult az ablak, s megjelent abban az apátúr, teljes ornátusban, fején az infulával. Kezében tartá a pápai anathémát, s újból felolvasta azt, csengő, messzehangzó szóval; átokverő kezeit kiterjesztve a sokaság fölé. // »Singulis et omnibus anathema esto!« Azzal ismét bezárult az ablak.” (Csillaggal jelzett lábjegyzetben apró betűvel: „Egyesekre és az összesekre átok vettessék.”)

A nyelvek eltérései ösztönzik a tervezett és megvalósult cselekvések eltéréseit, amelyek továbbfűzik az eseménysorozatot. Martinuzzi a diplomácia, a helyzethez

alkalmazkodás nyelvével fogalmazott instrukciói reagálnak olyan történésekre, amelyekről Török Bálint nem tudhat, és amelyek debreceni küldetésének új lehetőségét tárják föl. Török Bálint mit sem hajt a diplomatikus nyelvre, hadvezérként, főúrként nem veti alá magát, a diplomácia nyelvével szemben az erőszak nyelvét részesíti előnyben, ugyanez vonatkozik a Martinuzzi tanácsolta gesztusnyelvre és a hadvezér megszokott magatartására, melyből a „fiúi alázat” teljesen ki van zárva. Celesztin apátplébános a megalkuvást nem tűrő, túlzás nélkül állítható, fanatikus (vagy fundamentalista) egyházi méltóság képviselője, akinek nyelvi magatartását a regény előző részeiből megismerhettük; s az a tény, hogy latinra vált, szó szerint idézve a pápai üzenetet kiegészítője beszédes gesztusnyelvének, a harmadik változatot produkálva ebben a dialógusra képtelen, a másikat meg nem halló/hallgató beszédben. Ehhez jön majd a református „tényező”, melyben a katolikusok zsolozsmáinak tulajdonított harmónia a református istentiszteleten immár az egy orgonazengéssel (a többféle hangszerekkel szemben) a diákok kórusának lesz jellemzője („s fenn a karban megszólalt a diákok éneke, összehangzó harmóniával”).

A *Fráter György* olyan Jókai-regény, melyben a fejezetnyi párbeszédekből a rejtetten maradt/őrzött történések háttéranyaga tetszhet ki, a beszélő felek a maguk retorikáját kívánják érvényesíteni, ebben hol a szóbeli meggyőzés stratégiája mutatkozik meg, hol az olyan típusú önvédelem, amely hagyja a másik felet, hogy beszédét úgy szője, mint e helyzet ura, ellenben védekezés helyett lassan-fokozatosan a maga tudásának formát adva, bekerítse beszédbeli ellenfelét, olyan tényeket, ismereteket tárván eléje, amelyek foglyul ejtik, szinte megsemmisítik. Kiváló példa Martinuzzinak és a Gritti-gyilkosságot a szultán parancsára Erdélybe felderíteni érkezett Junisz bégnek nyolc oldalon keresztül szövődő dialógusa, melyet ritkán szakít meg az elbeszélő egy-egy mondata, hogy mozdulatokat, tekinteteket, utóbb Junisz bég magatartását érzékeltesse. Junisz bég célratörően magabiztos, támadó mondataival ellentétben Martinuzzi érzelemmentesen, higgadtan felel, majd veszi át (fokozatosan) a beszélgetés irányítását, sosem emelve föl a hangját. A beszélgetés mondatok váltogatásával kezdődik, kurta kijelentések váltják egymást, a hosszabb mondat sem több négy-öt sornál. Majd Junisz bég – hívén, hogy ura a helyzetnek – hosszabb monológba kezd, értésére adván György barátának, körútján megszerzett információi feljogosítják arra, hogy a barátot a kápolnába küldje, végezne el utolsó imáját, mert (a török szokások ismeretében) a bizonyos halál vár rá. Ezen a ponton fordítja meg Martinuzzi a beszélgetés irányát, veszi át annak vezetését (kb. kétoldalnyi terjedelem után), hogy aztán ki se engedje a kezéből. A tét nem csekély: a szultán kedvelte Gritti helytartó meggyilkolásáért, a nagyvezírrrel egyetértésben vagy a király, vagy Martinuzzi feje lenne a „csereérték”. Csakhogy Martinuzzi birtokába olyan levelek kerültek, amelyek a szultán tudta nélkül, sőt ellene készülő összeesküvésről adnak hírt, mely leveleket Martinuzzi Mehmet bégén („kapcsolatán”) keresztül eljuttatott a szultánhoz, aki kivégeztet-

te vejét, a nagyvezírt.¹⁹ A Martinuzzihoz eljutott levelek között ott egy Junisz bég terhelő levéldokumentum. A párbeszéd meglehetősen egyoldalúvá válik, Martinuzziét az egymondatos válaszok helyett részletező, hosszabb, messze nem szónokias, hanem kíméletlenül célratörő beszéd váltja föl, Junisz bégnek csupán egy-egy mondatos, replikának aligha nevezhető közbevetésre telik. Martinuzzi higgadt magabiztosságával olvassa föl Mehmet bég levelét, melynek hatása fokról fokra semmisíti meg Juniszt. Eleinte nem hisz: „dörmögé közbe”, majd „megrendült”, próbál tárgyi tévedést keresni, majd elismeri suttogva(!), hogy hasonlít a valósághoz, aztán „remegni kezdett”, „most már hinni kezdett”, „üvöltött a harag és rémület miatt”, egy valamivel hosszabb reagálás: „görcs rángatta reszketéssel támaszkodott a falhoz, érthetetlen, szótagolatlan ordítást hallatva”, „meg volt dermedve a rémulettől, majd görcsös zokogásban tört ki”, „fakósárga lett az ijedségtől”, „széttépte köntösét a mellén”, „odaomlott térdre a barát elé, annak fehér csuhája szegélyét s a mezítelen lábát csókolta.”

A Jókai-kutatás általában hiányolta, hogy írónk elhanyagolja figurái lélektan- ni magyarázatát, kevésbé törődik (a külső történések rajzával szemben) a belső folyamatok megjelenítésével. Ebbe most nem mennék bele, inkább arra utalnék, hogy egy párbeszéd keretében Junisz bég magabiztos fellépése a külső jelek szinte odavetett érzékeltetése nyomán mint változik Martinuzzi retorikus felkészültsége hatására. A merev askézai arcon a beszélgetés elején egy ízben tűnik föl különös mosoly, míg Junisz bég kezdetben „lenéző arckifejezése” lassan-lassan a félelemnek dermedtségnak adja át a helyét. Belső folyamatot itt (sem) ábrázol Jókai, megtartóztatja magát attól, ami megterhelné az előadást. A párbeszéd mikéntje, a beszélők pozíciójának változása elegendő ahhoz, hogy azt a folyamatot sejtse, ami Junisz bégben végbemegy, kizárólag a hang- i effektusok, a külső jelek, a „gesztus- nyelv” leírásának segítségével. Míg Martinuzzi az információk birtokosa, a retorika mestere maradhat teljesen érzelemmentes, így az ő arcának, tekintetének esetleges változásairól semmit nem olvashatunk, Junisz bég közbevetései megtörnék a levél olvasását, Martinuzzinak ezekre sincs semmiféle reakciója, tovább olvas. Az én közbevetésem: Az elbeszélő nyilván tisztában van azzal, hogy egy terjedelmes levél végigolvasása, megszakítás nélküli meghallgattatása akár unalomba fúlhatna, az egyes mozzanatokat úgy választja el egymástól, hogy közli Junisz egy-egy mon- dados hitetlenkedését, suttogását, vagy azt, hogy „remegni kezdett”. Ezáltal lesz a levélolvasás párbeszéddé, melyben a levél felolvasója szavával hatalmi pozícióba kerül, a számonkérésre érkező bég pedig a vitathatatlan vesztesébe, akinek a végén még az életét is féltenie kell. Mindezt (visszatérve a megszakított gondolatme-

▼

19 Jókai olyan szereplőket, a szereplők olyan jeleneteit is beikratja regényébe, akik nem léteztek, melyek úgy bizonyosan nem játszódtak le. De akik akár léteztek is volna, vagy melyek lejátszódhattak volna. Hiszen regényt írt, nem történeti szakmunkát.

nethez) úgy, hogy részben a beszédek terjedelmével, részben azok megalapozott, vagy kevésbé megalapozott, egy korábbi állapotot tükröző, vagy az újabb fejleményeket ismerő Junisz versus Martinuzzi párviadalt fokozatosan egyoldalúvá teszi. Minthogy György barát a regényben amúgy is kiváló stratégiának mutatkozott, ezt a képességét ezúttal kizárólag a szóra, a beszédre alapozva érvényesíti, ezzel nemcsak királya, a maga, hanem Erdély sorsát is megmenti a szultán bosszújától. Ugyanakkor aligha tagadható, hogy – bár a belső folyamatok megjelenítésére ez a fajta párbeszéd bizonyára alkalmatlan – a Junisz bégben lezajló, a magabiztosságtól az összeomlásig tartó folyamat nem a mindentudó elbeszélő akartsága, hanem az eseményekből és a párbeszédkekből szervesen következő fordulat(ok) eredménye. Így talán még a „pszichológus” Jókaihoz is adalék a *Fráter György* című regénynek ez a néhány oldala.

A regényen (majdnem teljesen a végéig) húzódó motívumok közül a világszínházi elképzelés bizonyul több szempontból fontosnak. A korrajzzal összefüggő vonatkozásai miatt, de talán még inkább azért, mivel a színjáték nem pusztán Fráter György meglehetősen tudatosan művelt műfaja, az állandó (meg) tévesztések játékában nem ő az egyetlen „rendező”, még kevésbé az egyetlen „színjátszó” (színt játszó), valamint tőle függő és tőle független események egyként bonyolódhatnak a dráma különféle válfajaként. Nem állítható, hogy minden esetben pozitív, az sem, hogy negatív tartalommal töltődne föl, de az feltétlenül fölvethető, hogy beszéd, magatartás, szándék leplezését szolgálja. Hol annak érdekében, hogy valami bekövetkezzék, hol annak okából, hogy valami ne következzen be. S bár a dráma, a színjáték, a rendezői szándék minden esetben érdekérvényesítést szolgál, esetleg kiszolgáltatottságot leplez, a motívum lényege változatlanul tovább él, miközben más-más személyek játsszák, játszatják, többnyire más-más módon. Olyan világszínházi jelenség konkretizálódik, amely megkísérli kimozdítani a (történelmi) folyamatot, siettetni vagy gátat szabni, minek következtében a róla való beszéd modalitása többféle változatban nyilatkozik meg. Érdemes megidézni az események előrehaladtát követve, mikor és hogyan bukkan föl a történetírással, így az életrajzzal csak felemás módon egyeztethető színházi diszkurzus.

„A két hölgynek, amint egymáshoz jutottak, az volt a dolga, hogy sírásra fakadjanak, egymásba ölekezzenek. S a nézőközönséget fájdalmuknak kifejezésével teljesen kielégítsék.” (A nyilvánosság előtt anya és leánya jelenetet produkál, de ez egyelőre még a magánszférában marad.)

„Színjátéknak remek volt ez. A tragédia hőse egyúttal szerzője is annak. Van ebben egy hatalmas hős, akinek a jóslat koronát ígért, s aki a jóslat beteljesülését saját kezére bízta.” Ennek közeli folytatása: „A szcenázás ügyesen volt bogozva. Egy lármás országgyűlés, melyben a hős nem szerepel, súlyos betegségben fekszik, aztán egy zavaros néplázadás, melynek tetőpontra emelkedésénél megjelenik a hős,

a rettegő királynét megszabadítja.” (Talán nem erőszakolás, ha a tolmácsként szolgáló elbeszélő iróniáját halljuk a szerző-hős-szabadító manipulációs igyekezetéről.)

Az elbeszélő történetet szövő-történetírói előadásából sem hiányozhat a vígjátékinak szemrevételezett helyzet: „Valóban komédiának látszik, hogy Magyarország két ellenkirálya ilyen hadseregeket állított egymással szembe. / De könnyen tragédia lett volna, ha Fráter György nem áll résen.” (Az elbeszélő ítéletét tartalmazza, hogy *ellenkirályokról* beszél, és csupán egy külső erőnek tulajdonítja, hogy nem került sor „műfajváltásra”). „Itt volt az alkalom, hogy Fráter György elővegye egész színjátszási tehetségét.” Bő kommentárt az alábbi idézet éppen úgy nem igényel, mint az előbbi:

„A trón menyegzése mögött csak úgy fogta oldalát nevetében Ibrahim és Gritti. Ők rendezték ezt a komédiát – a saját tervükre, s nagyokat nevettek Ferdinánd király, János király rovására, (...) De akit legnagyobban kinevetett a két cselszövő, az maga Szolimán szultán volt. Ezzel a kibékítési színjátékkal most már egész Magyarország Ibrahim és Gritti birtokába lett adva.”

Fráter György Krakókba érkeztekor „átlátta az egész dráma szövevényét. A tragédiának vége volt: kezdődhet a komédia.” (A magyar–lengyel viszony kényes kérdésének megoldása van Fráter Györgyre bízva, két királynéi gyónás között áll, a lengyel trónról Magyarországra visszaérkezett Zápolya Borbála és Zsigmond lengyel király előbb szeretője, majd felesége, Bona Sforza gyón meg György barátnak, tudván, hogy a gyónás titkát megőrzi, így Borbála megmérgezése/öngyilkossága továbbra is rejtve/fedve maradhat, Zsigmond maga mellé ültetheti a trónra a már állapotos olasz szeretőjét.)

Végezetül még egy idézet, amelyet az alábbi mondat előz meg: „A *logika* Zápolyának ad igazat; a *hasaszeretet* Fráter Györgynek”, miből nem következik egy reálpolitika szembenállása egy rajongással, mindössze egy országgyűlési akció realizálása Zápolya János hatalmi érdekei szerint. „Fráter György eltávolítása után szépen lehetett folytatni a színjátékot. Az egész rendezés a szerző *lángeszére* vall. A barát könnyen összekuszálhatta volna a szálakat”. A rövid távon elérhető siker nem bizonyosan kifizetődő hosszú távon. Fráter György távozik ugyan Sajóládra, de bizonyos benne, hogy előbb-utóbb Zápolya János fel fogja keresni. Ilyen értelemben az utalás a szerző *lángeszére* a szatirizálás közelébe érő kijelentésnek hat.

Ezek után tehető föl a kérdés a *Fráter György* regényiségének jellegét illetőleg. Hiszen mind az idézetek, valamint a motívum végigkísérése, mind a történelemnek és a történelmi regénynek műzsája, Cio tevékenykedése, de legalábbis sugalmazása mást sejtet (legalábbis nem ugyanazt), amit a regénycím állít: Fráter Györgyről lesz végig szó, elsősorban róla, miként emelkedett egy egyszerű közvitéz, pálos szerzetes a legmagasabb egyházi és világi méltóságig. Ugyanakkor a szokványosnál sűrűbb hivatkozások a szakirodalomra, arra, amit egy történelmi regény szerzője szakirodalomnak minősít, arra enged(ne) következtetni, hogy szépirodalmi eszközökkel

megalkotott krónikát vagy regényes életrajzot tartunk a kezünkben, eszerint lehet vagy kell olvasni a művet. Csakhogy az idős Jókai számára feloldhatatlan nehézségbe ütközött már Benyovszky Móric²⁰ életírásával, pályájával, regénybe foghatóságával kapcsolatban, mit tehet akkor, ha (túl) kevés, mit akkor, ha (túl) sok forrás áll rendelkezésére. A Benyovszky-mű esetében volt viszonylag könnyebb dolga: könyvtárában is meglelhető Benyovszky önéletírása, ennek az életnek első fele, a szibériai száműzetésből való sikeres szökésig, regényes elbeszélésbe kíváncszott Jókai számára, innen azonban visszahátrált, megelégedett a közvetítő szerepével, Benyovszky továbbra is kalandos életének ezzel a szakaszával elvette a lehetőséget a regényíró elől, önéletírásának e fejezetei valóban beillenek egy – mondjuk így! – kalandregényi sémába. Egyszerre hasonló és eltérő problémát jelentett Martinuzzi „életrajza”. Annak első szakaszáról kevesebbet árulkodnak a kikutatott adatok, a feltételezések, a rekonstrukció nemigen ütközhetnek akadályba, viszont a közélet ágenséről mind históriás énekek, egykorú akták, emlékiratok, mind Szalay László és Horváth Mihály bőségesen írtak, de még oly szereplők pályája, mint Grittié vagy Majláth Istváné, oly események, mint a mohácsi csata, II. Lajos halála, az erdélyi fejedelemség kialakulása a történeti kutatás tárgya, így Martinuzzi életrajza a pálya második szakaszától kezdve jól adatolható, felvázolható.

Jókai meglepő módon viszonyult e kérdéshez, mely regényi vállalkozásának kevésbé kedvezett, mivel más regénynek indult a *Fráter György*, mint amilyené lett, lennie kellett, és erre a regényben maga Jókai hívja föl a figyelmet. Már korábbi regényei egyikéből-másikából ismeretes, hogy prózapoétikája dilemmáinak, szerzői kétségeinek, a regényírás, az epika „kiszolgáltatottság”-ának hangot ad, miközben tárcaregényi módszereit (leginkább az 1870-es évek második felétől) megkísérli finomítani, megújítani, eltérni a jól bevált cselekményfejlesztéstől, egyre több ironiával szemlélni a mindent, legalábbis a szereplőknél többet tudó elbeszélő nemegyszer kétségbeesett igyekezetét a szétfutni akaró történetek összefogására, új regényalakzatok közlésére. (Ezúttal csak utalok a valószínűleg *A véres kenyérrel* kezdődő pikareszk meghonosításának próbájára, amely az *Egy hírhedt kalandor a XVII. században* regénnyel azért sikerülhetett, mivel a picaro történetmeséléséhez hallgatóságot teremtett, az elbeszélést szórakozási alkalomnak felfogó és a rigorózus kritikus személyében.)

A *Fráter György* első fejezeteivel a kalandos történetek elbeszélése mellett (nem túlzás!) lélektani regénynek indul: egy különös megfigyelőképeséggel és emlékezőtehetséggel megáldott-megvert fiatal katona-kályhafűtő-szerzetes sérelmeinek, mellőztetésének, megalázásának historikumának közvetítését vállalja az elbeszélő.

▼
20 Fried István, Verbó elhíresedett fia földrészek és nyelvek között. Irodalmi Szemle 72, 2019, 10, 24–44., Eszmények vonzásában. Író és hős. Jókai Mór és Benyovszky Móric. Szerk. Fried István. Anyanyelvápolók Szövetsége, Budapest, 2022.

Olyan módon, hogy nem pusztán a megaláztatás, a sérelem, hanem az arra adott, az eseményekből következő reakció érzékeltetése, akár szenvedést megjelenítve: megkísértéstörténetté formálódik. A győztes csatából ajándékokkal érkező ifjú – naiv – harcos Ulászló király udvarában kudarcot vall, leckét kap nagyúri gögből, majd a királyné hisztérikus jelenete nyomán kidobják, „hősiessége” semmiféle elismerésben nem részesül. Kályhafűtőként belekápárazik szeme a Zápolya-ház pompájába, tapasztalatai nem lesznek kedvezőbbek, egykori gazdája, Corvin János (Mátyás király törvénytelen gyermeke) halálhíre örömteli visszhangot kelt Zápolya hívei között. Az ébredő érzékű ifjú kályhafűtői munkája közben „Az egész női szobán végigláthatott. // Amit látott az csupa misztérium volt öelötte.” Feltűnik egy „tünemény”, egy „gyermeteg hajadon (...) Zápolya Borbála hercegisasszony”. Az ifjú zavarát megszakítja a „fraj” szava: „Egy férfi van a kandallónál.” Az alig öltözött Borbála „hidegen mondá: //– »Nem férfi az; csak egy inas«”. Ez fejezet-cím is, s a fejezet egyik kurzivált mondata. A másikat szintén Borbála mondja ki: „»Hát nem leszek-e szép királyné?

Érdemes volna mondatról mondatra végigkövetni az elbeszélő leírását, mint lázadnak az ifjú kályhafűtő érzékei, „a lelke külön volt válva testétől”. Az éppen ott időző „fehér barát”-nak (vándorló pálos szerzetesnek) gyón meg mindent, és ez a terjedelmes, a kritikai kiadásban 21 soros bekezdés, amelyet majd egy 13 soros követ, az érzéki káprázat szavakba öltésével a végletek közt hányódó, „ördög” megkísértette elme paroxizmusa mutatja az elbeszélő tehetségét egy lelkiállapot érzékeltetésére. György a pálos szerzetessel távozik, hogy maga is szerzetesként lelje föl lelki békéjét, elnyugtassa lázadó teste fájdalmait, megtörtségét. S mintha sikerrel altatná el kínzó emlékét, hivatásának él, tanul, ismeretekre tesz szert, mikor a budai vár könyvtáráblakából lesz tanúja Dózsa György keresztes hadvezérré avatásának. Megkísértésének, ha lehetséges, még erőteljesebb fázisába lép a lélek és a test: hiszen valami efféléről álmodozott, katonai-vezéri karrieréről, „előélete” ebbe az irányba indította el. Nem akármilyen sérelemnek éli meg a látványt, fellázad mindaz ellen, amit szerzetesként a magáénak vallott, Isten- és Krisztus-tagadásra vetemedik, hiába vettetik a mélybe, a pincébe, látomásai nem nyugszanak. Állítható, hogy Jókai művészetének egyik csúcspontja a fejezet, melynek során párhuzamosan értesülünk a parasztháború véres eseményeiről és György lázadásáról; önmagát Dózsa helyébe képzelve vizionál diadalmas hadjáratot, miközben a külső világban a parasztlázadás és annak iszonyatos megtorlása zajlik. S csak mikor szembesül Dózsa sorsával (aki szinte helyettes áldozataként halt meg), tér vissza józansága, döbben rá tévelygésére, „vétkére”, tér vissza a szerzetesi hétköznapiakba. Eleddig a remények és csalódások, a félreértések és megcsalt hitek, ifjúi élete és megaláztatása adták a regény történetét, történelmi környezetbe ágyazva, de egy nem csak a kora újkor csalódott-megalázott ifjának „érzelmi iskola”-jával egy lélektani regény távlatai nyíltak meg. Ennek folytathatatlanságára

döbben rá az író-elbeszélő. Ám a váltást (is) gondosan előkészíti: „Látomás szerint, hallomás szerint Fráter György nem látszott törődni az ország dolgával, de amit kicsinyben megkísérlett, az volt alapeszméje jövőendő nagyságának. Gazdaggá tenni a birtok urát, legyen az egy apátság vagy egy királyság; de úgy, hogy a jobbágy is gazdag legyen mellette. A saját kis uradalmában sikerült ez neki.” (Efféle előrebetűzések nem ritkák sem ebben, sem más Jókai-regényben.) Míg a tárcaregényekben a két folytatás közti feszültség fenntartására szolgáltak, itt egy tragikus életpálya várható fejleményeit sejteti. Ami azonban túlmutat ezen: a felkészülés az országos, az európai feladatokra, egy életprogram kurta leírása. Körülbelül eddig tart a megkísértett és e kísértéseken úrrá lévő ifjú életének első periódusa, amely nyugvópontra látszott érni. A hírnév utáni vágya még nem halt ki egészen, majd unokahúgának, szintén Borbálának feltűnése az ismeretlenségből pillanatokra régi vágyára emlékezteti, valójában apja temetéséről visszatérve, anyjától eltávolodva érlelődik benne a gondolat: „Mindent lerázott magáról, ami emberhez köti, csak az egész nagy élő óriást látta maga előtt, a nemzetet; azt jegyezte el magának, azt akarta meghódítani s vele együtt egy új ivadékot nemzeni, amely jobb legyen a mostaninál. // Ez a fennkölt nagyravágyás úgy felemelte a mindennapi világ színe fölé, hogy az egész országot végiglátta a magasból.” Meghódítani, nemzeni, nagyravágyás: eltekinthetünk-e e kifejezésektől?

S ha e váltásnak megvannak is az előzményei a regényben, s az elbeszélő szóhasználat (nemzeni, nagyravágyás) nem hagy is kétséget afelől, miszerint a személyes előbbre jutás ideája cserélődik föl egy államférfiúi hivatásra, mégis olyan „törés”, amelynek következményei az elbeszélésben, a cselekményvezetésben és a címszereplő karakterológiájában látványosan tetten érhetők. A „Hanyatló szép hazám”, Bajza József népszerű verséből ideemelt fejezetcím alá nem Fráter György átalakulásának „lélektani” magyarázata tömörül, hanem a váltás elbeszélői indoklása. „Talán nem helyes dolog regényt írni az ilyen alakról? Nem volna szabad egy költött vonást hozzáadni a jellemrajzához.” Az elbeszélő önmagát győzködi: „Nincs is arra szükség.” Visszapillantván a regény elkészült fejezeteire: „Amit eddig a költői képzelet a regénynek nevezett életíráshoz toldott, az nem volt egyéb, mint kitöltése azon nagy hézagoknak, amiket a történetírók üresen hagytak.” A váltás indoklása kedvéért az elbeszélő rekapitulálja az eddig elbeszélteket, összefoglalását adja annak, ami eddig történt. Szinte csupa kérdő mondat. Hogy aztán egy bekezdésben az anyaggyűjtés nyomán rendelkezésére álló ismereteivel folytassa:

„Ami ezután következik, amidőn Fráter György, mint egy hatalmas vezetője Magyarország sorsának tűnik fel, bámulatos eredményeivel, az már mind feljegyzett, naplóba szedett tény. S e nagy tények indoklásához nem kell egyéb, mint egy teljesen kiégett szív. // Ezentúl Martinuzzi Györgyben csak egy hússá és vérré vált eszmével van dolgunk. Fráter György egyénisége most már csak egy absztrakt eszme, melyre a külvilágnak és a szív belvilágának nincs semmi befolyása.

Tetteit egy messze levő cél vezeti, mely előtt minden akadálnak le kell hullani. Különbséget nem vet előtte se ellenség, se szövetséges társ. Az egyiknek úgy, mint a másiknak el kell előtte múlni, míg magában marad egyedül, egy ország sorsának vezetőjéül.”

Ez a felfogás a jelzett első regényszakaszétól eltérő narratív stratégiát igényel. Adva van tehát egy közönséges emberi mércével nem mérhető hős, aki nem más, mint eszményített eszmeiség, aki nem áthat, ha a helyzet úgy hozza, nemes célok érdekében nem teljesen nemes eszközökkel élni. Mindezt igazolja, hogy nem a maga karrierének előmozdítása lebeg előtte, hanem nemzetének sorsa. Ez az „absztrakt eszmé”-nek alárendelt elbeszélés az egyoldalúság, a rossz értelemben vett célirányosság veszélyét rejt. Szerencsére Jókain úrrá lett elbeszélője, a történeti és egyéb források elbeszélői válogatással, értelmezéssel, kommentárokkal és az összefüggések szuverén megjelenítésével alkotják a cselekményt, a főhős nem egyszer meglepő húzásai, szövetkezései, harcai, titkos diplomáciája annyi fordulatot, eseményességet kínálnak az elbeszélőnek, hogy az absztrakt eszme helyébe nemegyszer a „valóságos” (emberi) indulat kerül (mint Martinuzzi és Bebek jelenetében). És az elbeszélő nemegyszer leszállítja az eszmét elérhetetlen magasáról, s egy felelős államférfi töprengéseit szólaltatja meg:

„Fráter György képzeletében az elvonuló kísértet-tábor közepette meg kellett jelenni Zápolya János alakjának is, mint a többi fántomok vezérének. Ez is olyan kísértet volt, mint a többi. A délceg, hős Zápolya János, aki a koronát merete követelni, aki az országot vaskézzel megmenté a lázadók seregétől, aki magát érdemessé tette a koronára, az a fényes alak is csak álom hozta fantom volt már; addig volt királyi lélek, amíg királlyá nem lett. Élő testben nem az.”²¹

Ismét kitérő következik. A *Pesti Napló* díszkiadásában megjelent *Bánk bán* kötethez Jókai írt előszót, „szemlélődés”-t,²² mint maga jellemezte személyes kecskeméti emlékekkel átítatott tanulmányát. A homályos történelmi eseményekre célozva állítja: „Ebből a ködfoltjából a magyar történelemnek alkotott egy teremő lángész egy olyan fényes csillagot, aminő a Cassiopeia lehetett. // Teremő lángésznek kell neveznem, mert kész anyag, kínálkozó adat nem sok állt rendelkezésére, mely nagy alkotásának segélyére szolgáljon.” Alább: „A történetírók, a krónikások durva észjárását helyre kellett neki igazítani. A költőnek ez nemcsak szabadsága, de kötelessége.” Érvelését egy nemes emlékü barátja szavaival hitelesíti: „Jól mondá egykor *Kazinczy Gábor* előttem: *a história a poézisnek nem gouvernantja; hanem csak öltöztető szobaleánya.*” Mit tett tehát Katona József

▼
21 Fráter György a nagyváradi hévíz mellett töpreng. Plutarchoszt olvas, mintegy a világtörténet párhuzamos életrajzaihoz fordul tanulságért, elmereng azokra emlékezve, „akik mellőle elmúltak”.

22 *Bánk bán* (...) A *Pesti Napló* ajándéka előfizetőinek. A drámát magyarázta Jókai Mór, Katona József életrajzát Zilahy Kiss Béla (Junius). A Nemzeti Színház előadásainak történetét Tábori Róbert. *Pesti Napló*, Budapest, 1899, VIII, XIII.

színművében? „Hogy Bánk bán krónikájából magasröptű történetet alkosson meg, mely a költészet szárnyain az igazság világába emelkedik fel, más királyt, más királynét és más Bánk bánt kellett neki megteremtenie, mint aminőket a krónikák eléje rajzolnak: a mellék-alakokat pedig s azt, mely szenvedő szerepet visel, de mégis főszemély a költeményben, Bánk bán feleségét egészen költői fantáziájából kellett előállítania”...

Némi módosítással: Jókai önmagát leplezi le, a *Fráter György*-ben a történeti személyeken kívül jócskán akadnak az író fantáziájában születettek, akik mintegy kiegészítik, amit az író a szakmunkákban, a krónikákban olvasott; s minthogy valamilyen módon, közvetve, vagy többnyire közvetlenül érintkezésbe kerülnek a címszereplővel, az ő cselekvéseiknek tárgyát, beszélgetésük társát alkotják, de legalábbis hozzájárulnak György barát életfordulóinak szerveződéséhez. Ilyenkor érvényesül az elbeszélői képzelet viszonyokat teremtő, veszejtő, építő és önmaga ellen forduló ereje. Fráter György egyébként is az intrika kényszerből lett nagymestere.

Munkája kezdetén a lengyel királyi pár előtt fedi föl, mire készül, s miként akarja tervét a valóságba átültetni:

„*Egyik ellenséget a másik által.* Hol az egyikkel, hol a másikkal szövetkezni össze, s mikor az megverte az ellenesét, akkor a vert félnek fogni pártját s azt keríteni a győztes fölé: kettőt a harmadik ellen egyesíteni; egyikkel sem rontani el végképpen a dolgot, s aközben a hívek táborát összegyűjteni, míg elég erősek vagyunk, egyenkint magunkban letörni mindent, aki nem szövetségesünk.”

Tizenkét év telik el a történelemből és a történetből:

„– Tehát ismét Lippán volt. Ahol ezelőtt tizenkét esztendővel. Ismét ott volt, ahol akkor – Magyarország visszafoglalásának a kezdetétűjénél. Magyarország ismét romba volt dűlve, a nemzet tetszhalálba süllyedve: mindenki kétségbeesett a haza sorsa felett, csak Fráter György nem. Ha tizenkét év előtt volt bátorsága hozzáfogni ahhoz az óriási munkához, ami egy eltemetett nemzetnek a feltámasztása, hogyne lett volna most?”

Az élet- és munkaterv azonban módosításra szorul:

„Előtte állt a nagy »semmi«, és abból neki nemzetet, országot kellett teremteni. Egy új ivadékot kellett más erkölcsökben fölnevelni: a régi lejárt a magát. Ehhez kellett neki tíz esztendői békés munkálkodás. Sem pénz, sem hadsereg, sem rend az országban, s ő tisztán látta maga előtt egy egész évtizednek a munkatervét.”

Önmagára van hagyva, így e belső monológ, az elbeszélő közvetítette átélt beszéd révén értesülünk a részletekről, elszámolnivalója is önmagával van, a két „munkaterv” szóhasználatának eltérései a megváltozott erőviszonyokra utalnak, és tartalmazzák az első tizenkét év tapasztalatait. Így a teendők sorrendje, hangsúlya az előzőhöz képest egyszerre szerényebb és igényesebb:

„Egy vezéreszméje volt; azt a részét az országnak, mely az ő kormányzatára volt bízva, elvonni a harcokból, folyvást fegyverben gyakorolni, de soha ütközetbe nem

vinni; hanem a két hadakozó felet, a németet és törököt egyre hitegetni a szövetségével, azalatt gyűjteni haderőt és kincseket az ország számára; hogy amikor egyszer a sors kedvező alkalmat ad, az elvesztett önjerejével visszafoglalhassa.”

Az a bizonyos tíz esztendő úgy telt el, hogy a végén a Ferdinánd királlyal történő megegyezés értelmében végeredményben föladják munkatervét, jöllehet színjátszását nem. Ismeretes a végeredmény: Martinuzzi gyilkosság áldozata lesz. Megbukott tehát az eszme? Kudarcos lett az élet? Hiú ábrándok voltak a munkatervék? Az utolsó tíz esztendőt – figyelte meg Oltványi Ambrus – a második kötet 268. és 329. közötti lapjaikon közli az elbeszélő, sietősen, tömörítve; mintha az életpályának ez a periódusa, mely eseményekben nem kevésbé gazdag, a címszereplő „végzete” felé igyekezne, nem vagy nagyon kevés helyet hagyva az élénkítő pittoreszk részleteknek. Úgy gondolom, hogy ez a regényi váltás következménye; míg Martinuzzi a „homály”-ból előbukó ifjúságtól elér első nagy feladatához (a sajlóadi szerzetesek művelte terület felvirágoztatásához, majd Zápolya mellé kerüléséhez), a történetírás jelentékeny hézagait „képzeletével” kipótolhatta, utóbb a történetírás bőséges anyaggal szolgált, itt csak „regénnyé” kellett szerveznie a történeteket, amelyek mozgatójául egy eszme és egy eszmévé „finomult” személyiség szolgált. Oly változatos, eseménydús évtizedek, oly szélsőséges, indulatos személyiségek rajzára került sor, valamint a török vonatkozások oly színes, beható, ironiától sem mentes, mindig szövevényes fölmutatására, hogy ezek biztosították Jókai „mesemondás”-ának töretlenségét. Ám a regény többnyelvűsége új, eddig a magyar irodalomban kevésbé érvényesített helyzet megjelenítéséhez járult hozzá, mely nemcsak az anyanyelvek többféleségét, hanem az egy nyelven belüli is segített tematizálni. Az idealizált Martinuzzi mellett a különféle alakok (beleértve az uralkodókat, a hadvezéreket) hozzák a maguk nyelvét az események megélésére, módosítására, élettervük formálására, kaleidoszkopszerűen változnak az események, s akik mozgatják, elszenvedik, kihasználják. Ez a cselekményes könyv a leginkább első fejezeteiben megkísérli, hogy legalább főhőse lélektörténetével számoljon el, ez az, ami a későbbiekben csak nyomokban bukkan föl (például Martinuzzi ritka gyónásában). A kései Jókai sikerült regényének gondolom a *Fráter Györgyöt*, mely ugyan másnak indul, mint amilyené a mű nagy részében lesz, mégsem mondható szerkesztetlennek vagy gondatlanul szerkesztettnek. Mivel az említett első részben fel-felbukkannak azok az elemek, amelyekre ismerősként tekinthet a még ekkor is (a XIX. század végén) tekintélyes számú Jókai-olvasó, s a regény egészében nem vész kárba az a kísérlet, amely lényegében „narratológiaiilag” (de talán nem csak „úgy”) oly érdekessé teszi a bevezető fejezeteket. A magam részéről talán valamivel kevesebb jelentőséget tulajdonítanék a szűkebben vett kortársi áthallásoknak. A kritikai kiadásból tudható, hogy nem hirtelen ötlet szülte e Jókai-regényt, jóval korábbról vannak adataink, miszerint írónkat erősen foglalkoztatta a tematika. Ugyancsak a kritikai kiadás mutatott rá *A magyar nemzet története* megfelelő feje-

zeteivel való egybevetetőségre. Itt Martinuzzi külön fejezetet kapott. Ami elfogadható: Jókait foglalkoztatta Magyarország és európai kontextusa viszonyának problémaköre; s ha a kiegyezést teljes mértékben elfogadván, az uralkodóház iránti hűségét sosem tagadván közéleti emberként, politikusként a jórészt Tisza Kálmán és kormánya meghatározta hivatalosság álláspontját támogatta, regény- és novelláíróként nemegyszer adott hangot kétségeinek. A *Fráter György*ben nem csekély mértékben lesz a kíméletlen bírálat tárgyává a magyar főnemesség, a magas klérus, az osztrák hadvezetés, a bécsi királyi tanács nem egy személyisége, sőt Ferdinánd király sem jön ki nagyon jól a regényből (ő gyilkoltatta meg Fráter Györgyöt, majd járta ki, hogy a pápa felmentse a gyilkosokat, noha magas egyházi személyt öltek meg). A *Fráter György* újraolvasása, merem mondani, szoros olvasása meggyőzőtt (ismét): a kései Jókainak esze ágában sem volt hanyatlani, ötleteiből nem fogyott ki, mesélőkedve nem hagyott alább, ellenben fölfigyelt a „nyelvek rendszer”-ére, mely nem más, mint a kortársaknak szóló regény, regényes üzenet a még oly kiváló munkatervek szomorú sorsáról, egy nagyra hivatott személyiség végtelen magányáról, a nemzet sorsán aggodásáról. Izabella királyné/nő két ízben karcolja be: Sic fata volunt. Így akarja a sors (végzet). Fráter György ez ellen vette föl a harcot, s halála sem cáfolja meg „igazát”. Meggyilkolása eredményeképpen Ferdinánd elveszíti Erdélyt.²³

23 Az alábbi, talán túlságosan merész feltételezések a Jókai-regény utóéletét illetően nem többek, mint találgatások. Babits Mihály életművében a Jókai-olvasás (eddiggi tudomásunk szerint) nem hagyott túl mély nyomot, a középiskolában tananyagként, kötelező olvasmányként találkozhatott Jókaiával. Ám versei között bukkantam olyanokra, amelyek „tematikailag” összefüggnek az értelmezett Jókai-regénnyel, noha nemigen tudnék érvelni amellett, hogy Babits ismeretei bizonyosan a Fráter Györgyből származnak. Elsőnek a *Sziget és tenger* kötetből a Kanizsai Dorottya című verset hoznám elő, noha Jókai másképpen nevezi a heroinát. A későbbi, *Politika* című vers azonban mintha közelebb lépne a Jókai-műhöz: „Martinuzziak kora jött újra. Összeszorított / fogak, keserű alkuvás, erdélyi ravaszág. / Már látom a csukott ajk s nyitott szem hőseit.” Végezetül idézem a jubileumra szerzett Jókai című verset, mely Babits életében nem került egyik kötetébe sem: „S jött a viharok vízomlása, jött a sár, jöttek a tipró talpak.” Esetleg mégér egy óvatos feltételezést. A Jókai-mű hézagos recepciójára lehet következtetni, hogy sem Szakály Ferenc és az irodalomtörténész Nemeskürty István nem említi.

Gyenesei József

„...a népnek a háború folyama alatt bennük lappangott elégtelensége alkalmat nyert a kitörésre”

Adalékok Szőke Gyula pályaképehez, különös tekintettel kártalanítási ügyére

Több mint két évtizede kutatom a Kecskemét Város Központi Szeszfőzdéjének történetéhez kapcsolódó levéltári forrásokat, és először e munka során találkoztam Szőke Gyula városi tisztviselőjével, aki az 1920-as évek folyamán igazgatója is volt a városi tulajdonban lévő vállalkozásnak. Szőke Gyula hivatalnoki pályája kezdetétől következetesen képviselte városa érdekeit, komoly hasznót hajtvva ezzel Kecskemét számára, e tevékenysége azonban igen sok ellenséget szerzett számára. Ezzel magyarázható, hogy 1918 novemberében az ő házáat rohamozta meg első közt, s tette szinte a földdel egyenlővé a feldühödött tömeg, miközben a sokak szemében népszerűtlen közhivatalnoknak és családjának menekülnie kellett. A kommun után a városvezetés, bár jogi alapja nem volt, méltányosságból magára vállalta Szőke Gyula lakhelyének helyreállítását, megsemmisült, széthordott ingóságainak helyreállítását, pótlását. Az alábbiakban e felújítási munkákhoz kapcsolódó kérések, közgyűlési döntések és egyéb levéltári dokumentumok ismertetéséről lesz szó. Ezek részletes bemutatása talán azért is indokolt, mivel az érintett által papírra vetett beadványok érdekes adalékokkal szolgálnak az 1918 előtti helyi társadalmi viszonyokat illetően. Mindezek mellett természetesen Szőke Gyula pályaképét is igyekszem röviden felvázolni.

Szakmai életútja

Szőke Gyula 1871-ben született régi kecskeméti családból, iskoláit szülővárosában végezte, és 1895. november első napján lépett a város szolgálatába, az adóügyi számvevőséghez nevezte ki napidíjas írnokká Lestár Péter polgármester. 1896 tavaszán azonban megválasztották rendes írnokká, és még ugyanazon év őszén előlépett adóügyi számtisztá, ahol csakhamar tanúbizonytságot tett a számvitelben való alapos jártasságáról. Ennek köszönhetően Kada Elek polgármester a városi üzemek felülvizsgálatával bízta meg, melyet olyan sikeresen elvégzett, hogy a városvezető beosztotta a javadalmi hivatalhoz, és ott a pénzügyi felülvizsgálatát végezte. A hivatal vezetését 1913-ban vette át, amelyet vaskézrel irányított, és egyúttal hozzáfogott az egész város területén a rendcsináláshoz: „A javadalmi hivatalt csalta, lopta, károsította, aki csak hozzáférhetett. A termelő eltagadta termését, elrejtettek, eldugtak sok olyan bort, pálinkát, amitől bizonyos adót

kellott volna fizetni, a kereskedők, a mészárosok, hentesek, juhvágók között is sokan voltak, akik a vágás alkalmával, vagy a hordók csapolásakor megfélelkeztek a javadalmi hivatalról és elfelejtették az ezen műveletekhez szükséges törvényes és szabályszerű járulékok befizetését és így százezrekkel károsították a javadalmi hivatalt illetőleg a városi közpénztárt. Szőke Gyulára várt az a feladat, hogy ebbe a darázsfszékbe belenyúljon, rendet teremtsen és a város igen nagy vitális érdekeit megővja. Nos hát ő benne megtalálta Kada Elek és az akkori városi tanács a megfelelő embert, mert ő nem sajnálta a fáradságot és megbízható embereivel számtalanszor személyesen tartott razzíát a veszedelmes területeken és nap-nap mellett csípte meg azoknak sokaságát, akik a városnak kárt okozó cselekedeteket követtek el javadalmi kihágásaikkal és temérdek pénzt mentett meg a városi közpénztár számára. Természetes, hogy ez a bátor, elszánt, félelmet nem ismerő, de mindig igazságos és jogos eljárás sok ellenséget szerzett neki azok táborában, akiket megcsípett a kalózkodás mezején és akiknek lehetetlenné vált a rendszeres csalás és a város érdekeinek megrövidítése.”¹

Szőke Gyulát a háború alatt a város közéleti feladatainak vezetésével is megbízták, amellyel további érdemeket és még több haragost szerzett: „...ettől fogva aztán az elégedetlenség még jobban zúgott feléje, az nem érdekelte. Ő maga, de akik a szinte emberfeletti munkáját közelről látták, mindenki tisztában volt vele, hogy az egyenes utat járja s a lehetetlent is megpróbálja a méltányos igények kielégítésére. Háború van és semmi sem megy a béke nyugodalmas módján. Talán még jó is, hogy van valaki, akinek a fejére kirobbanhat minden elégedetlenség. Ha kevés a liszt, annak Szőke az oka, ha fekete vagy kukoricás, annak is Szőke az oka, ha nincs a jószágnak mit enni adni, arról Szőke tehet, ha a piacon egy koronára szökik a tojás ára, arról Szőke tehet s ha száz pengő egy pár csizma ára, arról meg különösen a Szőke tehet. Sok más egyébről is ő tehet. Beszerez a közönségnek lekvárt, sajtot, vaját, citromot, szilvát, mi egyet mást, – hát minek a! inkább szerezne több lisztet, olcsóbb krumplit, elegendő kukoricát, jutányosabb szalonnát. Vajon ki merne a helyére állni s vállalni, hogy jobban csinálná? Van-e valaki, aki azt gondolja, hogy ugyanazzal az erővel nem szívesebben megcsinálná ezt is, ha rajta múlna!? Ki tudja azt el is képzelni, hogy a közigazgatás egész gépezetének micsoda emberfeletti munkát kell végezni, csak míg egy vagon liszt is befut a kecskeméti állomásra.”²

▼

1 Kecskemét T. H. város évkönyve. Kecskemét, 1921. 182–183.

2 „A Szőke”. Kecskeméti Lapok, 1917. április 29. 1.

A forradalom napjai

A Szőke Gyula személyével szemben felgyülemlett indulatok 1918. november 1-jén törtek felszínre. A tömeg a törvényszék ellen intézett támadás után megrohanta a tisztviselő Erkel utca 1. szám alatti lakhelyét, azt kifosztották, bútorait, használati tárgyait összetörték és ellopták, végül a rendőrség lépett közbe, és a zavargókat szétkergette. Neki és családjának menekülnie kellett a csőcselék haragja elől. A szó szerint nincstelenné vált, rejtkehelyen élő család részére Sándor Istvánné biztosított meleg ruházatot a Hadisegélyező Bizottság készleteiből.³ A megrázó eseményeket követően kényszerszabadságra vonuló tisztviselő családjával a várost elhagyva egy időre Szolnokra költözött.⁴

A megghiúsult vizsgálat

A nyugalom és a rend helyreállítása után a nemzeti tanács 1918 decemberében szükségesnek vélte a Szőke Gyula ellen városszerte hangoztatott vádak megvizsgálását. A testület hangsúlyozta, a hivatalos vizsgálat hivatott arra, hogy fényt derítsen a javadalmi ügyvezető vétkességére vagy ártatlanságára.⁵ A helyzet tisztázására maga az érintett is törekedett, ezért december végén kérelmezte Sándor Istvánnál a tisztázó eljárás megindítását: „Nagyságos Polgármester Úr! Tudomásomra jutott, hogy Kecskeméten felelőtlen egyének gazdátlan vádak terjesztenek ellenem, mintha én a város pénzét saját céljaimra használtam volna fel s azzal oly üzleteket kötöttem volna, mely nekem a város megkárosításával tetemes anyagi előnyöket biztosított. Hallok másfajta vádak is különféle formákban, mintha én városi közéletelmezésénél pénzt sikkasztottam volna, hasonlóan a javadalmi hivatalnál is. Mindezek tisztázására azon tiszteletteljes kéréssel fordulok a Nagyságos Polgármester úrhoz: méltóztassék ellenem a vizsgálatot elrendelni.”⁶ A nemzeti tanács 1919. január 18-ai ülésén ismételten elhangzott, hogy konkrét vádakhozzanak fel Szőke Gyula ellen, mert a korábbi felhívásra addig nem érkeztek bejelentések. Hangsúlyozták, amíg ez nem történik meg, az eljárás sem indítható meg, hiába sürgetik a szociáldemokraták Szőke Gyula mielőbbi felelősségre vonását, állásából történő elmozdítását. Váry István ügyvéd, a Kecskeméti Polgár szerkesztője, aki saját bevallása szerint is rossz viszonyban állt Szőke Gyulával,

▼

3 Székelyné Kőrösi Ilona: Az aranykor után. Egy elfelejtett polgármester, Sándor István. Kecskemét, 2008. 246.

4 HU-MNL-BKML-IV.1910.a. Szőke Gyula igazoló adatlapja.

5 „Vizsgálat Szőke Gyula ellen.” Kecskeméti Napló, 1918. december 4. 3.

6 HU-MNL-BKML-IV.1908.b. 30 777/1918.

erre azt említette meg, hogy a fosztogatásnál nagy mennyiségű élelmiszert találtak az érintett házánál. Mint elmondta „...ott a padlásán, kamrában stb. annyi eldugott élelmiszert, lisztet, szalonnát, zsírt, kávé, cukrot, rizst, rumot találtak, hogy azok fölhalmozása és elrejtése a legsúlyosabban beleütközött a fennálló törvényes rendeletekbe s azokat csak a törvényes rendelkezések megkerülésével lehetett úgy felhalmozni.”⁷ A nemzeti tanács iratanyagai közt fennmaradt néhány helyi lakos nyilatkozata is, akik közül egyesek arról tettek tanúbizonyságot, hogy milyen árukészletek kerültek elő Szőke Gyula lakásából november 1-jén, míg mások a korábbi háborús élelmiszerosztásnál őket ért sérelmeikről számoltak be. Ugyanis amikor a lisztre várakozó asszonyok érdeklődtek az ügyvezetőnél, ő így válaszolt nekik: „lég piros a pofátok, menjetek legelni”. Más jellegű vádat azonban nem hoztak fel a javadalmi ügyvezető ellen, legalábbis a fennmaradt források nem utalnak erre.⁸ A törvényhatósági bizottság helyébe lépő néptanács február 21-ei ülésén egy négytagú vizsgálóbizottságot küldtek ki, melyre az eljárás lefolytatásához szükséges adatok összegyűjtését bízta.⁹ Joó Gyula indítványára a néptanács, a Szőke Gyula elleni vizsgálat lefolytatására a kormánybiztost kérte fel.¹⁰ A Szőke Gyula elleni vizsgálat megindításáról – hosszas huzavona után – 1919. március 20-án született döntés. A kormánybiztos, szaktudása, erélye és elfogulatlansága miatt Kilián Tibort, Pest vármegye ügyészét kérte fel a vizsgálóbiztosi feladatok ellátására.¹¹ Földes István helyettes kormánybiztos végzése az eljárás kezdőnapjaként március 27-ét jelölte meg, amely végül a kömmün közbejötté miatt érdemben nem kezdődhetett el.

A kecskeméti direktórium április 1-jei hatállyal felmentette állásából Szőke Gyulát.¹² A hónap végén a testület parancsára Kecskemétre hozták, és számos helyi prominenssel együtt letartóztatták.¹³ Nyolcnapnyi fogva tartás után több túsztársával együtt Budapestre szállították, a budapestvidéki 2. sz. vörös kerületi parancsnokság határozatára azonban szabadon engedték valamennyiüket.¹⁴ A városba május 3-án tért vissza, álláshelyét tanácsi határozat alapján augusztus elején foglalhatta el újra.¹⁵

▼

7 „Szőke Gyula ügye.” Kecskeméti Napló 1919. január 19. 2.; „Szőke Gyula a szőnyegen.” Kecskeméti Polgár, 1919. január 19. 3.

8 HU-MNL-BKML-IV.1909.a. Szám nélküli irat

9 „Vizsgálat Szőke Gyula ügyében.” Kecskeméti Napló, 1919. február 23. 3.

10 „Szőke Gyula ügye.” Kecskeméti Napló, 1919. február 26. 3.; HU-MNL-BKML-IV.1909.a. 2314/1919.

11 „Vizsgálóbiztos Szőke Gyula ügyében.” Kecskeméti Napló, 1919. február 28. 2.

12 HU-MNL-BKML-IV. 1908.b. 8887/1919.

13 HU-MNL-BKML-IV.1910.a. Szőke Gyula igazoló adatlapja.

14 Gyenesei József: A kecskeméti direktórium politikai túsza 1919-ben. In Múltbanéző 2019. 15. 5.

15 HU-MNL-BKML-IV.1910.a. Szőke Gyula igazoló adatlapja.; HU-MNL-BKML-IV. 1908.b. 16 564/1919.

A kártalanítási ügy

Szőke Gyula október 8-án kelt beadványából tudjuk, hogy romba dőlt egzisztenciájának helyreállításához a városi tanácstól kért segítséget. Levelében röviden maga is kitért a vis maior helyzetet előidéző, városszerte közismert eseményekre és azok következményeire: „...köztudomású dolog, hogy a városunkban múlt év november elsején kitört zendülés alkalmával a csőceselék házamat megrohanta, azt az utolsó szögig kifosztotta, megrongálta és az üresen maradt szobákat felgyújtotta s ezzel teljes vagyronromlásba döntött. Úgy gondolom, szükségtelen annak fejtegetésébe bocsátkoznom, hogy ezen sorscsapás engem méltatlanul és csupán azért ért, mivel a háború folyamán a legexpontáltabb és legkritikusabb reszort – a közéleti ügyek élén álltam, hiszen szintén köztudomású dolog, hogy országszerte nagyon sokan a velem ugyanazon hivatást betöltő tisztviselők hasonló elbánásban részesültek. Mindezeknél fogva úgy érzem, hogy a város és a nagyközönség, tehát a köz érdekében kifejtett szolgálataim áldozata nem lehetek, miért is teljes kártalanítási kérelemmel vagyok bátor elsősorban a tek[intetes] Tanácshoz fordulni. Szenvedett anyagi káromat csak megközelítőleg vagyok képes kimutatni, az ide mellékelt jegyzékek alapján, melyeket családom tagjaival emlékezet után állítottam össze, ezekben bennfoglaltatnak azon ingóságok, amelyek a csőceselék martalékává lettek. Huszonhárom éven keresztül kifejtett fáradságos munkám árán megszerzett vagyonom minden egyes részét pusztán emlékezet után ezúttal képtelen vagyok felsorolni, azért az esetleges pótlásokat még az érdemi elintézés előtt elő fogom terjeszteni. Mindezek előadása után tiszteletteljes kérelmem oda irányul: méltóztassék az idecsatolt kimutatások figyelembevétele mellett szenvedett anyagi kárimat akár természetben, akár készpénzben megtéríteni, illetőleg azok megtérítése iránt a th. bizottsági közgyűlésnek javaslatot tenni. Megrongált és utóbb a proletárdiktatúra által átalakított és renovált házamra vonatkozólag pedig azt kérem, kegyeskedjék azt a rombolást megelőző állapotba helyezni.”¹⁶

A tanács a hozzá benyújtott fenti kártérítési kérelmet a közgyűlés elé terjesztette, elvi határozatot kérve az ügyben a testülettől. A pénzügyi bizottság előzetes véleményében arra az álláspontra helyezkedett, hogy ha a kártérítési igény jogi alapon esetleg nem támogatható, a méltányosság szempontjából mindenképp. A törvényhatósági bizottság a kérdés eldöntésére a jogügyi bizottságot kérte fel.¹⁷ A jogügyi bizottság álláspontjának kialakításához Angyal Vidor tiszti ügyész is igyekezett iránymutatást adni. A testülethez intézett beadványában maga is felidézte az 1918. október 31-ei nap megrázó, kecskeméti eseményeit, vala-

▼

¹⁶ HU-MNL-BKML-IV.1908.b. 19 498/1919.

¹⁷ HU-MNL-BKML-IV.1903.a. 31/1919.

mint Szőke Gyula korábbi közérdekű tevékenységeit, végső következtetése pedig neki is az volt, hogy a kártérítési igény jogos, a törvényi alapot azonban mellőzi: „Szőke Gyula javadalmi hivatali ügyvezető a tanácshoz intézett 19 498/1919. sz. kérvényében előadta, hogy az 1918. évben november hó 1-én az országos jellegű forradalom kifolyása képen (sic!) városunkban is kitört zendülés alkalmával az e napon tartott népgyűlésen összeverődött csöcselék házáat megtámadta azt teljesen kifosztotta, megrongálta és az üresen maradt szobákat felgyújtotta, s őt ezzel teljes vagyoni romlásba döntötte. A fékevesztett tömegnek ezen tényét, annak tulajdonítja, hogy ő a háború folyamán a legexponáltabb és legkritikusabb állást, a közéletvezetését töltötte be, amely állásából kifolyólag ellene fokozatosan a nép alsóbb rétegeiben keletkezett gyűlölet vezette a rakoncátlankodókat romboló munkájukra, s így őt a méltatlanul ért sérelmes közszolgálatának önzetlen hű és pontos teljesítése miatt érte, minek alapján kérte a tanácsot, hogy szenvedett kárai megtérítése iránt a th. bizottsági közgyűlésnek jelentést tenni szíveskedjék. Szőke Gyula ügyvezető kérvényét a tanács érdemleges intézkedés előtt elvi határozat hozatala végett a th. bizottsági közgyűléshez terjesztette be, a közgyűlés pedig 31/1919. sz. a[latt]. hozott határozatával a kérvényt a jogügyi bizottság elé utalta, mert lényegesnek tartja annak a megállapítását, hogy a kártérítésnek van-e valami helyt álló jogi alapja, miután a pénzügyi bizottság előzőleg azt a véleményt nyilvánította, hogy Szőke Gyulát a kérdéses kár tisztán és kizárólag azért érte, mert a közéletvezetési hivatalt vezette, még pedig az erre hivatott hatóságok megállapítása szerint a legnagyobb ambícióval, rátermettséggel és szorgalommal. A Szőke Gyula kérvényében előadottak a valóságnak megfelelnek és megállapítható, hogy a fokozatosan gyűlöletté vált ellenszenv, ami a közösség körében és egyes rétegeiben irányában kialakult és aminek kifolyásaképpen őt a vagyonát tönkretett támadás érte, még a háború kiütése előtti időre vezethető vissza. Ugyanis már a háborút megelőzőt időben boldog emlékű Kada Elek polgármester úr a város több fontos jövedelmi forrásának jobb kihasználására törekedett és a célból az e téren mutatkozott tömeges visszaélések megszüntetésére, amelyek különösen a javadalmaknál mutatkoztak. Szőke Gyulát szemelte ki, aki a megbízást lelkiismeretesen teljesítette is, és az előbbi visszaélések megszüntetésével a város követeléseit biztosította, miáltal a város jövedelmét évenként igen tekintélyes összeggel szaporította. Ezen működését Szőke Gyula ügyvezetőnek nemcsak a nevezett néh[ai] Kada Elek polgármester, de általában fellebvalói teljes elismerésükkel honorálták és ezen tény megállapításánál különösen ki kell emelni Bagi László azon időben volt helyettes polgármester urat, aki osztotta hivatalársainak Szőke Gyula működése felett nyilvánított elismerését, aki a pénzügyi osztály vezetője és Szőke Gyula közvetlen fellebvalója volt és akinek közismert lelkiismeretessége, s pártatlan és pártatlan igazságszeretete, ügyismerete és szaktudása teljes garanciát nyújtanak arra, hogy Szőke Gyula ezen elismerést kiérdemelte. Ámde ezekkel szemben számtalan ellen-

séget szerzett magának azok közül, akik a régebbi lanyha rendszer mellett a városnak elpotyogtatott jövedelmeit felszedeggették s a bekövetkezett rendszerváltozás őket ezen illetéktelen jövedelmüktől megfosztotta. Ezen ellenszenvet és gyűlöletet keltő helyzete a háborús években sem változott Szőke Gyulának, mert mint tovább is a közéletmezés intézője volt az élelmiszerek beszerzése, felkutatása, szétosztása, a visszaélések megszüntetése, azok megtorlása több ellenséget szerzett neki, mint jóbarátot és így az egyre szaporodó ellenségeinek száma annyira felszaporodott, hogy már alkalmas volt a közhangulat megtévesztésére is úgy, hogy utóbb a közéletmezés terén mutatkozott bármi bajnak okozójául Szőke Gyulát tekintették. Iparkodott ugyan Szőke Gyula immár gyűlöletessé vált állásától szabadulni, arról több ízben lemondott, de a körülmények nem engedték meg felmentését, így erkölcsi kényszer hatása alatt tartotta meg tovább is a megbízatását, ami azután mintegy végzettszerűen zúdította rá az őt 1918 november 1-ső napján ért szerencsétlenséget. Az ekkor kitört forradalom országos jellegű volt és nemcsak itt Kecskeméten, hanem országszerte történtek az ittenihez hasonló atrocitások és zavargások egyenként az egész országban is ugyanazon napon, mert a népnek a háború folyama alatt bennük lappangott elégtelensége alkalmat nyert a kitörésre, lefolyást keresett magának és a nép düh áldozatának általában köztéren működő exponált állású egyének és közintézmények estek áldozatul, mint városunkban is a boldog emlékü kir[ályi] ügyészt Dr. Gyalócai Sándort, aki a fogházba tódulni készülő tömeggel véletlenül találkozott s életét vesztette, Aczél főhadnagy, aki kötelessége teljesítése közben lelte halálát s a bírósági tisztviselők a háztetön keresztül voltak kénytelenek menekülni a feldühödött tömeg elől, hogy életüket megmentse, s a törvényszéki fogházban lakó felügyelő vagyonát éppúgy szétrombolták, mint az útjukba eső bírósági helyiségeket, s itt dühük kielégítést nem nyerve fordultak Szőke Gyula ellen, s azután még néhány vagyonosabb polgártársukat kívánták tönkre tenni, akiket valamely ügyük kötött a közéletmezéshez. Ezek azok a körülmények, amelyek ezen ügy elintézésénél figyelembe veendő, s ha ezen körülményeket a szigorú jog szempontjából vesszük bonckés alá apodiktikus¹⁸ bizonyossággal nem állapíthatjuk ugyan meg, hogy egy esetleges kártérítési pernél megállapíttatnék-e Szőke Gyula jogigénye, miután az esetet forradalmi ténynek is lehet minősíteni, a forradalmi tények pedig szerény véleményem szerint az államra nézve, akit elsősorban terhelne [a] kártérítési kötelezettség – vis majornak tekinthető. – Ezen kérdés elbírálásánál azonban el kell tekintenünk a szigorú jog szabályaitól, hanem a méltányosság álláspontjára kell helyezkednünk annyival is inkább, mert az köztudomású és a tekintetes közgyűlés, a tekintetes pénzügyi bizottság és tanács több ízben ismételtén konstatálta, hogy Szőke Gyula több százezer korona

▼

18 Apodiktikus: megcáfolhatatlan.

hasznát hajtotta a város közönségének azon tulajdonságánál fogva, hogy hivatásának pontos és lelkiismeretes betöltéséhez szükséges képességein felül még speciális üzleti érzékkel és ritka eréllyel rendelkezik.”¹⁹

Az érintett miután értesült róla, hogy ügye a jogi bizottság elé került, további ténybeli kiegészítéseket tett a történetekkel kapcsolatban: „Az 1918. november 1-én házamnál történt rablási és fosztogatási esetről kifolyó kártalanítási igényemet a tek[intetes] th. bizottsági közgyűlés véleményadás végett a jogügyi bizottsághoz tette át. Miután a jogügyi bizottság az első kérvényemben előadottak alapján bizonyos kérdésekről kellőleg informálva nincs, van szerencsém ügyemre vonatkozó felvilágosításokat az alábbiakban beterjeszteni azon kérelemmel, hogy ezeket méltóztassék az iratokhoz csatolva a jogügyi bizottságnak kiadni. Ismeretes a tek[intetes] jogügyi bizottság előtt, hogy 1918. november 1-én mi kárt szenvedtem. Ha ez a kár, ami engem ért, oly módon keletkezett volna, hogy a tömeg fékevesztett indulata *véletlenül* az én házamra irányult volna, – akkor az lenne megvizsgálendő, megtörtént-e a veszély elhárítására minden szükséges intézkedés, avagy e szerencsétlenség az adott helyzetben elháríthatatlan volt? Utóbbi esetben is kérhetnék méltányosságot, mert a közveszély nem volt általános csak 2–3 magánszemélyt sújtott, s azok közül én vagyok a legjobban ráutalva a támogatásra, mert amit vesztettem, az úgyszólván összes vagyonom volt. A helyzet azonban nem ez. A háború folyamán a városi tanácstól élelmezési ügyekben eleinte egyes megbízásokat kaptam, s azok sikeres végzése folytán lassanként a közélelmezés egyes ágainak a városi tanács utasításai szerint való intézésével bizattam meg. A javadalmi hivatal szervezetéről szóló szabályrendelet körülírja a hivatalommal járó kötelességeket, azok közé e teendők természetesen nem tartoznak és így jogom lett volna azok teljesítését megtagadni. Azonban *erkölcsi* kötelességemnek tartottam, hogy a háború okozta súlyos nehézségek csökkentésében, úgy a város lakossága érdekében, mint előljáróim emberfeletti munkájának megkönnyítése céljából e nem kötelező és rendkívüli munkát is vállaljam. Később azonban ez a munka elviselhetetlenül terheessé vált, egészségemet aláásta. Növelte ezt a hatását (sic!) az a szomorú körülmény, hogy a háború folyamán lakosságunk körében főképp asszonyokból egy olyan népelem alakult ki, mely dolgozni nem akart, családjával keveset törődött, hanem minden illetékes és nem illetékes tényezőt folytonosan közsegélyért és más előnyökért zaklatott. És miután a hadsereg ellátásán felül megmaradt közszükségleti cikkek a lakosság kellő ellátására nem voltak elegendők és így a nélkülözés – s a hatósági elosztás elkerülhetetlensége folytán beállott nehézkesség megszüntethető nem volt, a bejelentéseknél, élelmiszer kiosztásoknál az elkerülhetlennél (sic!) is – részint munkakerülési hajlamból, részint mert apró visszaélésekkel magának

▼

19 HU-MNL-BKML-IV.1908.b. 463/1920.

munkanélküli jövedelmet tudott biztosítani – több időt eltöltő emez elem egymásra talált, egységes gondolkodásúvá, a harctéren szenvedő, rendesen egyébként is becsületes és dolgos családfő érdemeire hivatkozva s e hivatkozás hatást nem tévesztő erejében bízva, követelővé és vakmerővé vált. Hogy ily tömeg volt, annak bizonyítékai a háború utolsó éveiben észlelt asszony-lázongások, melyekben rendszerint ugyanazon pár száz asszony szerepelt, hogy a zsírjegyekkel s hasonló módon üzérkedők rendesen e csoportból kerültek ki, hogy továbbá az 1917 év május havában történt, a liszt kiosztás fennakadásából kisebbszzerű asszony lázadás alkalmával elfogottak jelentékeny részénél a fél napi lázongás után történt elfogatásuk alkalmával is náluk volt az őket megillető heti liszt mennyiség, sőt egyik legsúlyosabban elítélt asszonyvezető férjével együtt 50 holdas bérleten gazdálkodván, mint termelő, hatósági lisztre igényyel sem bírt. A hatóságok látták, érezték e bajt, s annak társadalombontó hatását is. A lakosság különböző rétegei azonban maguk is elégedetlenek lévén, a háborúval együtt járt nélkülözések és korlátozások miatt, e távolabbi és reájuk is veszedelmes helyzetet nemcsak nem ismerték fel, hanem mert annak éle az általuk is hibásnak vélt helyi hatóságok ellen irányult, közülük sokan, részben a sajtóval együtt támogatták, sőt sokszor öntudatlanul, némelyek tudatosan is szították e társadalomellenes tömeg folyton ismétlődő türelmetlenkedéseit. Mert elégedetlen volt a gazda az állat- és terményrekvirálások és az ármaximálások, a rézgálic hiány, stb. miatt – a kereskedő amiatt, hogy ügyis megkevesbedett munkája egy részét hatósági szervezetek vették át; – az iparos, mert elég nyersanyaghoz, sokszor munkaerőhöz nem juthatott, mert egyes iparágakban maximálások is zaklatták, sőt némely ipar folytatása az anyagihiány és az elkerülhetetlen, többnyire a kormány által elrendelt korlátozások folytán lehetlenné vált; – a fogyasztó, mert minden szükségletét drágán és nehezen szerezte és sok foglalkozási ágban a jövedelem emelkedése nem tartott lépést a szükségleti cikkek árának drágulásával; – és mindenki, akinek hozzátartozói folytonos szenvedés, nélkülözés és sokszoros életveszély közben éveket töltöttek harctéren, vagy katonai szolgálatban, s elkeseredve látták mások sokszor jogtalan gazdagodását és az élelmi cikkek árának lelkiismeretlen felverését. Ez [az] általános elkeseredés mind a helyi hatóság felé irányult, melyek bár majdnem kizárólag kormányrendeleteket hajtottak végre, a tömegek előtt a többé kevésbé gyűlöletes intézkedések és nyomasztó hiányok látható okozóinak tűntek fel. Ez (sic!) általános helyzetben a helyi hatóság ellen irányuló indulatok különös erővel nyilvánultak meg velem szemben. Ennek okai a következők. Köztudomású, hogy a háborút megelőző néhány év alatt boldog emlékü Kada Elek polgármester úr a város több fontos jövedelmi forrásának jobb kihasználására törekedett, mert úgy látta, hogy egyesek jogosulatlan magánérdekei a közérdekkel szemben az érvényesülésre rendszeresen alkalmat találván, a várost illető bevételek egy része megsemmisül és így egyesek jogosulatlan előnyei az egész lakosság közterheit súlyosbítják, vagy az egész lakos-

ság közterheit súlyosbítják, vagy az egész lakosság javára szolgáló intézmények létesítése elé gördítenek alig leküzdhető pénzügyi akadályokat. Ez apró, de tömeges visszaélések megszüntetésére, – melyek különösen a javadalmaknál mutatkoztak, – boldogult Kada polgármester úr engem szemelt ki, s én igyekeztem a megbízást lelkiismeretesen teljesíteni, az előbbi patriarchális kezeléssel szemben érvényesült apró furfangokat felfedeztem, a város jogos követeléseit biztosítottam s ennek a munkámnak eredményeképp a város jövedelmei abból, ami azelőtt a tarlón maradt, évente 100 000 koronánál nagyobb összegekkel gyarapodtak, de viszont az én ellenségeim is százával termettek azok közül, akik e csekélységet azelőtt a tarlóról felszedegették s akiket erről csak súlyos büntetésekkel lehetett leszoktatni. A háborús években is hasonló, nem elismerést, hanem gyűlöletet termő szerep jutott osztályrészemül. Nekem kellett az elrejtett élelmiszereket felkutatnom, a hatóságilag beszerzett élelmiszerek szétosztása körül, akár a szétosztással megbízottak, akár az élelmiszerjegyek tulajdonosai részéről felmerült visszaéléseket felfedeznem, megakadályoznom, a visszaélőket illetékes bíráik kezébe juttatnom. Ezek nagy része azután ellenségem lett, a notórius árdrágítókka és lánckereskedőkkel együtt. Sokszor kellett élelmiszer követeléseket visszautasítanom olyanok részéről, akik azt maguk – talán valamivel drágábban, egy kis utánajárással – megszerezhették volna, de azok részéből igényelték olcsóbban és kényelmesebben, akik másképp nem juthattak volna hozzá. Legnagyobb ellenségeim azok közül kerültek ki, akiket sokat segítettem, de akik mindig többet és többet igényelvén, utóbb teljesíthetetlen követeléseiket meg kellett tagadnom. Mindezek az ellenségeim néha kifejezetten, néha egy-egy elejtett szóval a tömegek haragját következetesen reám irányították és pedig olyan eredményesen, hogy lassanként minden élelmezési bajért engem okoltak, pl. a liszthiányért is, holott liszt és több más ilyen élelmiszer beszerzésével, kezelésével, szétosztásával sohasem is (sic!) foglalkoztam. Így lassanként pártkörökben, társadalmi egyesületekben, bárhol összeverődött tömegekben engem szidtak és tettek felelőssé a világháború összes szomorú gazdasági következményeiért, a sajtóban, a közgyűlésen engem támadtak, engem fenyegető, felettes hatóságaimat engem visszaélésekkel rágalmazó névtelen levelekkel árasztottak el, s lassanként a köztudatban a helyi hatóságok személy szerint pedig elsősorban én lettem minden front mögötti bajnak szinte egyedüli okozója, holott közéleti ügyekben az ország sok városában megfordulván, azon ellátási ágakra nézve is, melyekben semmi szerepem nem volt, nyugodtan állíthatom, hogy Kecskemét lakossága a háború alatt az országban a legjobban ellátottak közé tartozott és az első forradalom alatt nagy hatalomra jutott ellenségeim, majd a proletárdiktatúra irányomban hasonló érzelmű vezetői nyilvános felhívás és minden erőfeszítés dacára semmiféle visszaélést reám nem bizonyítottak, ezt nyilvánosan is fájó szívvel ismerték el, s a hivatalos vizsgálat is csak eljárásom szabályszerűségét és helyességét állapíthatta meg. Láttam, hogy veszély fenye-

get. Erőm kezdett kimerülni a megfeszített munkában, a visszaélők találékonyságának ellensúlyozásában, a sok méltatlan támadás tehetetlen elszenvetésében és abban a tudatban, hogy mindezt nemcsak érdemtelenül, de szükségtelenül is viselem el, mert e munkával nem tartozom. Egészségem romjaival szabadulni igyekeztem, újra és újra benyújtottam a polgármester úrhoz és a tek[intetes] városi tanácshoz e feladatokról való lemondásomat, de eredménytelenül; s látva, hogy e végső erőfeszítések nélkül a nép csakugyan ellátatlan marad s ennek beláthatatlan és helyrehozhatatlan következményei lehetnek az engem fenyegető veszély elháríthatatlanságának tudatában elfásult lélekkel, de változatlan kötelességtudással végeztem tovább a jogellenesen reám kényszerített hálátlan feladatot. Nyilvánvalóan ezekből, hogy az engem ért veszély szinte végzettszerű s mint ilyen, okaiban ki nem nyomozható, hatásában el nem hárítható volt. De hogy éppen engem ért, ennek oka nyilvánvaló: a rendkívüli viszonyok között feletteseim olyan feladattal terheltek meg, melyre hivatali állásomnál fogva kötelezve nem voltam. Ha tehát a törvényhatóság hivatott képviselői a törvényhatóság érdekében olyan munkát végeztettek velem, melyre hivatali állásom nem kötelezett: az ennek folytán engem ért anyagi kár megtérítését jogszerűen igényelhetem. Senki sem nyújthat nekem kárpótlást a munkában megőrlött egészségemért, – azért a sok aggodalomért, melyet különösen családom már a háború folyama alatt kiállott; – azért a lélekmérgező keserűségért, melyet a folytonos igaztalan gyanúsítás, suttogó rágalom bennem keltett; – azért a szenvedésért, melyben nekem és családomnak része volt, amikor otthonunkból életveszélyek között menekültünk, mindenünkből kifosztva, ruha, élelem és lakás nélkül majdnem egy éven át üldözött vadként bujdosnunk kellett; azért a lelki gyöttelemeért, melyet akkor kellett kiállnom, amikor az életemre törő proletárdiktatúra menedékhelyemről Kecskemétre hurcolt, s annak halálra szánt foglyaként a börtönben eltöltenem kellett. De ha ezekért nincs és nem lehet földi kárpótlás: nem hiszem, hogy akadjon valaki, aki hozzá ne járuljon, hogy évtizedek hasznos munkája után, a közért való munkásságom szomorú következményeként elvesztett hajlékot, berendezést és ruházatot nekem a város vissza ne adja, holott az nekem és családomnak mindenem, míg a 80 000 lakosú Kecskemétnek jelentéktelen semmiség. Nem hiszem, hogy bővebb jogi érvelésre lenne szükség: itt a lelkiismereteknek kell megszólalniuk, s annyi csalódás és szenvedés után is hiszem, hogy meg fognak szólalni. Mégis megemlítek két hasonló esetet. Ha egy tűzoltónak ruházata tűzoltás közben megsérül, vagy elpusztul a kárt a város téríti meg a tűzoltónak pedig ez a hivatása. Úgy a régi, mint az új nyugdíjszabályzat úgy rendelkezik, hogy akit hivatalos szolgálata közben ér baleset s ennek folytán szolgálatképtelenné válik, a rendesnél kedvezőbb feltételek mellett nyugdíjazandó. Mindkét intézkedésből az tűnik ki, hogy ha a közalkalmazottat közérdekű munkájában károsodás éri: e kárt a város, mint a közérdek képviselője, leveszi vállairól, mert tőle csak munkát lehet követelni, anyagi áldozatot a közérdek védelme érde-

kében nem. S a közérdekű munka odaadó elvégzését sem lehet remélni, ha a közalkalmazott annak van kitéve, hogy ebből kifolyólag csekély vagyonszáma vagy munkabére is megtérítés nélkül megy tönkre. Ha ezek az elvek arra a közalkalmazottra is alkalmazást nyernek, aki azt a munkát végzi, melyet állásának elfoglalásával kötelességül vállalt, még inkább alkalmazandó velem szemben, aki olyan közérdekű munkában áldoztam fel életem jelentékeny részét, melynek végzésére állásomnál fogva kötelezhető nem voltam s melyet ennél fogva visszautasíthattam volna. Szabadjon végül még a rendőrség magatartását illetőleg is felvilágosítással szolgálni. Határozott tudomásom van arról, hogy 1918. október 30-án este tartott tanácsülésen polgármester úr azzal a kérdéssel fordult Papp György akkori főkapitány úrhoz, miszerint nyilatkozzék arra nézve, hogy a közbiztonsági állapotok, – tekintettel a bekövetkezhető helyzetre – milyenek a városban. Főkapitány úr a tanács előtt kijelentette, hogy a közbiztonsági állapotokat illetőleg garantál mindenért. Ezzel szemben november 1-én főkapitány úr szavai szerint tekintettel a „lélekemelő pillanatokra” nem volt megfelelő rendőri készenlét, pedig ha van, házamat két fegyveres rendőr is megövtá volna a kifosztástól. Ugyanakkor Füvessy h[elyettes] főkapitány házához és más helyre is jutott fegyveres rendőr. November 3-án a fiatalabb tiszt urakból alakult nemzetőrség több elrabolt dolgainkat egyesek által beszállíttatott a rendőrségre, de azok ott eltűntek, hogy hová nem tudom. Mikor később feleségem a rendőrségnél a rablási ügyből kifolyólag vizsgálat elrendelését kérte, azt a választ nyerte: »nem alkalmas az idő vizsgálat folytatására.« Egyik rendőrnek a lábán 1919. szept. hóban személyzetem megismerte a csizmámat. Barna Tibor h[elyettes] főkapitány úr vizsgálatot indított ellene, amikor elismerte, hogy azt november 1-én a házamból rabolta el. Amik az elrablott holmiból megkerültek annak értéke 2000 azaz kettőezer koronánál többet nem ér; most folyik ugyan kéréssem folytán 1919. augusztus hó közepe óta rendőri nyomozás, de alig valami csekély eredménnyel. Megjegyezni kívánom még azt, hogy a közéleti életnél kifejtett működésem a városnak közel egy millió koronát jövedelmezett. Mindezek alapján kéréssem teljesítését tisztán jogi alapon is igazoltnak remélem.”²⁰

A jogi bizottság az ügyet megvizsgálás után azzal a megjegyzéssel utalta vissza a tanácshoz, hogy az állapotdjön meg az érintettel a kártérítési igény pontos összegéről. Szőke Gyula 1920. február 14-én kelt beadványában három pontban összegezte konkrét kéréseit: „1. Hozassék házam a város által elsőrendű szakemberek közreműködésével abba az állapotba, amilyenben 1918. október végén a lerombolás előtt volt. Ez alatt azt értem, hogy a kőműves, ács, asztalos, mázó, festő, lakatos, bádógos, villanyszerelő (csillárokkal együtt) üvegező és egyéb munkák teljesen bevégezve használható állapotba adassék át. 2. Ruhaneműek,

fehérművek, bútorzat, szőnyegek, edények, bor és egyebekért az akkori áraknak megfelelően számítva 400 000 kor, azaz négyszázezer koronát kérek. 3. Ha a tek[intetes] tanács jobbnak látná a 2. pontban felsoroltakra vonatkozólag egy szakértő bizottság meghallgatását is jónak látom. Az elrabolt holmokról kimutató az első kérvénymnél fekszik.”²¹

A kártalanítási ügyet a törvényhatósági bizottság másodízben a márciusi közgyűlésen tűzte napirendjére. Az előterjesztésből is kitűnik, hogy a jogügyi bizottság a kérdéssel behatóan foglalkozott, ahol a többségnek az volt az álláspontja, hogy Szőke Gyula kártérítési igényét bíróság előtt is érvényesíthetné, mivel azonban néhány bizottsági tag ezt a véleményt nem osztotta, a testület a méltányossági alapon történő kártalanításra tett javaslatot. Annak érdekében, hogy a város és az ügyvezető közti egyezség megköthető legyen, a városi tanács ezen javaslat alapján az elrabolt tárgyakról szóló kimutatást kiadta a zálogházi becsüsöknek felértékelés végett. Ezek értékét az érintettek 1918 novemberi árviszonyok alapján összesen 458 542 koronában állapították meg. Ezt követően a tanács újból meghallgatta a pénzügyi bizottságot is, amely egyetértett a jogügyi bizottsággal, tekintettel azonban arra, hogy az elrabolt tárgyak közt sok olyan volt, amit a város természetben vissza tudott adni, vagy esetleg jutányosan be tudott szerezni, azt javasolta, hogy a város az eltűnt ingóságokat alkalmas időben fokozatosan szerezze be s természetben adja vissza, mert így a kártalanítás lényegesen kevesebbe kerülne.

A törvényhatósági bizottság végül hivatalnokának teljes kártalanítása mellett döntött: „ha minden kétséget kizáró jogi alap nincs is meg arra, hogy a várossal szemben ez a kártérítés bíróság előtt is érvényesíthető lenne, de miután Szőke Gyula ellen hivatalos hatáskörbe nem tartozó, de felettes hatóságai által tiltakozása ellenére is rákényszerített munkakör lelkiismeretes és pártatlan betöltése hívta ki a csöcselék haragját, a városnak a legerősebb méltányosság által diktált erkölcsi kötelessége, hogy ezt fölöttes hatóságainak intézkedése folytán a saját hibáján kívül feltámadt népharag által mindenéből kifosztott földönfutóvá tett tisztviselőjét teljesen kártalanítsa.”²² Ennélfogva és Bagi László bizottsági tag indítványára a közgyűlés felhatalmazta a városi tanácsot, hogy: „Szőke Gyula javadalmi ügyvezető házáat, melyet a kommunisták már felépítettek, de proletár lakásokra rendeztek be, ha a lakbérletekre vonatkozó kormányrendelet majd megengedi, eredeti állapotába állíttassa vissza, továbbá azokat a felszerelési és berendezési cikkekét és értéktárgyakat, melynek elrablása kétségtelenül beigazo-

▼
21 HU-MNL-BKML-IV.1908.b. 3383/1920.
22 HU-MNL-BKML-IV.1903.a. 109/1920.

lódik alkalmas időben a szükségeshez képest successive²³ szerezzé be s adja át az ügyvezetőnek s az így felmerült összes kiadásokról azok fedezhetése végett tegyen majd annak idején jelentést.”²⁴

A belügyminiszter a fenti döntést azonban nem hagyta jóvá, tekintettel arra, hogy a szóban forgó határozat: „a városra oly súlyos és meghatározottan meg sem állapított nagyságú terhet ró, mely nehéz anyagi helyzetével és ebből folyólag a legmesszebb menően megkívánható takarékosági elvekkel sem egyeztethető össze. Másrészt pedig a város közönségét sem terhelheti anyagi felelősség azért, mert egyes alkalmazottai a forradalmi viszonyok folytán károkat szenvedtek. Ennek elvéképpen való elismerése, oly veszedelmes preczedenst teremtene, amely esetleg a városok és községek háztartását újabb indokolatlan kiadásokkal terhelné meg.” A miniszter mindezek mellett leiratában a méltányosság szempontjaira tekintettel javasolta a károsult tisztviselő közvetett úton történő kárpótlását.²⁵

Néhány hónappal később a kormányhatóság intencióit követve született meg az újabb közgyűlési döntés Szőke Gyula ügyében. Az elfogadott határozat úgy rendelkezett, hogy helyreállítási összeget a központi szeszfőzde 1919–1920-as üzleti évében elért, a vártnál több mint egymillió koronával magasabb tiszta bevételéből fogják biztosítani. Az üzem igazgatója egyébként ekkor már maga az érintett volt, a törvényhatósági bizottság pedig egyértelműen Szőke Gyula tevékenységének tulajdonította a zárszámadásban kimutatott extraprofitot.²⁶

A kártalanításra fordítható összeget 450 ezer koronában állapították meg, az árak emelkedése miatt a jelzett összegből az elpusztított vagy ellopott ingóságok viszont csak alig egyharmada lett volna pótolható. A korábban elkészített kárkimutatásban szereplő tételek értékének felülbírálatát az e feladattal megbízott háromtagú bizottság a fentiek miatt mellőzte is.²⁷ Ugyanakkor a Bagi László nyugalmazott helyettes polgármester által vezetett testület javasolta a tanácsnak, hogy elszámolási kötelezettség nélkül adja ki Szőke Gyulának a részére megítélt összeget, levonva az előlegként korábban már kifizetett 200 ezer koronát, emellett javasolta azt is, hogy az ügyvezető háza „a város által házilag tétessék lakhatóvá”. A tanács a fenti indítványokat elfogadta, egyúttal utasította a mérnöki hivatalt, hogy készítsen számítást a renoválás várható költségeiről.²⁸ A következő év tava-

▼

²³ Successive: fokozatosan.

²⁴ HU-MNL-BKML-IV.1903.a. 109/1920.

²⁵ HU-MNL-BKML-IV.1908.b. 13 447/1920.

²⁶ HU-MNL-BKML-IV.1903.a. 311/1920.; A belügyminiszter utólag ezt a közgyűlési döntést sem hagyta jóvá, azonban ezúttal is megjegyezte: „a méltánylást érdemlő körülményekre nem lenne észrevételem az ellen, ha a város közönsége a nevezett javadalmi ügyvezetőt bizonyos összegszerűleg meghatározott s a város anyagi viszonyaival számoló segélyben részesítené.”

²⁷ A bizottság tagja volt még Tormássy Ferenc főszámvevő és Kovács Sándor takarékpénztári igazgató.

²⁸ HU-MNL-BKML-IV.1908.b. ad. 13 447/1920.

szára összeállított jelentés az elvégzendő munkák bekerülését 271 366 koronában állapította meg. Az összeg helytállóságát vizsgáló ad hoc bizottság az előirányzatot azonban túlzónak találta: „kellő körültekintéssel, a fölösleges és luxus természetű kiadások elhagyásával és ha a város – az áresésekkel számolva – a nem sürgős természetű beszerzéseket az őszre halasztja, lényegesen kevesebből lehet a helyreállítást eszközölni”.²⁹ Az elfogadott iránymutatások szerint eljáró mérnöki hivatal 1921 novemberében benyújtott jelentésében a munkák befejeződéséről számolt be, kiemelve azt, hogy a helyreállítás tényleges összege a tervezettnél csupán fele lett, amely számszerűen 146 323 koronát jelentett.³⁰

Ezzel három év után befejeződni látszott Szőke Gyula kálváriája.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

HU-MNL-BKML-IV.1903.a. = Kecskemét Város Törvényhatósági Bizottságának iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek.

HU-MNL-BKML-IV.1908.b. = Kecskemét Város Tanácsának iratai. Közigazgatási iratok.

HU-MNL-BKML-IV.1909.a. = Kecskemét Város Nemzeti Tanácsának iratai. Nemzeti Tanács iratai

HU-MNL-BKML-IV.1910.a. = Kecskemét Város Polgármesteri Hivatalának iratai. Elnöki iratok.

▼

²⁹ HU-MNL-BKML-IV.1908.b. 13 141/1921.

³⁰ HU-MNL-BKML-IV.1908.b. 35 438/1921.

Egy nehéz életű, „legendás” lelkész

Ván Benjámin református lelkész élete a kutatások tükrében

„Kiskunhalason lelkész 1937-től 1953-ig, politikai okokból való kényszernyugdíjazásáig. Mivel kitiltották Halasról, 1953–1962 között Szankon élt...” – írja a kiskunhalasi helytörténeti szakirodalom Ván Benjámin református lelkész kapcsán.¹ Hogy ez vajon igaz-e, és milyen politikai okok vezettek idáig, azt igyekszem kibontani, egy olyan életút kapcsán, amely már a dualizmus, majd a Horthy-korszak idején is terhelt volt konfliktusokkal.

Tanulmányom elején írásom főszereplőjének életéről rövid áttekintést nyújtok. Ván Benjámin egy hétgyermekes család ötödik gyermeke volt. 1892. április 7-én született Kiskunhalason egy nagyon vallásos, református „presbiter” családba. Szülei Ván István kertész és Mucsi Julianna háztartásbeli voltak. Kiskunhalason a református gimnáziumban érettségizett 1912-ben. Teológiai tanulmányait a budapesti, majd a pápai teológián végezte (1912–1917). Lelkész vizsgáját 1919-ben tette le. Segédlelkész volt Szilády Áron (1837–1922) mellett Kiskunhalason (1917–1921). Aztán Nagycsepelyen szolgált 1921 áprilisában, majd Látványban (1921–1924) került a parókiára. Itt rendezte sajtó alá a Pápán és Kiskunhalason írt *Napra for-gok* című művét. 1924 után Nagykőrösre, Garéra, Szavára, aztán Mohácsra került 1926-ig. Rövid ideig rendelkezési állományba került a fegyelmi ügyei, pereit miatt. 1927-től visszakerült Látványba lelkésznek. Kiskunhalason, mint lelkész 1937-től szolgált. 1953–1962 között Szankon élt. 1962-től 1977-ig Rádfalván nyugdíjas lelkészként szolgált. 1977-től Ván Istvánnál, unokaöccsénél Kiskunhalason lakott haláláig, 1985. március 17-ig.

Ván Benjáminnak nem kevés konfliktussal terhelt élete volt. Családi háttere kapcsán fontos kiemelni, hogy régi kiskunhalasi református család sarja volt. Családfájuk szerint ősei az Ormánságból érkeztek a kiskunsági futóhomokra a 17. század elején. Hat testvére volt, négy élte meg a felnőttkort. Két lánytestvére és négy fiútestvére született. Ő volt az ötödik gyermeke szüleinek. „Ván István úgy ismerte meg feleségét, hogy a halasi piacon »Szittyó kévéket« árult, amelyet szőlőkötözésre használtak fel. Szigorú, de jóságos ember volt, soha igazságtalanul meg nem büntette gyermekeit, elég volt, ha rájuk nézett, már tudták, hogy most helytelen amit tesznek.”² Édesanyjáról így írtak a családtagok: „...reggeltől estig dolgozott fáradhatatlanul, de

▼

¹ DARÁNYI Mária: Ván Benjámin. (szócikk) In: Kiskunhalas almanach. Városismertető az ezredfordulós Kiskunhalasról. szerk.: SZAKÁL Aurél, Kiskunhalas, Kiskunhalas Város Önkormányzata, 2002. 246.

² VÁGINÉ Ván Judit: Ván család. Kiskunhalas, Thorma János Múzeum, 2009. 133.

soha sem panaszkodott, családjának élt. Olyan ember volt, aki sohasem haragudott senkire, aki mindig és mindenkivel csak jót tett, mindenkinek segített, ahogy tudott. Képtelen volt arra, hogy egy szóval is eltérjen az igazságtól. Nyugodt, szelíd és szerény asszony, csak gyermekeivel és férjével törődött, hogy nekik meglegyen mindenük, neki sohasem volt semmire szüksége. Két ruhája volt télen-nyáron, egy fekete szövetruha és egy másik sötétkék.”³

Ván Benjámin állítólag római katolikus barátaival szívesebben beszélgetett, mint a reformátusokkal. Általában a káplánok között talált „pápista” beszélgetőpartnerekre.⁴ Visszaemlékezése alapján már gimnazista korában nagy hatással voltak rá mélyen hívő katolikus diáktársai és tanárai is.⁵

Ván Benjámin és a katolikusok közti szoros kapcsolat letagadhatatlan. Őáltala is rögzített tény. Leginkább az 1910-es és 1920-as évek meghatározó figurája, a nyíltan antiszemita Prohászka Ottokár püspök volt rá nagy hatással. Ráadásul személyes viszony alakult ki köztük. A katolikus egyházi kapcsán a benyomása meghatározóvá vált: „Volt alkalmam látni közelről I. Ferenc Józsefet, IV. Károlyt, majd hatalmas minisztereket, jeles tudósokat, híres főpapokat, de ezt a félelmes érzést még csak Prohászka Ottokárral való érintkezésemkor tapasztaltam...”⁶ A másik katolikus személy pedig a nagy hatású szónok, Buttykai P. Antal ferences szerzetes volt, akinek prédikációi miatt Ván szerette a Ferenciek téri templomot is látogatni:⁷ „Nem tehetek róla. Amíg a teológia tanárainak száraz, élettelen tanításai mellett prédikáltam, addig el tudtam készülni a beszédeimre, de ahogy megismertem Butykay (sic!) pátert, majd még inkább Prohászka püspök urat, azóta semmi hasznát nem veszem a teológiai tanulmányaimnak, annyira a hatásuk alatt állok.”⁸

A problémák már igen korán jelentkeztek vele kapcsolatban. Ván Benjámin budapesti teológián az 1910-es évek közepén azt mondta: „Kálvin a protestantizmus-sal „beleürített” a kútba”. Kérték, hogy vonja vissza az állítását. Azt mondta végül, hogy csak a kút kávjára „ürített”, majd belepiszkálta. Pápára kellett mennie befejezni a tanulmányait.⁹ A Ván családból többen is megorroltak a reformátusok döntésére.

A katolikusokkal való kapcsolata mellett a politikai hovatartozása is gondokat okozhatott neki. Ván Benjámin – nem utoljára – a politika színterére lépett az első világháború után. 1920-ban a Kiskunhalason kedvelt és támogatott kisgazda

▼

3 VÁGINÉ, i. m. 134.

4 FELDHOFER Magdolna szíves közlése alapján.

5 Ráday Levéltár, C 94. Ván Benjámin: Visszanézek (kézirat). o. n.

6 VÁN, Benjámin: Szilády Áron élete. Kiskunhalas, Kiskunhalasi Református Egyházközség, Szilády Áron Társaság, Thorma János Múzeum, 2012. 85.

7 FELDHOFER Magdolna szíves közlése alapján.

8 VÁN, i. m. 123.

9 SZABÓ, Gábor: Emlékeim Alsósegedtől Kecskemétig. Budapest, Egyház és Társadalom Kutatóintézetének Reformáció Öröksége Műhelye – Károli Gáspár Református Egyetem – Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet. 2021. 176.

mozgalommal, az Országos Kisgazda- és Földműves Párttal szemben fellépő, kifejezetten katolikusok által favorizált Keresztény Nemzeti Párt mellé állt.¹⁰ Részt vett még a kampányában is.¹¹ Míg a presbitérium, a lelkészek, és valószínűleg számtalan gyülekezeti tag, hívő a kisgazdákat támogatta, Ván szembement elődeivel. A kifejezetten antiszemita kampányban¹² nagyon súlyos helyzet alakulhatott ki a reformátusok között. Ilyen kortes versek jelentek meg a sajtóban: „Dózsa Zsiga sátozt épít a választás napjára. Van már hozzá kommunista vörös-csörgős sipkája. Bent látható Thuróczy a pojáca, A halasi kisgazda-párt csodája. Kolozsváry, Kolozsváry a pártjával kirukkol. Mellette áll, mellette áll Frankl zsidó fogdoktor. És a többi kunhalasi zsidóság. Ez a helyi paraszt-párti társaság.”¹³ Vagyis még a lelkésztársát¹⁴ is támadták a „kereszténypártiak”. Ráadásul, bár ez nem volt ritka a korszakban, nyíltan zsidóztak. Hogy mennyire volt antiszemita Ván, azt nehéz megítélni, de mindenképpen leszögezhető, hogy tett olyan kijelentéseket, amik elbizonytalanítják az embert. Jól jellemzi a Horthy-korszak elejét megítélő, elítélő mondata is ennek kapcsán: „Ahogy akkor nem kellett volna mindenféle kereskedőcskéket érdem nélkül bárósítani, most ugyanúgy nem kellene őket bántani.”¹⁵

Újabb gond keletkezett abból, amit Ván Benjámin állítólag Szilády Áron (1837–1922) lelkész kérésére tett meg, vagyis hogy rendezze kéziratát egyházi beszédei, gondolatai kapcsán és azokat adja ki. Az idős református lelkész nem érthette ezt meg, mivel a *Napra forgok* című könyv 1924-ben jelent meg végül.

A Budapesti Hírlap így köszöntötte Ván „újszerű” művét: „Ez a kis könyv telis teli van mély értelmű szentenciákkal, talpraesett mondásokkal, finom ötletekkel, mikből – kiemelve őket a fejtegetések sodrából – csinos kis gyűjteményt lehetne összeállítani.”¹⁶

A Nemzeti Ujság sem fukarkodott a szép szavakkal és jelzőkkel: „Ván Benjámin lelke is tisztábban, hangulatosabban tudott felemelkedni a futóhomokról, a sikérgyökérről, mintha a városokban megfáradt vándor volna és kulturfilozófiával töltöttezett volna. Mégis a legszebb bölcséletét nyújtja. Nem is hiányzik művéből semmi magasság, sőt a szel-

▼
10 Jó részt Prohászka Ottokár püspök hatására állt a párt mögé.

11 VÁN, i. m. 166–171.

12 VÉGSŐ, István: „Két város” Polgármesterek és helyi választások Cegléden és Kiskunhalason, 1920–1929. In: *Múltunk – Politikátörténeti Folyóirat*. 2022. 67. sz. 79–81.

13 Kiskunhalas Helyi Értesítője, 1920. január 4., 2.; január 11., 2.

14 Dózsa Zsigmond (1879–1922) református lelkész, gimnáziumi tanár volt. Pápán végezte teológiai tanulmányait, 1905-től szolgált Kiskunhalason, de a gimnáziumban is tanított. GSZELMANN, Ádám: A Szilády Áron Református Gimnázium története. Kiskunhalas, Thorma János Múzeum, 2004. 287.

15 KOVÁCS Kálmán Árpád: A reformátusok Horthy-kultusza. *Magyar Hírlap*, 2020. július 7., 8.

16 A recenzió, könyvajánló szerzője a kiskunhalasi gyökerekkel rendelkező Szász Károly író, irodalomtörténész volt. SZÁSZ Károly: „Napra forgók – Új könyv, új író. Budapesti Hírlap, 1924. július 23., 2.

lem és lélek nagysága borul boltívül munkájára. Lapjait forgatva fenséges dómban játunk, melyben sugárzik egy fensőbb élet.”¹⁷

Érdekesség, hogy a kecskeméti *Katholikusok Lapja* milyen jó szívvvel ajánlotta a könyvet híveinek: „Könyvét szeretettel ajánljuk különösen az intelligens katolikus közönség figyelmébe s azért, hogy mindenki megszerezhesse, a „Kordában” árusítjuk is.”¹⁸ Sőt, a Királyi Magyar Természettudományi Társulat rendes tagjává választotta könyvben alkalmazott természeti hasonlataiért.¹⁹

Ám a *Kálvinista Szemle* durván támadta a könyvet. Gombos Lajos tábori lelkes kriptokatolikusnak nevezte Ván Benjámint.²⁰ Úgy vélte, hogy Ván eltávolodott a helvét hittől, és a katolikus katekizmus felé vonzódik. Volt némi igazsága Gombosnak. A keresztet szimbolizáló címlap, vagy az, hogy a szentírási idézeteket hol latinul, hol magyarul, de többségében a katolikus Bibliából idézte Ván, valóban sokakat felbőszíthetett. Könyve ezzel a Szent Páltól idézett gondolattal kezdődik: „*Non enim erubescio Evangelium Virtus enim Dei est in salutem omni credenti*” (Rom. I. 16.).²¹ Gombos azt állította, hogy Prohászka pénzelte Vánt, hogy legyen árulója a református egyháznak. Ezt Ván egy olvasói levélben röviden kikérte magának, részben cáfolta.²² Gombos, aki *Szablya* álnéven írta cikkét helyenként persze kissé túlgondolta Ván példázatait: „*Ha majd kialszik a láng, benne elhamvad oltárunk tüze: lesz sötétség a félhomály helyett, de a sötétben elhívottak, meglátják fényleni a Nagy Konstantinnak mutatott szent jelet a biztos győzelem ígéretével – 305. lap.*” – *Mi egyéb ez, mint annak felvetése, hogy Szilády Áronnal sírba dől az utolsó kálvinista s Kiskunhalas s vele az egész magyar ref. egyház meghódol a katolicizmus előtt?*”²³ Emellett Ván írásában a szoborkultusz támogatását és a katolikus hit védelmezését is felfedezni vélte Gombos. Mindenesetre Ván feljelentette a tábori lelkészt, kártérítést és bocsánatkérést követelt.²⁴

A durva támadássorozatot a református egyház kezdetben kívülről szemlélte. Ván Benjámint Nagykörösre, Garéra, Szavára, majd Mohácsra helyezték. Ravasz László püspök végül rendelkezési állományba helyezte, vagyis nem engedte neki a szolgálatot sem.

A három évig húzódott pereskedésben végül 1927-ben a Büntetőtörvényszék, majd az Ítéletábla, végül a Kúria az ítéletben Vánnak adott igazat. A *Budapesti*

▼
17 A helyi média idézte az országos lapot. Ván Benő könyve. *Kiskunhalas Helyi Értesítője*, 1924. május 31., 2.

18 Irodalmi szemle. *Katholikusok Lapja*, 1925. 5. sz. 76.

19 VÁGINÉ, i. m. 187.

20 *Kálvinista Szemle*, 1924. augusztus 16., 258–259.

21 Nem szégyellem ugyanis az evangéliumot, hiszen Isten üdvösséget hozó ereje minden hívőnek.

22 Ván Benjámin: Református pap kriptokatolikus könyve. *Kálvinista Szemle*, 1924. szeptember 27. 314.

23 Református pap kriptokatolikus könyve. *Kálvinista Szemle*, 1924. augusztus 16., 259.

24 Ván Benjámin volt halasi ref. káplán ügye a ref. konvent rendkívüli bírósága előtt. *Kiskunhalas Helyi Értesítője*, 1927. május 7., 1.

Hírlap tudósítása így szólt: „Ván Benjámín református lelkész mintegy két évvel ezelőtt Napra forgó címen vallási bölcsekedést tartalmazó kötetet adott ki. A Kálvinista Szemlében Gombos Lajos református lelkész foglalkozott a könyvével, és kritikai megjegyzéseiben azt állította, hogy Ván Benjámín református lelkész létére Chrypto katolikus szellemben írta meg a könyvét, hogy elvtelen, gerinctelen és elárulta egyháza ügyét. Ván Benjámín a kritika miatt rágalmazás címén beperelte Gombos Lajost, akit a büntetőtörvényszék kétmillió korona pénzbüntetésre ítélt. Az ítéletet a királyi tábla jóváhagyta. A Kúria ma szintén megerősítette az első bíróság ítéletét...”²⁵

Végül Ván még Ravaszt is feljelentette, hogy hivatalával visszaélve helyezte rendelkezési állományba. A konvent visszautasította a keresetet, de Ván a konvent rendkívüli bíróságához fordult. Ez az ügy így már tényleg országos figyelmet kapott. Az egyik tudósítás igen érzékletesre sikeredett a tárgyalásról: „Kemény mongol fejű ember Ván Benjámín református káplán, aki valahonnan a Kunságból szakadt el egy dunántúli kis faluba. Ma súlyos váddal állott legfőbb bírósága, a magyarországi református konvent elnöksége előtt... [...] Így került ma a reformátusok Abonyi-utcai Egyetemes Székházában a rendkívüli konventi bíróság zárt ülése elé Ván Benjámín, illetve Ravasz László püspök ügye. A bíróság elnöke, Baltazár Dezső, tiszántúli püspök világi bírása, Degenfeld József gróf tiszántúli főgondnok, előadója pedig Kun Béla dr., debreceni egyetemi tanár volt.”²⁶ A rendkívüli bíróság helybenhagyta a konvent döntését. A konventtel később – a második világháború idején – is meggyűlt a baja. A látrányi gyülekezet egyes tagjai egy adás-vételi ügyet vittek ez elé a „bírói testület” elé, ahol Vánt elítélték.²⁷

A Ván család egy része eltávolodott a református egyháztól. Ván Benjámín testvére, Ván Zsuzsanna katolikus lett az 1920-as évek elején. Sőt, megalapította a Szűz Mária Társaságot, egy női szerzetesrendet. Budapesten volt a székhelyük. Az egyik unokatestvérük, Ván Eszter is kitért a református vallásból, de ő házasság miatt. Ván maga agglegényként élt. Állítólag önként vállalt cölibátusi fogadalmat tett. Ezzel is magára vonva a katolikus hirhez való egyértelmű vonzódásának „gyanúját”.²⁸ Ván élete vége felé így vallott meghasonulásáról: „Mit vétettem én a református egyház ellen? [...] ... azt az egyet, hogy nem gyűlöltem a katolikus egyházat, hanem mely megbecsüléssel néztem múltját, jelenét, szervezetét...”²⁹

25 Református lelkészek háborúsága. *Reformátusok Lapja*, 1927. február 17., 13.

26 Ravasz László püspök póré egy káplánnal. *Ellenőr*, 1927. május 8., 17–18.

27 BENEDEK Zsolt: A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1941. évi május hó 6–8. Napjain Tartott Ülésének Jegyzőkönyve. Budapest, Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1941. 543.

28 FELDHOFFER Magdolna szíves közlése alapján.

29 BÖDECS Pál (szerk.): Ván Benjámín: Tört vetés – válogatott írások. Kiskunhalas, Kiskunhalasi Református Egyházközség, Szilády Áron Társaság, 1995. 112.

Vánnak katolikus felebarátai mellett zsidó barátai is voltak, akik szintén szerették őt hallgatni: „Nagyszerű szónok volt. A Grosz családból többen, meg más zsidók, katolikusok is mentek a ref. templomba, ha tudták, hogy Béni bácsi prédikál. Pirtón, ahol találkoztam Béni bácsival és együtt tapostuk a futóhomokot egyszer, »Ez a szandál vacak, belemegy a homok« panaszkodtam. »Ne azt mondd fiam, hogy milyen rossz, mert belemegy a homok, hanem azt, hogy milyen jó, hogy ebből a szandálból ki is megy a homok.« Megértettem és egész életemben igyekeztem eszerint a tanítás szerint gondolkodni.”³⁰ Az igen tekintélyes Práger család egyik tagja így mesélt róla: „Egyik kol nidre este az első sorban megjelent a helybeli születésű ref. lelkész helyettes, Ván Benjámin, egyszerű parasztként csizmában járt, legjobb barátja Grosz Mór jó eszű, művelt, púpos ügyvéd volt.”³¹ Persze rokonaival is szívesen beszélgetett. Egyik testvére, Julianna főzött rá a parókián. Egyik gyermeke rendszeresen bejárt hozzá ezért, és volt, hogy éjjelig mesélte neki élete legfontosabb történeteit.³²

Ván Benjámin a holokauszt idején is „főszerephe” került a kiskunhalasi gettó létesítése kapcsán. 1944. május 15-én a város képviselő-testülete közgyűlést tartott, ahol dr. Halász D. Sándor ismertette a zsidók elhelyezése tárgyában az 1610/1944 M. E. sz. alatt kihirdetett kormányrendeletet, valamint a 27 409/1944 kig. sz. alispáni rendeletet és az azok kapcsán elvárt intézkedéseket. A közgyűlésen Ván Benjámin, mint városi képviselő, és mások javaslata szerint a templomot környező városrészben (Tabán) és a Schneider-cég munkásotthonában kellett volna elhelyezkednie a (két) gettónak. Ván úgy vélte, a kérdés megoldható egy hozzávetőleges tömörítéssel, amely több háztömböt foglal magában, és szorosan a kérdéses városrészre, illetve a Lázár-városrész egy részére terjedhetne ki. Véleménye szerint a rendőrhatalóság a zsidókat könnyen ellenőrizheti és a keresztény háztulajdonosoknak sem kell házukat átadniuk. Ván a gettót veszélyesnek tartotta közegészségügyi szempontból, és „járványfészeknek” nevezte. Ezért a gettó fokozatos és nem egyből történő felállítását javasolta. Mint mondta: „Ez nem filozemita, hanem hungarista felfogás. A fajtámat féltem, azt őrzöm, ölelem, amikor a zsidókkal való bánásmódban a humanizmust kívánom.” Követelte, hogy a zsidó orvosokat hagyják meg lakásaikban, hogy a nem zsidók ne károsuljanak a gettósítás miatt. Kérte, hogy tegyenek különbséget az asszimilált és a beköltözött zsidók között, szerinte utóbbiak más elbírálás alá esnek.³³

▼
30 GÖZÖN Imre (Budapest) szíves adatközlése alapján.

31 PRÁGER Miklós: Emlékeim a kiskunhalasi hitközség életéről. főszerk.: GECSÉNYI Lajos. Tanulmányok a magyarországi zsidóság történetéből. Budapest, Milton Friedman Egyetem, 2019. 286.

32 NÉMEDI Imre (Kiskunhalas) szíves közlése alapján.

33 VÉGSŐ István – SIMKO Balázs: Zsidósors Kiskunhalason – kisvárosi út a holokauszthoz. Budapest, L'Harmattan, 2007. 156-158.

Grósz Imre holokauszt túlélő ezt mesélte Ván Benjámin kapcsán: „*Marci bátyám és Béni bácsi osztálytársak voltak, és egy életre szóló barátságot kötöttek. A gimiből jövet hosszan beszélgettek és Béni bácsi vitte nagybátyám táskáját. Grosz Mór kis púpos ember volt és Béni bácsi egy nagy, erős ember. A gettóba is bejött a barátjához. Nagypapa kérdezte, hogy tudott bejönni? »Nincs az a csendőr, aki engem meg tudna állítani!« – volt a válasz.*”³⁴

Már 1944. október végén a kiskunhalasi képviselő-testület kiskunzaparti képviselője a szovjetek által megszállott városban. Az 1945-ös választásokon nem került be a testületbe.³⁵ Úgy, mint az első világháborút követően, 1945 után is indultak vidékre, külföldre ún. gyermekvonatok. Azok a családok, akik nem tudták megfelelően táplálni a gyermekeiket, kiadták őket nyárra, vidékre. Kiskunhalas is átvette a jó gyakorlatot. 1945 nyarától Ván Benjámin református lelkész irányítása mellett Budapestről szegény gyermekeket hoztak a városba. Részben református és családi kapcsolatok miatt, részben a kiskunzapárt akkori propagandáját is segíteni akarta ezzel.

Kiskunhalasra érkezésükkor először a helyi árvaházban kaptak szállást. Természetesen elsősorban módosabb református gazdák vették magukhoz a gyerekeket. 128 budapesti gyermek volt Kiskunhalason, általában 1-2 évig. Többeket szerettek volna örökbe fogadni, de végül mindenki visszatért. Ván Benjámin csak „nyaraltatásként” címezte meg a szociális gondoskodásnak ezt a fajtáját: „*Amikor Budapest fölszabadult, iskolai ügyben föl kellett nekem is utaznom s meglátogattam Szabó Imre esperest, meg Dobos Károly barátomat, akik elmondták a szörnyű nyomorúságukat s az ínségbe jutott családok szomorú állapotát. Amikor ezekről beszámoltak, nyomban ígéretet tettem nekik arra, hogy Halason a tehetősebb családokat megkérem arra, hogy fogadjanak magukhoz gyermekeket, hogy az ínséges nyomorúságtól megmenthessük őket. Én aztán szószékről megtettem a fölkérést, ecsetelve a pesti szegénységet, majd sokakhoz el is mentem, akiket erőzőbb embereknek tartottam s megkértem őket gyermekek vállalására. Hamarosan helyet tudtam szerezni 128 gyermek számára. Ezeket Dobos Károly hozta le, köztük volt az ő négy fia is, akiket rokonaimnál helyeztem el, azokat aztán ott is tartották két esztendeig, mert nagyon megszerették őket. De a többiek is hosszabb időt töltöttek Halason, amíg szüleik sorsa jobbra nem fordult. A felügyeletükre küldött nőt pedig az árvaházunkban helyeztem el, ahonnan a mi diakonisszánkkal együtt végezték látogatásaikat. Ennek az akciónak a gyermekek is örültek, mert szeretetben részesültek, de a családok is, mert megszerették a gyermekeket, de azt is érezték, hogy ezzel végezték el igazán az istentiszteletüket, amit én minden alkalommal ki szoktam hangsúlyozni, hogy a jó cselekedet a legértékesebb imádkozás, s érezze boldognak magát mindenki, aki másokkal*

▼

³⁴ GÓZON Imre (Budapest) szíves adatközlése kapcsán.

³⁵ SZABÓ Róbert: Politikai harcok, nemzetgyűlési választás Kiskunhalason, 1945–1947. In: ERDŐDY Gábor (főszerk.): Rendszerváltások kortársai és kutatója: Tanulmánykötet Izsák Lajos 70. születésnapjára. Budapest, ELTE, 2013. 221–225.

jót tehet. De boldognak éreztem magamat én is, valahányszor láttam a hívőkben az én igemagyarázatom megértését, a tettekre készségüket. [...] A gyermekek legnagyobb része egy évet töltött a fogadó szülőknél, de többen két évet is éltek gondozásuk alatt. Többet örökbe is kértek, de senki nem mondott le gyermekéről, s boldogan vitték haza, ahogy azok a szülők is rendezhették sorsukat s megindulhattak az új élet biztatást ígérő elrendezésén.”³⁶

Fontos kiegészítés, ami már a fenti szövegben is tetten érhető, hogy a kiskunhalasi, itteni érintettségű családok is igénybe vették a lehetőséget. A későbbi Munkácsy-díjas Berki Viola is ekkor érkezett vissza, egyelőre egyedül: „Fekete Imre bácsi, hajdani halasi polgármester. [...] Ő hívta fel a figyelmünket arra, hogy indul vidékre egy gyermekvonat, ami a kiéhezett pesti gyerekeket viszi, hogy vidéken feltáplálják őket. Azt javasolta, hogy én jelentkezhetek erre a vonatra, ő, a felesége és a Musáék mint kísérők jöhetnek velem. A Molnár fiúk, Kálmán és Mihály már a legelső alkalommal elmentek, hogy mielőbb hazaérjenek Makóra. A szüleim azt mondták, majd ők gyalog indulnak el, benéznek Soroksárra, hátha megvannak a lovak és a kocsi. Engem nyugodtan rábíztak Musáékra és Feketékre. Tehervagonokban utaztunk piszkos szalmán, napokig vesztegelve, vakvágányokra félretolva. Végre megérkeztünk Halasra. Engem felkísértek a városházára a mérnöki hivatalba, ahol Flóra nagynéném dolgozott. Elámult megérkezésemén, és boldogan mentünk haza nagymama Kárpát utcai házához. Nagy volt az öröm. Nem lehet leírni azt az érzést, amit a finom vetett ágyban alvás jelentett.”³⁷ Másfelől voltak olyanok, akik a zsidóüldözések hatására egyedül vagy árvává lettek, így számukra is jobb volt vidékre kerülni a fővárosi nyomorból. Ván Benjámin húga, Ván Zsuzsanna, aki később megkapta a Yad Vashem Világ Igaza kitüntetést is a Szűz Mária Társaság keretein belül, a fővárosi Vörösmarty utcai rendházban közel 60-70 üldözöttet bújtatott. Számos zsidó gyermekért nem jöttek a szüleik, így ők is Kiskunhalasra kerültek a gyermekvonat révén.³⁸ 128 gyermek érkezését legalább 60-70 kiskunhalasi családnak kellett fogadnia. Ez nyilvánvalóan nagy tehertétel volt. Öltöztetésük, etetésük nem kis áldozattal járt a kiskunhalasiaknak.³⁹

Ván Benjámin is ellenezte a református gimnázium és iskolák államosítását. 1948-ban állítólag a bika kiheréléséhez hasonlította a műveletet. A mirigyek elvételével példálódzott, hogy így csinálnak az egyházból, emberekből szolgát.⁴⁰ Később ezt többször felemlgették neki, hogy nem kellett volna ilyet mondania. Ám nézzük a tanulmány eredeti állítását, miszerint Ván Benjámin lelkészt 1953-ban kényszernyugdíjazták és „elűzték” a városból. Érdemes megemlíteni, hogy hasonlóan járt egy másik kiskunhalasi, aki pedig pesterzsébeti szegény sorsú isko-

▼

36 Ráday Levéltár, C 94. Ván Benjámin: Visszanézek (kézirat). o. n.

37 FURKÓ Zoltán (szerk.): Berki Viola képzőművészete. Budapest, Ajtósi Dürer Könyvkiadó, 1997. 20.

38 VÁGINÉ, i. m. 168–169.

39 Ráday Levéltár, C 94. Ván Benjámin: Visszanézek (kézirat). o. n.

40 SZABÓ, i. m. 175.

lásokat segített. Nagy Szeder István mérnök, a kisgazdapárt helyi elnöke a helyiek gyűjtése révén, 1957 elején több vagonnyi élelmiszert vitetett vasúton a fővárosba. Őt abban az évben tartóztatták le 1956-os forradalmi tevékenysége miatt.⁴¹

Szinte kivétel nélkül minden szakirodalom megemlíti, hogy Ván Benjámin (kényszer)nyugdíjazták és kitiltották Kiskunhalasról.⁴² Ván a saját életrajzi ihletésű munkájában azt írta, hogy 1952-ben házkutatást tartottak nála, mert állítólag gabonát rejtgetett. Már 1952-ben figyelmeztették, hogy nyugdíjba fog menni, és ki lesz tiltva a városból.⁴³ Ám ennek hivatalos írásos nyoma nincs, pedig egy ilyen eljárásnak nyilvánvalóan kellene, hogy legyen dokumentációja.

Ván így írt ezekről az időkről és az esetről: „1953. aug. 28-án Pap Géza esperesem a Hartára összehívott papi gyűlésen tudtomra adta, hogy engem soron kívül, azonnali hatállyal nyugdíjba küldenek, s városomból örökre kitiltottak. S így 48 órára maradhatok csak Halason, ha gyűlésünk végén haza térek, s észrevétlenül, búcsúbeszéd nélkül kell eltávoznom azzal a megindokolással, hogy betegségem kényszerít a szolgálati helyemtől való azonnali megválásra. A tíz hónapi lázas munkámnak így váratlanul vége. Nem azt tartottam a legnagyobb csapásnak, hogy 61 éves koromban az országútra vetettek, hanem hogy a szellemi alkotásomban megrepesztettek s abban állták utamat az ismeretlen erők. Valósággal ma sem tudom 25 esztendő után, hogy kinek voltam az útjában, vagy tulajdonképpen mi is volt a vétkem. A szolgálatomat mindig lelkesen végeztem. Az új világnak ellensége nem voltam. Titkolni való szövetségre soha, senkivel sem léptem. Ami az egyházzal való bánást illeti, abban is a vezeklő ember büntetését láttam, mert éppen az abban hagyott műveimben figyelmeztettem is az Egyházat arra, hogy valóságos életet kell élnünk s nemcsak a liturgiában, mert a számonérés ideje közeleg, amiből 1919-ben már kóstoltunk. Azt is láttam, annak hangot is adtam, hogy nem a dogmák csiszolása, hegyezése a dolgunk, hanem az, hogy az Egyház adjon hangot, utasítást a nép életének a fölkarolására, s aztán a felekezetek mind ebben a munkában kérjék ki a részüket, s cselekedjenek Krisztus Urunk szelleme és szándéka szerint. A kommunistákat soha megvető szóval nem illetem. A magam jelentős vagyonát minden zokszó nélkül által adtam, s mégis szándéka útjában voltam valakinek, aki a maga lelki aljasságával a helyemre vágyott... [...] Bereczky Albert és Kiss Roland a kerületi főgondnok is megérkezett, hogy a szemléjüket megtartsák és utasításait megadják. Az esperes pedig azok érkezése előtt sorra vette a lelkészek beküldött és általa megbírált beszédeit. Mindenki beszédjeire megtette észrevételeit, egyedül az enyémmre nem tett semmi megjegyzést, vagy igazítani valót. [...] Ekkor mentem el Bereczky Albert püspökhöz, teológus korombeli jó barátomhoz, hogy védelmet találjak. Fogadott is, de csak röviden tehette, mert neki meg a minisztériumba kellett sietnie. Ha a püspöki

▼

41 VÉGSŐ István: Az 1956-os forradalom Kiskunhalason. Kiskunhalas, Páztortűz Egyesület, 2017. 55-64.

42 Vö.: BÖDECS, i. m. 5-6., 114.; DARÁNYI, i. m. 246.; JANÓ Ákos: Halasi múzeumi emlékeim. In: Halasi Múzeum. Szerk.: SZAKÁL Aurél, Kiskunhalas, Thorma János Múzeum, 1999. 26.; VÁGINÉ, i. m. 187.

43 Ráday Levéltár, C 94. Ván Benjámin: Visszanézek (kézirat). o. n.

méltósága a fejébe nem száll, s az maradt volna, aki volt, meghív a lakására, hogy intímen beszéljen velem, de bizony az az én Berci barátom velem szemben is püspökké magasztosult s csak percekre szorította a fogadását. Csak annyit tudott mondani: a szerencsétlen bika herélésed hasonlatát fújta föl valaki, s azt akkor a minisztériumban is tárgyalták, s el akartak miatta hurcolni, de akkor megmentettelek s kiálltam melletted. Akkor államtitkár voltam és tehettem. Az érted való jótállásomat is elfogadták, minthogy régi barátomnak s jól ismerődnek vallottam magamat. De most ezt a régebbi esetet valaki fölmelegítette és összeköttetései útján engem is kínos helyzetbe hozott, s így csak úgy tehettem meg, hogy az internálástól megmentsselek, ha az azonnali nyugdíjazásodat elrendeltem, de azt kikötöttem, hogy téged a továbbiakban békén hagyjak. Hogy ki áll a dolgok háta mögött, azt nem tudom, de gyere el holnapután a Konventre, ott gyűlés után a sejtésemet is közölhetem veled. De Béni, hogy is merted azt a triviális hasonlatodat elmondani? Azon én is megbotránkoztam. A Konventen a megjelölt időben megjelentem. A gyűlés zártan folyt s így a karzaton nem jelenhettem meg. Többen átmentek a várószobán s azok közül valaki fölismerhetett. Egyszer csak kijött Papp Géza esperes, aki, mint mondta, megtudta, hogy itt vagyok s így kijött, hogy majd a gyűlés végén őt is várjam meg, mert nyugdíjam kérvényét nem írtam alá, s ezt pótolnom kell, hogy az simán mehessen tovább. Ezt pedig én éppen el akartam kerülni, s így elhatároztam, hogy nem várom meg a gyűlés végét, hanem eltávozom a püspökkel való találkozás elől is. Arra gondoltam, hogy az engem máskor is csak fogad, s így kikerülhettem azt, hogy a nyugdíjba menetelem az én kérésemre történhessék. Amikor aztán ezt az elhatározásomat megtettem s a várószobából kiléptem távozásomra a folyosón találkoztam Bereczkyvel, aki éppen a W.C.-én végezhetette dolgát, mert gombolkozott éppen. Mondja aztán nekem: Béni, a te dolгодban még nem tudtam meg semmit, de arra gondoltam, hogy valami csendes parochiára bejuttatlak. Gyere föl hozzám később. Ezzel váltunk el egymástól örökre, mert aztán többé nem találkoztunk.”⁴⁴

Szabó Gábor esperes a saját visszaemlékezésében, könyvében is hosszan írt Ván esetéről. Őt is érdekelték az idős kiskunhalasi lelkész ügyei. Ám ő is arra megállapításra jutott, hogy nem az történt, amit a „paptárs” és a család állított. Amikor a hetvenes években Szabó Kiskunhalason szolgált, akkor még az épp regnáló tanácselnöknél, Tánczos Sándornál (1973–1985) is rákérdezett „Ván Béni” ügyére, de semmi érdemi választ nem kapott. Nem lelhető fel ekkora és ilyen jellegű retorzió az irányába.⁴⁵

A Bácskiskunsági Református Egyházmegye 1952. július 1-jén jött létre. Az új egyházmegye 41 egyházközséggel és 15 fiókegyházközséggel működött. Az új esperes Pap Géza lett 1952. július 1-től 1959. április 9-ig. Hivatalba lépését követően a lelkészek prédikációinak ellenőrzésén és véleményezésén túl megkezdte a személyi

▼
44 Ráday Levéltár, C 94. Ván Benjámin: Visszanézek (kézirat). o. n.
45 SZABÓ, i. m. 175.

változtatásokat is. Tíz idős, hatvanadik életévét betöltött lelkészt nyugdíjaztak. A félelem lett úrrá az egyházmegyében.⁴⁶

Ván nyugdíját 1953-ban az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) havi 541 Ft-ban állapította meg.⁴⁷ Akkor a KSH adatai szerint az átlag havi (munkás)-kereset 988 Ft volt.⁴⁸ Vagyis nem mondható megalázónak a megállapított nyugdíj sem. Életkorára való hivatkozással állapították meg nyugdíjba menetelét. Nem volt sem személyi, sem szakmai, sem politikai indoklása a nyugdíjazásának. Ván elvonulása a világ elől nem volt egyedi jelenség. Akik ismerték tudták, hogy amikor már a konfliktusok teljesen beszöttek az életét, akkor mindig elvonult, és szarvasmarháival, állataival érezte csak jól magát.⁴⁹ Szankon is állatokat tartott, elvonultan élt.

A család nem rendelkezik közvetlenül dokumentumokkal a kitiltás kapcsán sem.⁵⁰ Ez tovább erősíti, hogy nem volt ilyen határozat. Vánt vagy megtevesztették, és maga az esperese mondott neki olyan információt, amit vagy félreértett, vagy megijedt. Esetleg maga Ván találta ki a kitiltást, és sértődöttségéből távozni kívánt Kiskunhalasról. Nem kerülhető meg az a kérdéskör sem, hogy a nagyon idős Szilády Áron lelkész kapcsán is felmerült a kényszernyugdíjazás lehetősége. Erről pedig épp Ván írt a lelkésztrásról szóló művében. Elképzelhető, hogy az idős Ván egyfajta párhuzamosságot érzett saját maga és az élete végére marginalizált, háttérbe szorított Szilády között.⁵¹ Ám azt is ki kell emelni, hogy Vánról az ÁEH készített jelentést, ami szerint „gazdag” „kulák” volt ő és a családtagjai is.⁵²

Jellemző Ván híveire, hogy még halála után sem voltak hajlandók nyugodni. 1985 júniusától a kiskunhalasi református presbitérium sajtóvitába keveredett Ván halála miatt a *Reformátusok Lapjával*. Konkrétan azt állították, hogy az újság nem közölte, csak hetekkel később a lelkész halálát.⁵³ Presbitériumi gyűlési döntés

▼

46 RIGÓ Róbert: Kettős szorításban – A Bácskiskunsgai Református Egyházmegye szerepe a kollektivizálásban (1952–1960). In: Hagyomány, identitás, történelem. Szerk.: KISS Réka – LÁNYI Gábor, Budapest, L'Harmattan, Károli Gáspár Református Egyetem Egyház és Társadalom Kutatóintézetének Reformáció Öröksége Műhelye, Károli Gáspár Református Egyetem Hit-tudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, 2020. 296–297.

47 Ráday Levéltár A/1.b Püspöki iratok 2088/1953. sz.

48 BALÓ György és LIPOVECH Iván (szerk.) Tények könyve – Magyar és Nemzetközi Almanach '88. Budapest, 1987, Computerworld Informatika Kft., Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó. In: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/TenyekKonyve-tenyek-konyve-1/1988-2/magyarorszag-3C8C/gazdasag-3CD7/nominal-es-realber-realjovedelem-3CF4/> (letöltés: 2023. augusztus 20.)

49 VÁGINÉ, i. m. 187.

50 VÁGINÉ Ván Judit, VÁN Lajos, VÁN László szíves közlése alapján.

51 Vö.: VÁN, i. m. 127–133., 237–244.

52 SZABÓ, Bence: Az Állami Egyházügyi Hivatal működése Bács-Kiskun megye területén, az 1950-es évtized első felében. In: Hagyomány, identitás, történelem. Szerk.: KISS Réka – LÁNYI Gábor, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Egyház és Társadalom Kutatóintézetének Reformáció Öröksége Műhelye, Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, 2020. 266.

53 Ráadásul Szabó nekrológiájában egyszer elírták a lelkész nevét. Ám ezt a presbitérium nem vetette fel hibának. Szabó Gábor: „Isten kezében maradni” *Reformátusok Lapja*, 1987. július 2., 5..

is született, miszerint kiértésítik a lapot a felháborodásról, amit Darányi Dénes presbiter adott elő a gyűlésen. Ismét előkerült a „katolikus vonal”. Ugyanis még az is rögzítésre került, hogy a katolikus újság, az *Új Ember*⁵⁴ hamarabb közölte Ván Benjámin halálhírét és temetése megtörténtét, mint a *Reformátusok Lapja*.⁵⁵ Ráadásul felvetődött, hogy a protestáns lap nem tájékoztatja a híveket az istentiszteletek új rendtartásáról. Ennek kapcsán még 1985. július második felében is olvasói levél érkezett a lap hasábjaira.⁵⁶ Bár az újság az állítása szerint nem hibázott, de talán egy kevés lelkiismeret-furdalás is azért lehetett a szerkesztőségben, mert július végén egy cikket közöltek a gyermekvonat-akcióról Ván kapcsán.⁵⁷

Összegzésként elmondható, hogy nincs nyoma a kitiltásnak. Igaz, hogy ő maga Szankra és Rádfalvára ment 1977-ig, de vissza is tért Kiskunhalasra, és itt is hunyt el. Ván Benjámin egy nehéz életű ember volt. Egy művelt, határozott, de érzékeny, sarkos módon igazságszerető ember, ezáltal megosztó és sok konfliktussal terhelt kálvinista. Ám fontos kiemelni, hogy nem vált a békepapság tagjává, a régi korok emberét képviselte. A római katolikus, zsidó felebarátaival jobban megértette magát, mint a református körök felső vezetésével. A jelenlegi kutatások állása szerint a pártállam részéről való meghurcolása több mint kétséges. A békepapság pedig valószínűleg fellélegzett, hogy megszabadult az idős lelkésztől. Az állambiztonsági szolgálatok megmaradt iratanyaga alapján még csak meg sem figyelték az idős lelkészt, de az ÁEH jelentései sokat árthattak neki.

▼
⁵⁴ *Új Ember*, 1985. május 26., 8.

⁵⁵ *Reformátusok Lapja*, 1987. július 7., 3.

⁵⁶ *Reformátusok Lapja*, 1987. július 21., 4.

⁵⁷ *Reformátusok Lapja*, 1987. július 28., 7.

Apró léptek a végtelenben

Gondolatok M. Tóth Géza három animációs rövidfilmjéről

(*Maestro, Ergo, Mama*)

M. Tóth Géza a kortárs magyar (animációs) filmkultúra meghatározó alakja; sokoldalú tevékenységét – rendezői aktivitásán túl, a KEDD Animációs Stúdió alapítását és vezetését, több (hazai és külföldi) felsőoktatási intézményben tanári szerepvállalását – egyetlen bekezdésben fölvezetni csak a teljesség igénye nélkül lehet.¹ Többfelé ágazó animációs repertoárjának főbb területei a következők. A szerzői rövidfilmek mellett több mint négyszáz, az alkalmazott animáció különböző válfajaihoz kötődő munka; kisgyermekeket célzó, nagy sikerű animációs sorozatok és belőlük készült mozifilmek (élen a közelmúltban hatodik egész estés változattal nagyvásznon látható *Bogyó és Babóca*-szériával); zenét, színpadot és (animált) mozgóképet egybekapcsoló összművészeti produkciók (Bartók Bélától Richard Wagnerig).²

Már az animációs diplomafilmek, a *Patkányfogó* (1992) és az *Ikarosz* (1996) nemzetközi sikereket arattak, előbbi többek között az Annecy Filmfesztivál, utóbbi a Berlinale versenyprogramjába került be. A *Patkányfogó* középkori fametszeteket idéző stílusban dolgozta fel a német mesét, az *Ikarosz* egészen különleges formába, mozgó gipsz-felületekbe, fehér dombormű-animációba öntötte a mitológiai hős alakját; a közöttük készült *Falrajzárók* (1994) pedig pixillációs (embereket animáló) rövidfilm. A KEDD égisze alatt készült három számítógépes (CGI) animáció, a *Maestro* (2005), az *Ergo* (2008) és a *Mama* (2009) aratták a legnagyobb fesztiválsikereket, mintegy hetven díjat gyűjtöttek be – a *Maestrót* Oscar-díjra is jelölték 2007-ben, ami a magyar film egyik legkiemelkedőbb elismerése volt a kétezres években.³ A legutóbbi KEDD-rövidfilm, a *Matches* (2019) a gyermeki képzeletet gyufaszálak játékaival megelevenítő és továbbgondoló, sziporkázó tárgyanimáció.⁴

▼

1 M. Tóth Géza pályájának áttekintéséhez lásd: Tamás Amaryllis: Gandhi, Jankovics, Reisenbüchler, Bartók, Maestro... Beszélgetés M. Tóth Géza egyetemi tanárral, filmrendezővel. *Filmkultura.hu*. <http://www.filmkultura.hu/regi/2007/articles/profiles/mtothgeza.hu.html> (2024-05-27); Fülöp József – Kollarik Tamás (szerk.): *Magyar animációs alkotók I.* Budapest: MMA MMKI, 2019. 129–141.; Sorsvonal – Beszélgetés M. Tóth Géza filmrendezővel. <https://www.youtube.com/watch?v=gHrgLH1ad-g&t=1s> (2024-05-27)

2 Az összművészeti animációról lásd: Magyar Animáció 100 – M. Tóth Géza: Az animáció színpadi alkalmazása. <https://www.youtube.com/watch?v=rnzQlpYZfNo> (2024-05-27)

3 Vö. M. Tóth Géza: Amerikából jöttem. *Magyarfilm.hu*. <https://magyar.film.hu/filmhu/hir/m-toth-geza-amerikabol-jottem-hir.html> (2024-05-27)

4 Lásd Buzogány Klára: Kihúzkod? M. Tóth Géza: Matches. *Filmtett.ro*. <https://filmtett.ro/cikk/kihuzod-m-toth-geza-matches-kritika> (2024-05-27)

Az említészerűen megidézett alkotásokból is kitűnik, M. Tóth Géza egyedi filmjei meglehetősen eltérő karakterűek, akár témaválasztásukat, akár formavilágukat nézzük – s ez a CGI-animációkra is érvényes. Mégis, a látványos különbségek ellenére sok közös vonást mutató alkotásokról van szó. Az alábbiakban a *Maestro*, az *Ergo* és a *Mama* univerzumában mélyedek el, ahol a kör és az egyenes nem feltétlenül egymással ellentétes alakzatok, s az apró mozdulatok nemcsak bevezetnek egy végtelen világba – alkotják is a végtelen világokat.

A kamera (és az óra) körbejár

A négy és fél perces *Maestro* a karikaturisztikus animáció hazai hagyományának⁵ folytatója: a viccek tipikus elbeszélő-szerkezetét alkalmazva, a hosszabb előkészítő részt rövid csattanó zárja. Az öltözőjében a „nagy előadásra” készülődő, hangját próbáló⁶ madárfiguráról végül kiderül, hogy egy kakukkos óra lakója, s attrakciója csupán annyi, hogy kakukkolnia kell. A *Maestro* egyúttal a számítógépes animáció egyedi filmes alkalmazásának markáns példája is, amelyben a maestro és az őt kiszolgáló mechanikus kar mellett harmadik főszereplővé avanzsál a virtuális kameramozgás.⁷

A *Maestro* egysnittes alkotás: egyetlen körkörös beállítását másodpercenkénti meg-megállások kísérik (három teljes kört és egy félkört ír le a szaggatott kameramozgás a címszereplő körül), s nemcsak a maestro szemmagasságából, de felső és alsó nézőpontokból is láthatjuk a közeget. A szó szoros értelmében *óramű-pontos-sággal* komponált élmény a *Maestro*, szervezőelve a körkörösség: a nagy készülődést kisszerű előadásba kifuttató poénon túl, a film az időről és a körforgásról szóló elmélkedésként is értelmezhető. A célirányos (poénos) elbeszélés és a (mélyebb értelmű) körkörösség ellentéte mellett más kontrasztok is szervezik a *Maestrót*; gondoljunk még a madár és a gépkar ellentétére (statikusság ↔ dinamikusság; úr ↔ szolga) vagy a környezet láttatásának oppozícióira (sötétség ↔ világosság; képen belüli ↔ képen kívüli; nyitott ↔ zárt; kint ↔ bent).

Az ikonikus címszereplő egy kakukkmadár, egy operaénekes-karikatúra és egy keljfeljancsi-jellegű bábfigura ötvözeteként írható le. Statikus, helyhez kötött karakter: csak a felsőteste mozgékony (előrehajol, hátradől), leginkább csőre és nagy, kidülledt szemei mozognak (kezdeti sűrű pislogása például azt is érzékelteti, hogy még nem egészen tért magához az előző fellépésből, esetleg a hirtelen fel-

▼

5 Lásd Varga Zoltán: *A magyar animációs film: intézmény- és formatörténeti közelítések*. Szeged: Pompeji, 2016. 139–190.

6 A címszereplőnek Ambrus Ákos operaénekes kölcsönözte a hangját.

7 A *Maestro* és az *Ergo* elkészítésében részt vettek a KGB Stúdió szakemberei is: Bogdán Zoltán, Klingl Béla, Koós Árpád, Megyeri Tamás. Mindkét film – és a *Mama* – zenéjét Pacsay Attila szerezte, hangmérnökük Madácsi Imre volt.

kapcsolt lámpák fénye bántja a szemét). A gépkar a legkevésbé sem csupán kellék, hanem egyenesen *a másik főszereplő*, annak jegyében, hogy az animáció csodavilágában a legegyszerűbb tárgyak is egyénített szereplővé léphetnek elő. A cikkcakkalakú mechanikus kar – bár helyhez kötött – szerfelett mozgékony entitás, módja van előrenyúlni és összecsucodni éppúgy, mint – ha úgy tetszik, a „maga” szórakoztatására – megpördülni a saját tengelye körül. A maestrót kiszolgáló és tisztító gépkar részben a lakáj szerepét ölti magára, de nemcsak segíti a művészt, hanem szabályozza a teendőit és alkalomadtán fegyelmezi is őt (egyszer például befogja a csőrét). S hogy ki az úr és ki a szolga, az végképp elbizonytalanodik a tetőponton, amikor a maestrót megmarkolja a kar, s kilöki őt „fellépése” helyszínére. De azt sem mondhatjuk, hogy a gépkar – mint afféle szürke eminenciás – az igazi karmester, hiszen ő is csupán (alkat)rész a nagy egészben, csavar az óraszerkezet determinált mechanizmusában, avagy az idő körforgásában...

Animációs tanulmányában María Lorenzo Hernández a *Maestrót* is példaként említi arra, hogy a hátterek kétértelműsége jelentéshordozó funkciót tölthet be.⁸ Valóban, az órabelső öltözővé „maszkírozása”, illetve az öltöző – és a nézőben róla kialakított *kép* – átértelmezése éppoly leleményes része a filmnek, mint a szereplők kidolgozása. A körpanorámás kameramozgás és a nagylátószögű optikát imitáló fényképezés ellenére sincs rálátásunk mindenre; a szűkös enteriőr a látható és a nem látható összjátéka – a sötétben hagyott és a megvilágított részek, illetve a képen belüli és a képen kívüli tér váltakozása – révén csak fokozatosan tárul fel, s az így létrejövő miliő egy „másik világban” – az emberében – teljesen más értelmet nyer, mint a maestro közegében. Rófusz Ferenc javaslatára M. Tóth alternatív befejezést is készített, amely *kívülről* mutatja a kakukkos órát és a címszereplőt; a végleges változat azonban maradt az eredeti – a képi egységet megőrző – befejezésnél.⁹ A film értelmezése pedig számos további lehetőséget tartogat; a rendező egy amerikai közönségtalálkozóról idézte föl, hogy „[...] egy kelet-európai filmekben jártas professzor [...] kinyilvánította, hogy ha a *Maestrót* mondjuk 1985-ben viszem el hozzájuk, akkor hihetetlen bátor filmként értelmezték volna, amely a bezártságból, a sötétségből való kitörési kísérletről beszél.”¹⁰

▼
8 Hernández, María Lorenzo: Az animált kép kettős értelme. Az animáció mint vizuális nyelv paradoxonairól. Ford. Kis Anna. *Enigma* 2008/56. 48.

9 Lendvai Erzsi: A siker kísértései. Beszélgetés M. Tóth Géza animációs rendezővel. *Filmkultura.hu*. <https://filmkultura.hu/regi/2008/articles/profiles/mtothgeza.hu.html> (2024-05-27)

10 Zalán Vince: Mentőöv nélkül? Beszélgetés M. Tóth Gézával. *Filmvilág* 2010/5. 32.

Ahová lépek, oszlop terem

Az *Ergo* éles irányváltás a *Maestro* után, M. Tóth Géza nem kívánt beskatulyázódni gegfilmesként: „Arról szeretnénk mondani valamit, hogy hogyan tudunk nyomokat hagyni, hogy miért érzünk vágyat arra, hogy nyomokat hagyjunk.”¹¹ A közismert Descartes-axiómára (Cogito, ergo sum. / Gondolkodom, tehát vagyok.) utaló címmel talányos animáció született, amely közel háromszor olyan hosszú (12 és fél perc), mint a *Maestro*. Merengésre invitáló alkotás, melynek története nehezebben szavakba önthető, s a közege is teljesen más: „Az *Ergo* világán azonnal és bevalottan látszik, hogy művi, hogy nem hasonlít semmihez (vagy nagyon nehezen hasonlítható bármihez is), s ezt a 3D segítségével érhattük el, mert az általa létrehozott anyagok, felületek tudták azt a különös (furcsán viaszos, ködös) világot megteremteni” – idézte fel M. Tóth.¹²

Sokféleképpen értelmezhetjük a benne megjelenő absztrakt teret, figurákat és tárgyakat (a karakterek léptei nyomán megjelenő oszlopok és a váratlanul feltűnő üveggolyó vagy gömb például a kötöttség és a szabadság jelképeiként is elgondolhatók).¹³ Egy lehetséges megközelítés: az *Ergo* a gyermeki perspektívát, s a gyermeki naivitásnak az élmények, tapasztalatok, akár traumák révén történő változásait is jelképezi. Erre is következtethetünk abból, hogy a film végén az oszlopok már nem porladnak szét, hanem megmaradnak az először önfeledten lépegető manó alatt, miután a másik figura megsemmisülését látva szembesül az élet veszélyeivel, határaival, végességével. De az eltűnő manó nézőpontjából is megközelíthető a történet: a találkozás kimozdítja passzivitásából a kezdetben helyhez kötött karaktert, s eufórikus végső táncával akarva-akaratlan „áttáncolja” magát a nemlétebe.

Az *Ergo* melankolikus, de nem lehangoló animáció, s erről formai szépsége is gondoskodik. Míves képalkotásának visszatérő elemei a méltóságteljes kameramozgások, az alsó nézőpontból vett kistotálók, valamint az egyre nagyobb nyomatekót kapó hosszú beállítások (az utolsó három és fél perc mozgalmas eseményei egyazon megszakítatlan snittben tűnnek fel). S az *Ergo* legalább annyira a hang filmje, mint az éteri képeké. Nincs benne beszéd, és szabványos értelemben vett kísérőzenét sem tartalmaz; hangeffektusait azonban mindvégig zeneiség színezi. A lépéseket csengő-zengő, az oszlopok porladását sűrűdásszerű, az üveggolyót pedig rezgő magas hang kíséri – ez a három hangtípus tökéletesen illeszkedik a látható mozdulatokhoz (nemcsak időben, intenzitásban is: ha például a manó nagyot dobban a lábával, a keletkező hang is erősebb). Zörej és zene szimbolikus

▼

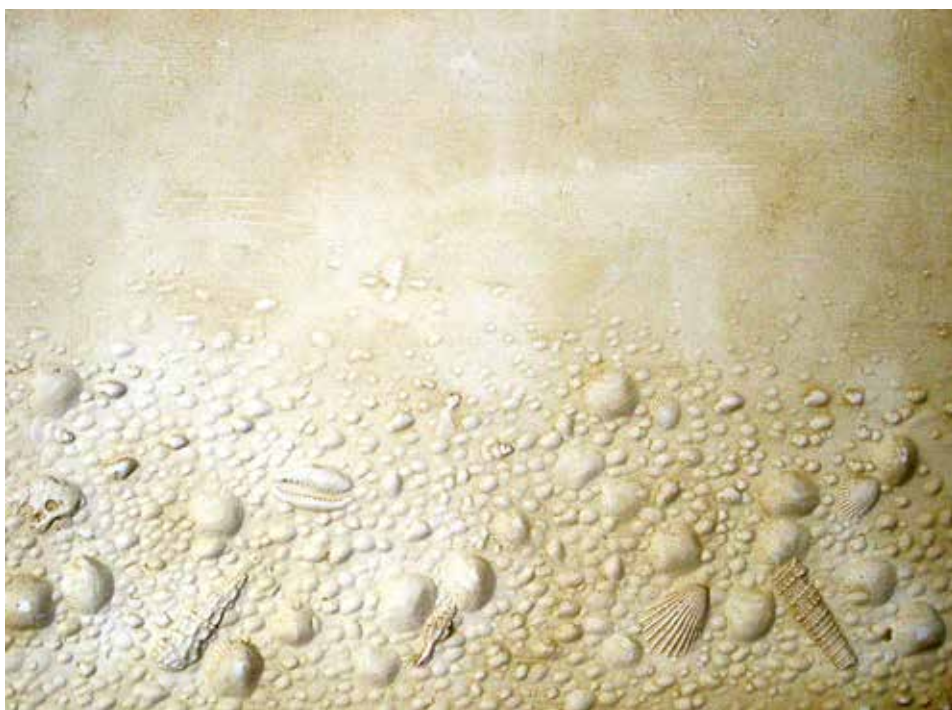
¹¹ Kolozsi László: Rajzolok ide egy rendőrt. Beszélgetés a magyar animációról. *Filmvilág* 2007/8. 37.

¹² Vö. Zalán: Mentőöv nélkül? 33.

¹³ Vö. Muhi Klára: Animálunk, ergo vagyunk. KAFF 2009. *Filmvilág* 2009/9. 53.; Dávid Ádám: Táncolhatok, tehát vagyok. M. Tóth Géza: *Ergo*. *Filmtett.ro*. <https://filmtett.ro/cikk/m-toth-geza-ergo> (2024-05-27)

Ikarosz

Ikarosz

Maestro

Maestro

Maestro

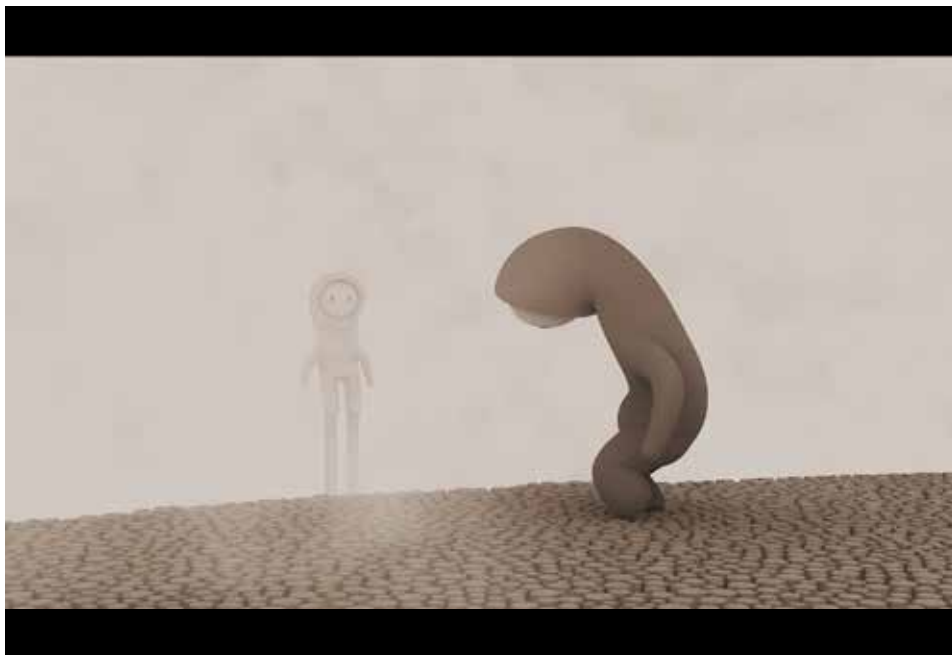
Maestro

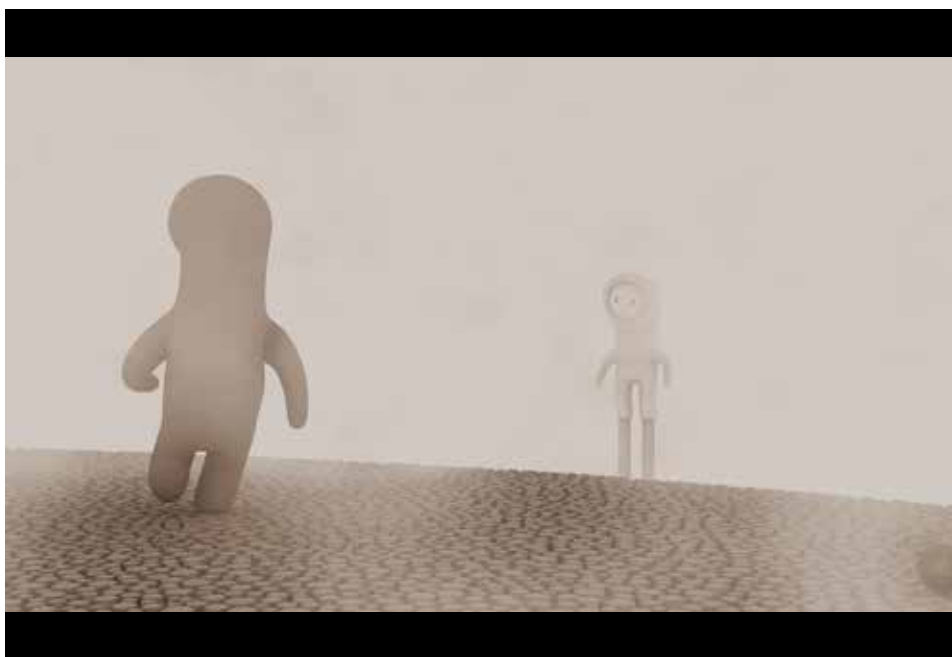
Ergo

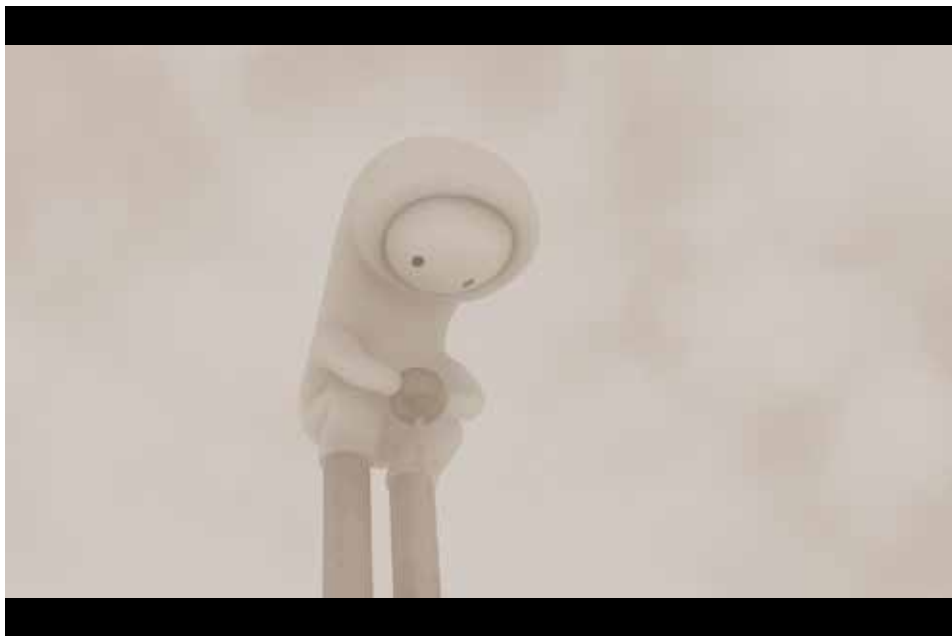
Ergo

Ergo

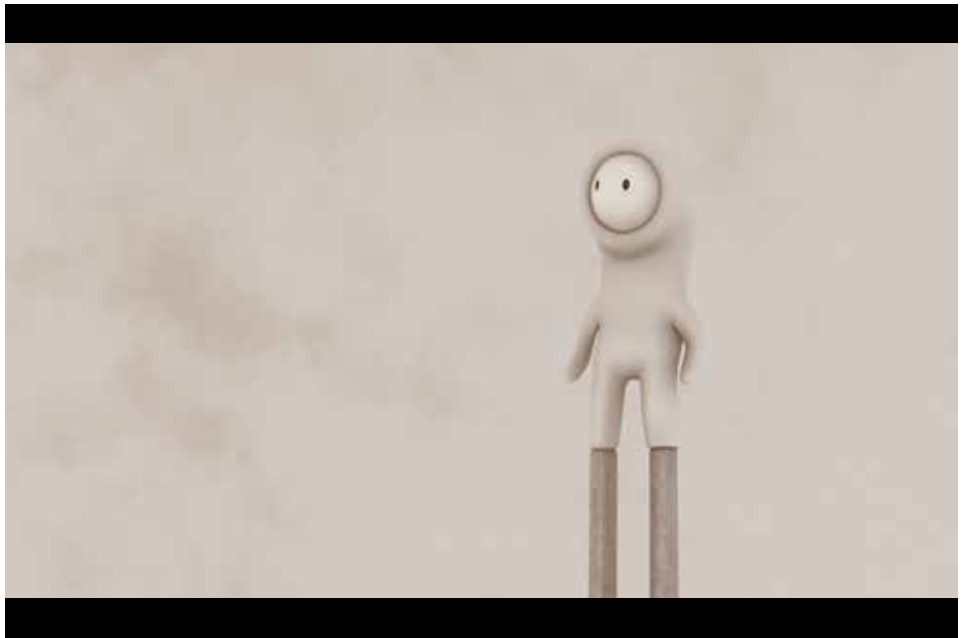
Ergo

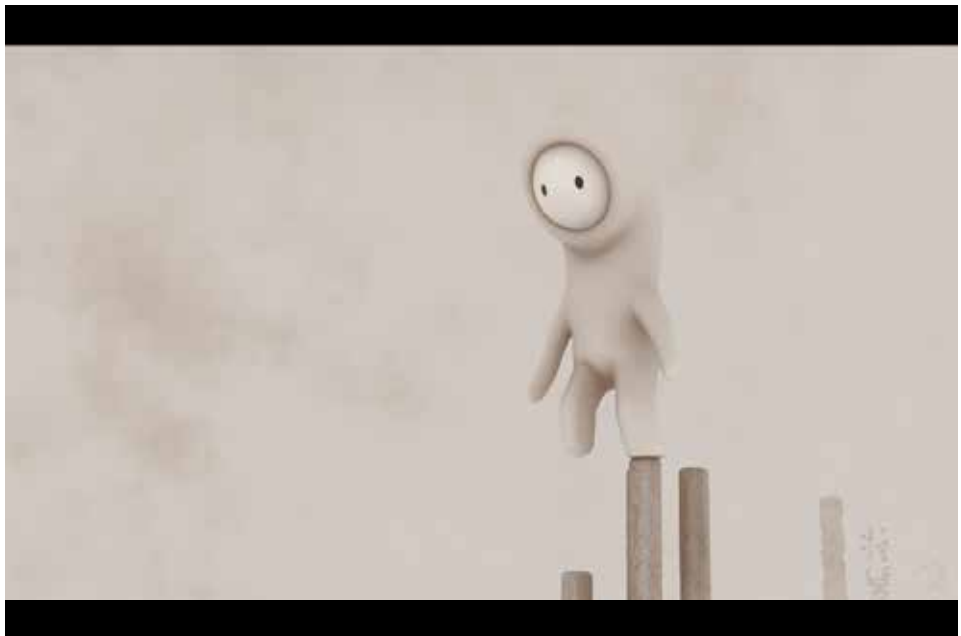
Ergo

Ergo

Ergo

Ergo

Mama

Mama

Mama

A csodálatos mandarin

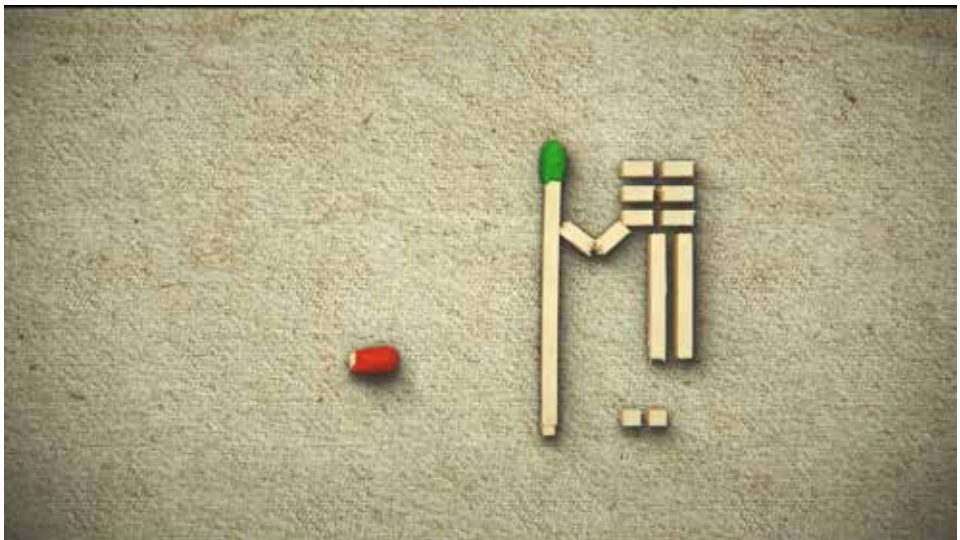
A csodálatos mandarin

A csodálatos mandarin

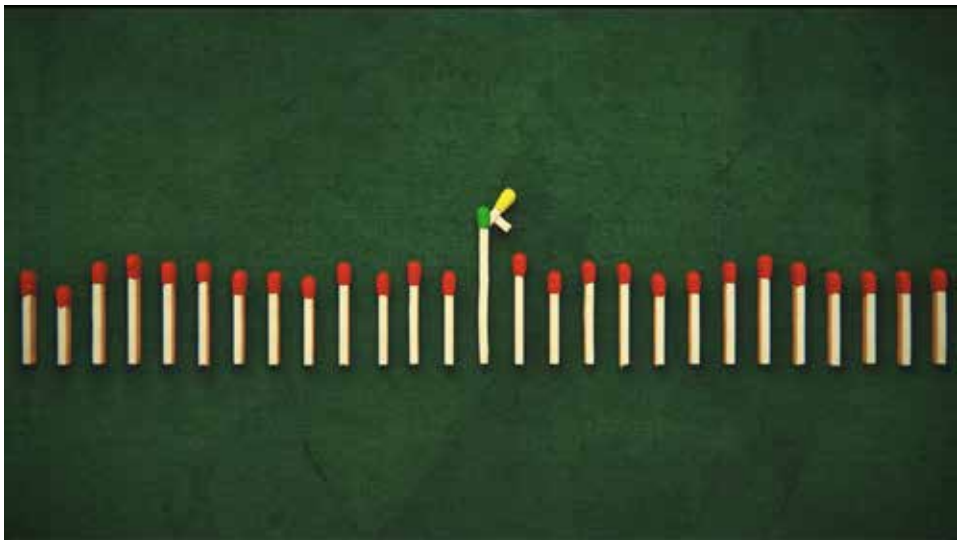
Matches

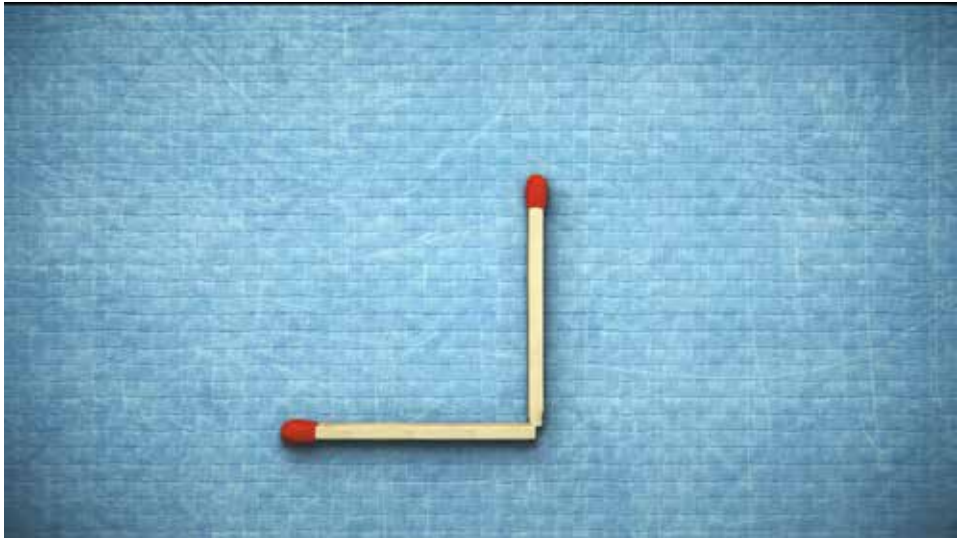
Matches

Matches

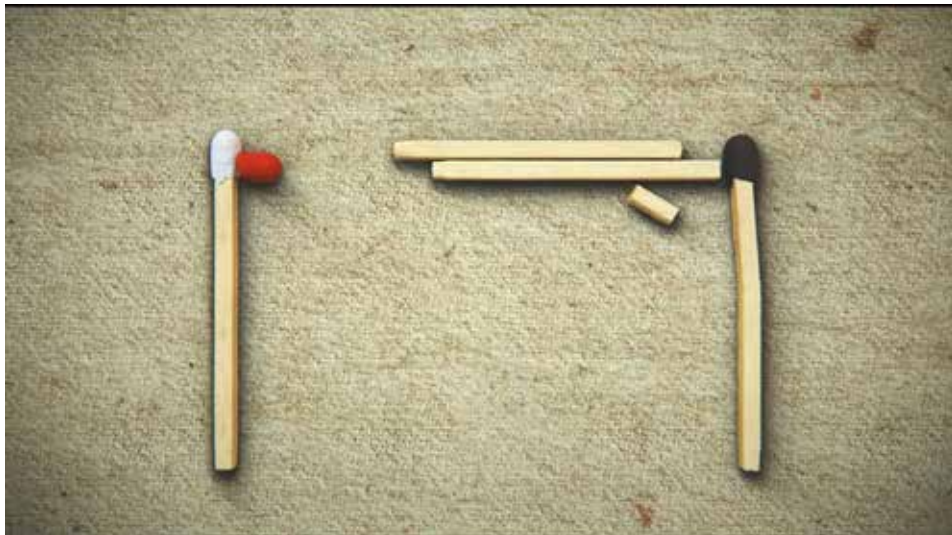
Matches

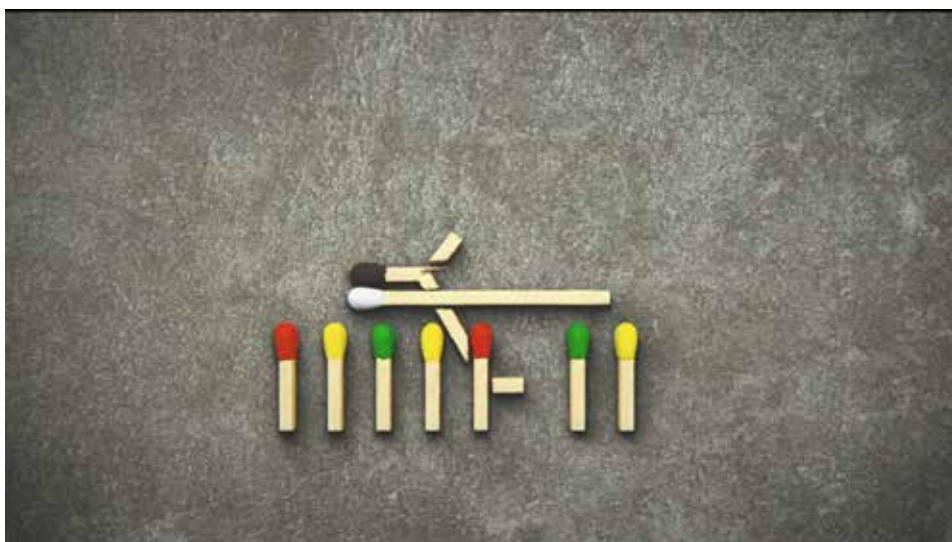
Matches

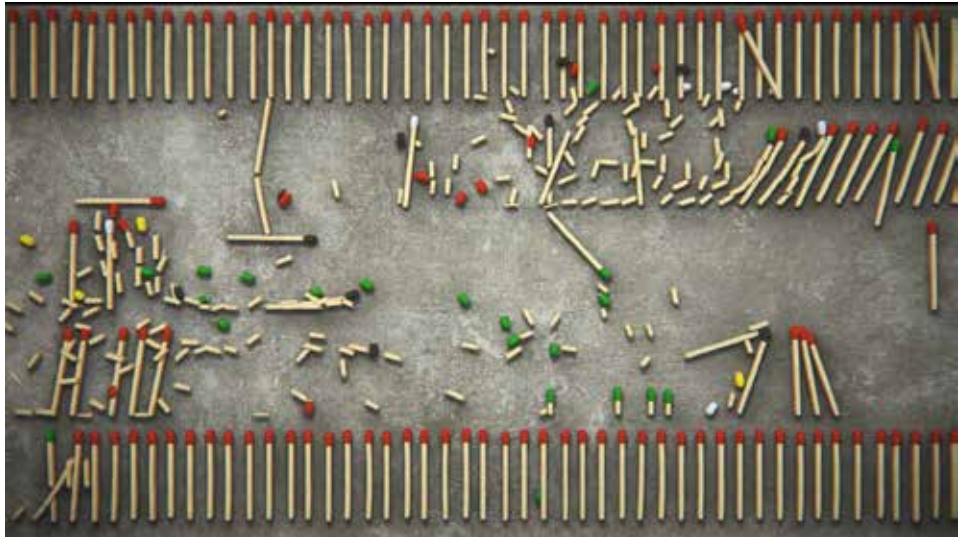
Matches

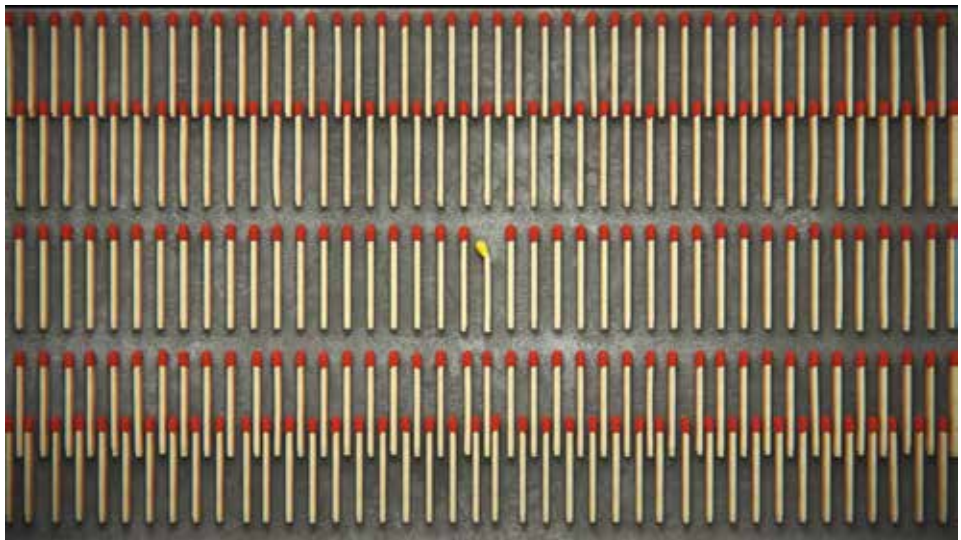
Matches

Matches

Matches

Matches

kontrasztjára is felfigyelhetünk: az „utolsó táncot” kísérő hangok valódi zenévé, komplex hangsorra rendeződnek, szemben a fiatal manónak a kötöttséget is megtestesítő „szimplább” zöreijhangjaival. Hang és mozdulat illetén szoros összekapcsolásával M. Tóth az animációs hanghasználat úgynevezett *mickey-mousing* eljárását idézi meg, de a mintaadó klasszikus rajzfilmekkel szemben nem komikus célokra használja, hanem – a kifinomult játéknak és a többértelműségnek köszönhetően – elemelten, átszellemítve.¹⁴

„Csak ment és teregetett némán”

A *Mama* kiinduló ötlete mindössze a fehér filmvászon és a rajta áthúzott vízszintes vonal volt,¹⁵ s ehhez társult József Attila azonos című versének inspirációja. A nyolc és fél perces film ugyan nem a vers adaptációja, de a háttetön újabb és újabb ruhadarabokat teregető fiatalasszony „monodrámája” óhatatlanul eszünkbe juttatja a költő feledhetetlen sorait.

A *Maestro*hoz hasonlóan a *Mama* is egysnittes alkotás, de zömében statikus nézőpontot alkalmaz: a hosszas teregetést fix beállítás, kitartott kistortól láttatja. A *Mama* képi világának különlegessége, hogy élszereplős felvételeket ötvöz animációval, a két képalkotási mód összeolvad benne. Mindazonáltal két szögesen eltérő közelítésmód társul hozzájuk, amelyek papíron akár ki is olthatnák, a filmben mégis erősítik egymást: valahogy úgy köti össze a *Mama* a neorealista esztétikát és az animációs fantázia játékait – az ábrázolásmódok két szélső pólusát –, ahogyan a filmbeli kötél kezdő- és végpontja kulcsolódik egybe. A Török-Illyés Orsolya által megformált címszereplő, a városi helyszín és a teregetés „drámai-atlan” tevékenysége (amelyet közel öt percen át láthatunk) az olasz neorealizmus világát idézik meg. Párhuzamként kínálkozik Vittorio De Sica filmje, *A sorompók lezárulnak* (*Umberto D.*, 1952) híres jelenete, amely perceken keresztül a cselédlány reggeli rutinját mutatja. Csakhogy M. Tóth a „rögvalótól” a költőiség felé mozdul a digitális képalkotás segítségével. Paradox módon a szárítókötél kifeszítésének egyenes vonalú és egyirányú mozgása *kört ír le*: a kötél túlsó végét ugyanahhoz a ponthoz erősíti a mama, ahol rögzítette a póznán. Majd a teregetés munkafolyamatát meghökkentő vizuális ötlet kíséri: a kötél húzásával együtt a háttérelemek – tűzfalak, háztetők, kémények, toronyházak – is elmozdulnak, folyamatos hullámozást-lebegést eredményezve, miközben a ruhák és lepedők *mozaikszerűen* kitöltik az egyes háttéralakzatok negatív tereit, s előtér és háttér egyazon illuzorikus „vizu-

▼

14 A fogalom leírását lásd Fazakas Áron: *Filmhang-lexikon*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2014. 146.

15 Zalán: Mentőöv nélkül? 35.

ális szöttesben” egyesül. Hasonlóan az *Ergó*hoz, a *Mama* a hangeffektusokat is stilizálja: a nagyváros kakofón háttérzaja szép lassan zörejszimfóniává erősödik fel – majd elhalkul, hogy helyét elégikus zenei motívumok és végül a mama zihálásai vegyék át.

Török-Illyés Orsolya fiatalasszonya huszonöt ruhát rak a kötélre, majd megpihen. De hátravan még egy ruhadarab, melynek felhelyezése az előtér és a háttér mozaikjának egységét megbontja, s nem mellesleg ez az egyetlen ruha, amelyet csipesszel rögzít az asszony. Kis piros babaruha kerül fel utoljára – helyével, színével és alakjával egyaránt élesen elkülönül a többi ruhától. Ez a kis „apróság” – amely voltaképpen egy egész világot sűrít magába – felfogható úgy is, mint a *Mama* utolsó mozaikdarabkája, amely nem a filmbeli vizuális szöttest, hanem magát az alkotást (s nem mellesleg, a cím asszociációit) teszi teljessé.¹⁶

¹⁶ A filmről lásd még Józsa Péter: Origo. M. Tóth Géza: *Mama*. *Filmtett.ro*. <https://filmtett.ro/cikk/m-toth-geza-mama> (2024-05-27)

Egy prózai kezdemény kalandos szemlélése

Mohai V. Lajos: *A kanizsai Hidegház – Befejezetlen kézirat*

A kortárs irodalom sokoldalú tagja Mohai V. Lajos. 2018-ban kapott József Attila-díjat. Akkorra már 20 könyve megjelent. Ebben volt vers, próza, tanulmány. Ha úgy vesszük, a szakma is felfigyelt rá. Talán elsősorban az irodalomtörténészre, a makacs Kosztolányi-kutatóra. Több kötetében is foglalkozik a nyugatos íróval-költővel, ennek egy összegzése épp mostanában jelent meg: *Utazás a tarkövi vicinálison – Kosztolányi dolgozatok*. A kötetben a saját írások mellett olvasható Tolnai Ottótól, Villányi Lászlótól, Kiss Ferenc reflexiója is. Ugyancsak mostanában jelent meg két verskötete: *Utószó a magyar költészethez*, Pozsonyban az *Ahol álombéli lepkék szállnak*. S ebben a műfajban még érdemes megemlíteni a *Szóltan kórust* és a *Bel canto – Álom a régi Kanizsáról*-t. S végül az egyik legnagyobb prózai kísérlet: *A Kanizsai Hidegház – Befejezetlen kézirat*. Az utószó utolsó sorai így szólnak: „Tekeredjen csak az emlékkígyó. Összetéveszthetetlen melankóliájú sorai maguk is több irányba nyitható időkapszulák.” Nos, a *Kanizsai hidegház* című kötet egy több irányba nyitható időkapszula. De mielőtt erre rátérnék, néhány szó Mohai V. Lajos prózájáról: aki hagyományos cselekményt, párbeszédet vár a kötettől, az csalódní fog. Mohai V. Lajos egy nagy bevezető, felcsigázó, tájleíró és hangulatfestő mester. Aki maga is így vall bevezetőjében: „Életrajzi füzerelemnek ebben a könyvében városomhoz, Kanizsához és családtagjaimhoz kapcsolódó följegyzéseimet adom közre.” Ez az esszéisztikus próza, tele lírai beütésekkel, egy grandiózus prózai vállalkozás nyitánya akar lenni, s az elszánásról maga a szerző vall több helyütt, több formában. Amikor a főhős beleharap a jól ismert Madeleine-süteménybe, az íz hatására hirtelen felrémlenek gyerekkori emlékei. Mohai regényében a Hidegház lesz a centrum, amely előhívja a múlt elsüllyedt emlékeit. Vagyis a halottasház, amely generációkat fogadott magába, hogy aztán a feledés hamvait szórja sírjukra. Az író így vall a bevezetőben: „A család elporladt csontjai ott fekszenek a Hidegházzal szemben a földben. Az idő múlásával a Rózsa utca mellett a Hidegház lett a város szíve számomra. Amíg élek, egyikről sem akarok megfeledkezni.” Mohai úgy minősíti, amit ír: „gyászmunkák, lírai thanatológia”. Ám mi olvasói azt gondoljuk, hogy több ennél. Sokoldalú társadalomrajz a szürke, jellegtelen évtizedekről, melyek a Kádár-korszakban a határ menti kisvárosban folytak. És egymás után nyílnak meg az előkerülő „időkapszulák” – ahogy a fülszövegben olvasható.

Az első a gyerekkor. De mielőtt erre rátérne, tesz még egy-két tiszteletkört. Ezek a fejezetcímek: A veszteség és bánat himnusza, a Múlt íze. Még érzékelhető ebben az időszakban a háborús pusztítás, az önfeláldozó munka, a romok eltaka-

rítása. „A háború törmelékei még hosszú ideig ott ropognak a lábak alatt.” – jegyzi meg az író. De itt a város szélén az emberek a megmaradásra voksoltak. A Rózsa utcában lecsapódik minden, ami a városban történik. A mindennapi aggodalmak, ahogy ezt a gyermek megtapasztalja. Mohai ebben a gyerekidőben érzékletesen is birtokba veszi a rá hagyományozott világot. A körülvevő udvarok benyomásai, a kerítésközhöz barátságos árnyai, az üstökben főző szilvaszemek illata, mind-mind része annak a benyomásözönnnek, ami nyiladozó tudatát éri. „Szépnek látunk mindent, ami körbevesz minket, az szép” – írja. Ennek a benyomásözönnnek a középpontja a kert. Az évszakok változása is közvetíti az idő múlását, a hullott körték a fűvön, ahogy megposhadtak, megrohadtak, az élet lezáródásának az üzenetei. De mélységesen berögzült kép a füstcsík a város fölött, ez a csík végig ott úszik az emlékek kavalkádja hullámlásán. És néha álmában az ifjúkori utazások idézik fel a szürke jelet, amit Dániában, Oroszországban, Rigában hasonlóan érzékelt. Így színeződik ki a kanizsai való. A régi kapuszárnyak mögött nemcsak a szemét halmozódott föl, hanem emlékkupacok rejtőznek, amikre ráégett a múlt letörölhetetlen bélyege. Van itt egy mondat, ami döntően befolyásolja az írás menetét: „A gyerekkor helye mindent eldöntött.” A városszéli angyalok látomása véglegesé teszi az élményeket, benyomásokat. Itt az öregek, mielőtt dologba fognának, keresztet vetnek, az az élet a ráncos kezekbe is „elfért”. És mindezt betemeti a hőésés... Amely számos fejezetnek ad sajátos végkicsengést.

Aztán feltűnnek a szereplők, a család tagjai. Az öregapa, akinek az első világháború élményei, a front és fogság után marad a kertészkedés, aki bevezeti a kisfiút a kert rejtelmeibe, s elárulja, hogy az egyik körtefa alá kincseket ástak el a megszálló katonák. Ez a vadkörtefa titokzatos életet él, s a szerző szinte szerelmet vall a maga kinézett, háziasult fájának. „Ennek a vadkörtefának a nagy hatalma szemérmesen ölelte át a gyerekkoromat.” – írja. S feltűnik a bátyja is, aki egy határozott egyéniség, de szerves része a testvéries együttlétnek. Az októberi séták a városban közel hozták őket az ismerősökhöz, de mintha a természet is a kezükre járt volna a maga díszleteivel.

A végtelen hőésések azonban elnyomták a békétlenséget, s az utak ilyenkor a Hidegház felé vezettek... Amiktől nem messze feküdt a családi sírbolt.. S a letakarított sírköveket ismét belepte a sűrűn verdeső hőésés. Ám a találkozás a múlttal reményt is kelt: úgy tűnik, „még hosszú ideig nem zárult le semmi előttünk”. És ismét egy katartikus mondat fogalmazódik meg váltást érzékeltetve: „Elkondult a gyerekkor utolsó óráútése.” A városszéli Rózsa utca azonban éli a maga életét. A szerző vallomása megindító szöveggözegekbe helyezi a környezetet: „a Rózsa utca elvarázsolt kastély, a szívemben egy szürreális vitrin.” A születés mítosza is itt teljesebbé válik, ahogy a szöveg megfogalmazza: „A Rózsa utcába hozott a golya, a kakas kukorékolt, akkor születtem, eztán csak kakasszót ünnepelek. Az írónak

kedves ez az emlékekkel zsúfolt táj, s bár az évek, a változások eltörölték a vissza-idézhető motívumokat, a születés utcája az író emlékeiben a régi színben ragyog. Az elnyúlt gyermekkor elkísérte a szerzót Pestre is, a szikrázó szeptemberek sokáig éltek benne, a felnőtttség árnyai az Eötvös Kollégiumban borultak rá, szinte véglegesen. Az elszakadás hozza elének az anya alakját, „akinek körömcipője hegyével kötötte össze a konyhakő mintáit az univerzummal”, s az elporzó fiatalság minden kételyt elföd, az időszakos hazatérések csak időleges betekintést adnak a gyermekkor utcájába. Egy ajtó véglegesen lezárult. A súlyos mondat ismét lezárja a fejezetet: „az ólomkatona visszatérhet a mesébe.”

Az eddigi szövegben csak utalások formájában fordult elő az írói lét, az irodalmi szövegkonstruálás. A III. fejezetben azonban megjelenik az utalásrendszer egy meghatározó pontja, ami megkerülhetetlen. „Minden írónak szüksége van egy befejezetlen kéziraatra, amelyen állandóan dolgozik és javíttatja” – ez az író egyik kedvenc szerzőjétől való, akit Mirko Kovač-nak hívnak. Mohai itt szembesül a saját vállalkozásával, s megállapítja: „Az emlékezés csapda is”, a nagy kísértés, aminek nehéz ellenállni. S ahogy a régi mondás szerint: Minden út Rómába vezet, úgy az ő életében minden út a kanizsai Hidegházhoz térül vissza.

Ez a fejezet már az írói dilemmák sűrűjébe vezet, az jelen kézirat kezdetéig, amely egy álomtalan karácsonyj terméke. A kritikákat megérti, de nem fogadja el. A Mirko Kovač-i mondat lerázhatatlan és megkerülhetetlen. Írói hitvallás.

Egy érdekes bekezdés már nem egyes szám első személyben szól: megjelenik a fiú, aki átéli a város minden apró rezdülését. A vidéki, költői nyelve van – ez a mondat is tételmondat, aminek rengeteg következménye van. Egy hazatérés élményével illusztrálja ezt az író. Leírja a megszokott fordulatokat, mozdulatokat, a jól ismert környezet formáit, hangulatát. Míg elér a szülői ház és megkocogtatja a nappali szoba redőnyét. Innen már a felnőttkorba lépünk: megjelenedik a városszéli utca népe, Bohidáné boltja, egy hajnali gyaloglás emléke a vasútállomásra, amely egy zalaegerszegi utazáshoz kötődik. Feltűnik Nusi néni, a városi bordélyház kísértetei is megjelennek, feltűnnek a kanizsai szenesek, a maguk fuvaros kultúrájával, felbukkan a Sétakert, sajátos díszcserejével. Előkerül egy régi füzet – a fiú naplójából –, amely ismét ezeknek a mozdulatlan éveknek a lenyomata. A családi élet újabb fejezete tűnnek elő, benne az öreg Cimivel, a hajdani obsitossal, egy pózvai utazás emlékei az idegkórházba, a békekölcson kötvényei, amelyekből nem lehetett meggazdagodni. Feltűnik a kispadlás titokzatos világa: a zsalufák alá begyömöszölt holmik közt kutatni, ez mindnél nagyobb élmény volt. S persze, akkor még álltak a kertekben valódi madárijesz-tők, a maguk festői rongyaikban.

S feltűnik a kisvárosban a csodálkozást keltő „norvég bálna”. Amit végighurcoltak egész Magyarországon. Ezek a közbjátékok színezték a Rózsa utca életét. A nyomasztó, kilátástalan, szociális minimalizmusban. A füzetben feltűnik az

egykori, olajos padlós osztályterem, amelynek szaga kitörölhetetlenül beivódott az emlékezetbe. Az idő elnyúlik egészen kétezerig. „Az élet elröppen, vigyázatok!” A fiú a nagymama szavaira ismer bennük.

Az 5. fejezettől már a felnőttkor benyomásai rögzítődnek. A kanizsai szürke – ahogy már többször céloztam rá – ennek a kádári szürkeségnek a visszatükröződése. Bár a fejezetben költői megfigyelések kapnak helyet, az évszakok látványos változásai, aprólékos, minimális megfigyelések, azoknak a szögletes hangoknak a hangversenye, amelyekre Fekete J. József újvidéki kritikus utal írásában, teljesen érzékelhetően visszaadja azt a fellengő melabút, amik ezeknek az éveknek nyirkos, átható közegéből áradtak, s a kertekben felejtett bútorok csak tetézték a siralmas hangulatot. S ezekben már ott lapult a készülődés a télre. A lámpák gyér fénye a korai hó szagát árasztotta, a leszálló köd fehér masszája megülte a távolabbi térséget is. A mezőkön elszánt varjúcsoportok keresték a mindennapi ételmezt, s a friss szántások szolgáltak is a megfelelő étellel. Ennek ellenére a gyér vidék ebben a masszában estére otthonias légkört árasztott.

A kötetben egyre hangsúlyosabbak az írói dilemmák. A Kézirat fejezet számos kérdést vet föl, amelyekre az író keresi magának a választ. A szállás betűk betérítik a lapokat, csak a befejező mondatok hiányoznak... Az álmából visszaköszönő papír fecnin az üzenet: „Az írás szomorú, de ez így van rendjén”. A fiút aggasztja a kézirat megszakadása, a tükör előtt állva mintha feltartóztatná valaki. A halálra gondol, amely a Földlakókat egyformán sújtja – az írók kivétel nélkül ezt mondják –. s az olvasott művek valamit mindig átrendeznek a tudatában.

Az író letörhetetlen makacssága azonban végzettszerűen nyúl ki az emlékeiben rejtőző múlt darabkáiért. A fejezet címe erre utal: *A múltért jöttél*. A kutatás nem szünetelhet. „Állhatatosságod a legnehezebb napokban is kitart” – jegyzi meg az író, önmaga biztatására. Érdekes motívumra akadunk. „Kísérletezésem sora hosszabbra nyúlt, mint gondoltam volna...” – vallja be őszintén. Ám a múltkereső magatartás időt igényel. A múltból itt maradt feljegyzések, papírfecnik, a lomoknak tűnő bútorok, tárgyak, asztalfiókok mind őrzik titkaikat, melyekre szüksége van az írónak. Az ő számára az „édes földi teher”, amit csak a halál vehet le válláról. A Rózsa utca is tovább él, utánanyúl a szerzőnek. A planctusok, siratóénekek elvezetnek a Hidegházig, ami végül is centruma a kötetnek. Az időkapszulák egyre-másra nyíltak meg, egymásra torlódtak, elhalványultak, elfelejtődtek, de a sok gyűjtögetés után a szerző elér a kikerülhetetlen sarokpontig: a Hidegházig. A családi múlt ide torkollik, innen kerültek a kedves halottak a temető földjébe, itt hangzottak el a búcsúszavak, itt szakadt meg a kötelék, amely az élő a holttól elválasztja. A temető részletes bemutatása, a feltáruló apró részletrajzok, a pillantás a közelben lévő sírokig – mind része a pap vezényelte szertartásnak.

S végül az anya haláltusája, a „fekete keretes élet” megszűnése a kötet egyik záró pontja.

A heroikus birkózás az idővel egyszerre kelt szájalmat és megértést. Talán ebben a körben kell keresnünk a kötet tanulságait. A Madeleine-sütemény morzsolgatása bizony hálátlan és kíméletlen feladat.

De még mielőtt e sziszifuszi munka értelmét keresném – és feltalálnám, egy-két aggályt hadd fogalmazzak meg. A kötet szinte az orrunkra köti: *Befejezetlen kézirat*. Ezen bármit érthetünk. A szerző nem tudta a művét befejezni. A már idézett időkapcsolatot nem bontotta fel... (Habár megígérte.) Pedig ez volt a legfőbb ambíciója. Megőrizni, megmenteni a családot, a város(szél), a Rózsa utca, a Hidegház esszenciáját. Nem maximalizmus vállalása? Nem valami olyan horizontot vállalt, ami túlmeleg látóköre? És (bizonyos részeket olvasva) nem tart az önisméltástól? Amelyek arra predesztinálják, hogy csak a részletekig juthasson el? Nekem ilyesmik jártak a mű végén az eszemben. Szép és elgondolkodtató Mirko Kovač mondata: *Minden írónak szüksége van egy befejezetlen kézíratra...*a potenciális kudarc beismerése. Pedig belelátunk a kezdeti pillanatokba: *”Szenteste éjszakáján kezdtem bele a kéziratba, azóta toldozgatom, javítgatom... az éjjeli mise alatt a kézirat fölött virrasztottam... álomtalan emberek vérért örököltam.* Arról is olvashatunk, hogy az író későn érő típus. Ennyi bizonytalanság akár meg is kérdőjelezhetné olvasói bizalmunkat. De az eddig felhalmozott művek trezorja egy biztosíték, engem inkább a tervezett mű látomása izgat, az a félelmetes elszánás, amivel Mohai vállalt feladatának nekilátott, és eljutott egészen eddig az izgalmas fázisig. Ez a kitartás megnyugtat, és bizalmat szavazok az írónak. Várom a beígért művet. Csak így foghat ki a visszafordíthatatlan időn.

(Prae, 2023)

Petőcz András: Dadog

Bámulatos az a termékenység és lendület, ami Petőcz Andrásra jellemző. Alig tudjuk követni egymás után gyorsan megjelenő köteteit, most éppen e verseket. Vannak költők, akikről azt érzi az ember, hogy túlságosan sokat írnak. S bizony, a minőség... Petőcz esetében más a helyzet. Tehetségének köszönhetően a termékenység nem megy a színvonal rovására. Sokat csap a madár a szárnyával, és közben ível is. (Pilinszky után szabadon...)

A cím különös és szokatlan. Gyaníthatjuk már az elején, hogy a *nyelv* itt most sajátos szerepet játszik. Aztán látjuk a félbetört szavakat, és megrázó olvasni a szünlők élete végén hallott hangokat, amelyek azt tükrözik, hogy: „Csak dadog, mint a szélütött, *tudod*, / *tudod*, milyen az, már nem beszélhet, / már nem tud megszólalni, legfeljebb / A szemével kommunikál, jelzi, hogy / még él, és *élni akar*, hogyha engedik...” – olvassuk a kötetcímadó versben. Csupa fogalmi közlés, költői képek nélkül, puritán nyelvi módon, nemes egyszerűséggel. És drámaian. Más és más vonatkozásban, de ezek az értékek végigvonulnak a kötetben. „Valahogy minden egyre nehezebb. Nehézkesebb. Például örülni bárminek is. Valahogy egyáltalában nem könnyű...” – vallja Petőcz a fülszöveg elején. Mindebben természetesen benne van az *idő* fogyása is, amúgy nem először a pályán. És benne van a világ sok-sok negatív változása, ember gyarlósága. Vagy a *magány* átélése.

A főlvázolt világgép keserű, a szavak mélyre hatolnak. S ha nem mondjuk végig őket, akkor is érthetjük a szándékot. A külső és a belső világ és problematikus. Bár ebben a világban emberileg van egy biztos pont: Orsi, a költő lánya. Akihez a kötetkezdő ajánlás szól (O-nak, Cambridge-be), s aki számos mű címzettje. Ő a családi szellemi folytonosság követe már, az alkotó nagyszülők és szülők nyomán. Ez a személyes példa épp úgy általánossá lesz a költő tollán, mint saját belső világának a kivetítése. A mi kapcsolatainkról és belső világunkról is szól. Talán ez a legfontosabb üzenet itt. Többek között a humánus fölmutatásával. Vagy éppen a megszokott mottók egyikével való azonosulással: „*a dadogóknak nyelve gyorsan és / világosan szól*”. (Ézsaiás könyve: 32:4.) Igen: láthatjuk költőnk törekvését arra, hogy gyorsan és világosan szóljon, elemi letisztultsággal.

Rendkívül intim ezeknek a verseknek a világa. A kitárulkozás, vagy éppen a szellemi leltárkészítés jegyében. Helyenként elégikus hangon. Színesíti az összképet, hogy képverseket is találunk a kötetben, Petőcz korábbi korszakainak folytatásaként. Bár nehéz lenne korszakokat emlegetnünk, hiszen vannak folyton visszatérő jegyek és kísérletek. Miként most is. A *Kérdőjel*ben a kérdőjel és a felkiáltójel váltakozása ad sajátos feszültséget. Másutt beszüremkedik a líra belső világába korunk számos feszültsége, a költő és az ember rossz közérzetének bemutatására.

Hogy csak az ostoba háborút említsük... A nyelvi töredezettség is ezt szolgálja. Például így: „...most az a park maradt, *ami nem itt, hanem / messze, veled*, mert nincs egyéb semmi sem.” (*Az őszi nap*)

A már idézett kötetcímadó vers egyik jelentése, hogy az élet bizony gyakran méltatlan módon ér véget. Elesettség, kiszolgáltatottság. Szó van itt a sors keserű játékaról, de az életigenlésről is. „...még élnek, mert élni akarnak, ha / lehet ugyanúgy élni, ahogy távoli tájon / léteznek és szeretnek boldog földlakók.” Itt is szikár a nyelv, pontos a közlés. Képek, különösebb alkotó fantázia nélkül. Ennél emelkedettebb a Nagy Lászlót megidéző *Útközben – a túlsó partra* befejezése: „... *Fogamban tartom, úgy viszem át.* / Összeszorított fogakkal haladok, / sietek előre, és sietünk együtt / valamiféle túlsó partra.” A „valamiféle” mögött persze ott van némi bizonytalanság és homály, nagyon emberien és hitelesen.

S ha kell, keményen ítélkezik a világról. A tágabb közérzet gondjait is számba veszi. (*Ahova, messze*) Már-már az otthontalanság érzéseivel. Vagy a „sunnyog a halál” rémképét is fölillantja. A csonkolt szavak drámai erejével és nyíltságával. Van úgy, hogy így új jelentést kap a szó. A *működ* például ilyen a *Szerintem bátr*-ban. És föllelhetjük korábbi idők megoldásait is, például a repetitívitas jegyében. (*Annyira fél*) Sajátos ritmus és verszene árad soraiból. (S közben fülünkben halljuk a költő szuggesztív versmondását, hiszen Petőcz azon szerzők közé tartozik, akik nagyon hatásosan és hitelesen, némi színészi képességgel megáldva adják elő műveiket.) Leggyakrabban egy hétköznapi pillanatot rögzít, s azt emeli föl lírába. A *konyhából a nappaliba* így ér véget: „... Harapnám az ürességet, de az / üres, levegő nélküli semmibe / beleharapni sem érdemes.” Intellektualitás, visszafogottság, ugyanakkor tapintható érzélemvilág jellemzi ezt a költészetet.

A Petőfi tragikumát megidéző *Katonák menetelnek* befejezése: „...Fekszel a földön, bámulod. / Fölötted meg dübörög a. / Aztán nincsen is tekinteted. / Fehér inged férgeknek világít.” A „férgek” többletjelentéséről is beszélhetnénk... Petőfi egyébként is gyakran meghihlette az utóbbi időkben, s ennek eredményei a különös átiratok. Vagy vendégszövegek, miként a *Cascas messze van* soraiban. Igen, csak egy „sajnos” van az „*itt vagyok hon, ez az én világom*” után... S a Petőfi-variációk közül a legemlékezetesebb az *Ágyban, párnák közt*, amelyben nagy elődjétől eltérően a békés halál mellett teszi le voksát. Ezzel függ össze, hogy ír az öregedés tüneteiről, a test fáradásáról. Sokunk bajairól. De nem a végső elkeseredés, hanem a ráció jegyében.

S igen: egyre többször – bár nem előzmények nélkül – néz szembe az idővel, a költészet egyik ősi témájával. Az elmúlás itt az apropó, lásd *Az idő, ami van* című verset többek között. „... Ahogy elfogy valaki arca, / fekszik a kórházi ágyon, te / messenger-videón beszélsz / vele, ő nem érti, zavartan néz a nővérré, mellette,

ott...” S itt még az idő is mozdulatlan lesz. A kötet záróakkordja, a *Sötétedés előtt* az előbbiekből következik. A Jób könyvéből ideemelt mottónak megfelelően. Hiszen a sötétség napközben is eláraszthat bennünket.

A költő kimondta ítéletét.

(Tiszatáj Könyvek, 2024)

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8. | telefon: +36 76 501 240 | e-mail: info@print2000.hu
www.print2000.hu